

font

■ **LA SÉQUIA MAJOR, UNA SEQÜÈNCIA DE PAISATGES**

Mariola Fortuño
Neus Vilalta

■ **VICENT PASCUAL GRANELL, PREMI SOCARRAT MAJOR 2016**

Jaume Fullana Mestre

■ **DONES I REPRESSIÓ FRANQUISTA A VILA-REAL**

Pascual Mezquita Broch

■ **ENRIQUE AYET: BREU BIOGRAFIA 1949-2010**

José Sanchis Mezquita

■ **EL CONGRÉS D'OBRERS ESPARDENYERS DE 1924 A VILA-REAL**

Domingo Font Pitarch

■ **ALQUERIES I MASETS**

Manuel García Candau

■ **ELS PRIMERS DEU ANYS DE VIDA DEL FRANCESC TÀRREGA: 1966-1975**

Santiago Vilanova Añó

■ **LA NATACIÓ A VILA-REAL: SALVADOR MONTOLIU ORTÍ**

Joan Baptista Llorens Cantavella

■ **UNA ULLADA AL VILA-REAL DE FA 50 ANYS A TRAVÉS DE LA PREMSA**

Gracia Ripollés Escuder
Ernest Peset Vargas

■ **EL CARRER DEL CORDÓ**

Fèlix Quirós Candau

■ **RELACIÓ DE DOCUMENTS SOBRE VILA-REAL DE L'ARXIU HISTÒRIC DIOCESÀ DE TORTOSA (II)**

Manuel Carceller Safont

■ **EL CURA DE VILA-REAL, MOSSÉN VICENTE ALBA ZARZOSO (1892-1915)**

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

■ **DADES PER A L'ESTUDI DE LA DEMOGRAFIA DE LA PLANA BAIXA**

Antoni Pitarch Font

**Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística
de l'Ajuntament de Vila-real**

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES:

Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Impremta Sichert, SL

PATROCINADORS:

Facsa, Fundació Caixa Rural, Porcelanosa i Acadèmia Valenciana de la Llengua

Foto de la portada: alqueria de Medrano, ja desapareguda; Vilapèdia

Fotos facilitades pels autors dels articles, l'Arxiu Municipal de Vila-real, diari *La Veu del País Valencià*, Francesc Isern, Carlos Almazán, Salvador Montoliu Ortí, Arxiu Fernando Ferrer, Fundació Pablo Iglesias, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora, Fons Fotogràfic de Cristian Pardo Nácher, Llorenç Bonet Guinot (Gráficas Timsa), Manuel Juan Nebot, Fons Vicent Avellana, Fons Alcaldies, Fons de l'Associació de Filles de Maria del Rosari, Juan Bautista Pesudo, Lorenzo Ruzafa i Pasku.com

ISSN: 2171-4983

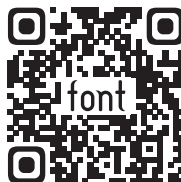
DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Maig de 2016

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font⁺

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR	
Pasqual Batalla Llorens	7
1. LA SÉQUIA MAJOR, UNA SEQÜÈNCIA DE PAISATGES	
Mariola Fortuño i Neus Vilalta	11
2. VICENT PASCUAL GRANELL, PREMI SOCARRAT MAJOR 2016	
Jaume Fullana Mestre	33
3. DONES I REPRESSIÓ FRANQUISTA A VILA-REAL	
Pascual Mezquita Broch	43
4. ENRIQUE AYET: BREU BIOGRAFIA 1949-2010	
José Sanchis Mezquita	67
5. EL CONGRÉS D'OBRERS ESPARDENYERS DE 1924 A VILA-REAL	
Domingo Font Pitarch	83
6. ALQUERIES I MASETS	
Manuel García Candau	91
7. ELS PRIMERS DEU ANYS DE VIDA DEL FRANCESC TÀRREGA: 1966-1975	
Santiago Vilanova Añó	103
8. LA NATACIÓ A VILA-REAL: SALVADOR MONTOLIU ORTÍ	
Joan Baptista Llorens Cantavella	117
9. UNA ULLADA AL VILA-REAL DE FA 50 ANYS A TRAVÉS DE LA PREMSA	
Gracia Ripollés Escuder i Ernest Peset Vargas	129
10. EL CARRER DEL CORDÓ	
Fèlix Quirós Candau	149
11. RELACIÓ DE DOCUMENTS SOBRE VILA-REAL DE L'ARXIU HISTÒRIC DIOCESÀ DE TORTOSA (II)	
Manuel Carceller Safont	161
12. EL CURA DE VILA-REAL, MOSSÉN VICENTE ALBA ZARZOSO (1892-1915)	
Mn. Vicent Gimeno i Estornell	191
13. DADES PER A L'ESTUDI DE LA DEMOGRAFIA DE LA PLANA BAIXA	
Antoni Pitarch Font	221

Presentació

Ja han arribat de nou les festes de Sant Pasqual. Aquesta data és doblement significativa per a la Regidoria de Normalització Lingüística; d'una banda, perquè celebrem les festes dels nostre estimat patró i, d'altra, perquè arriba el moment de traure del forn una nova edició de la revista *Font*. Enguany presentem la divuitena edició.

Un fet que ens agradaria compartir amb vosaltres és que podem dir amb orgull que cada vegada són més els autors, procedents de sectors diversos, que volen participar amb els seus articles en aquest font d'història, de la qual cada vegada brolla més aigua. De fet, en els últims números, hem constatat la quantitat de rierols que arriben a la nostra font i que eviten que se seque.

Aquesta divuitena edició és també significativa perquè la nostra revista arriba a la majoria d'edat. Es tracta d'una publicació que ha assolit la maduresa suficient per a tenir una certa importància en l'àmbit del nostre domini lingüístic. Són moltes les persones que arreu del món la consulten perquè tenen interès per la història i el quefer quotidià de Vila-real. *Font* no només es pot llegir en paper, sinó a través del web municipal, en el qual es poden consultar els números anteriors en format pdf.

Com no podria ser d'una altra manera, hem de donar les gràcies als col·laboradors que, any rere any, fan possible que tingueu una nova edició de *Font* a les vostres mans: Mariola Fortuño, Neus Vilalta, Jaume Fullana Mestre, Pascual Mezquita Broch, José Sanchis Mezquita, Domingo Font Pitarch, Manuel García Candau, Santiago Vilanova Añó, Joan Baptista Llorens Cantavella, Gracia Ripollés Escuder, Ernest Peset Vargas, Fèlix Quirós Candau, Manuel Carceller Safont, Mn. Vicent Gimeno Estornell i Antoni Pitarch Font.

Si bé és cert que els principals protagonistes de *Font* són els autors dels articles que, de manera sempre desinteressada, comparteixen el fruit del seu treball d'investigació amb els lectors, també ho són les entitats i empreses patrocinadores: Porcelanosa, Fundació Caixa Rural Vila-real, Facsa i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que fan possible l'edició de la revista de manera totalment gratuïta.

Esperem que us agrade, a vosaltres, lectors i bevedors d'aquesta font, col·leccionistes de la història i del present de la nostra ciutat, la nova edició que ara teniu a les vostres mans.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

El nom és
Vila-real

disseny: pasku.com

DIBUJOS: QUICKE

Ajuntament de Vila-real

Normalització Lingüística

Vila-real
avança en valencià

Mariola Fortuño

Neus Vilalta

del col·lectiu d'arquitectes APEU de carrer

LA SÉQUIA MAJOR, UNA SEQÜÈNCIA DE PAISATGES

■ La séquia Major, una seqüència de paisatges

La séquia Major, una seqüència de paisatges

L'Associació Cultural Socarrats de Vila-real va organitzar durant el 2014-2015 un cicle d'activitats al voltant del patrimoni arquitectònic i rural de Vila-real. Aquest cicle pretenia donar a conèixer, sensibilitzar i donar-li valor a diversos elements del patrimoni local que han estat durant molt de temps oblidats i invisibilitzats, i sobre els quals es vol reivindicar la seua conservació i recuperació com a elements identitaris de la nostra història local.

Emmarcades en aquest cicle es van realitzar dues activitats al voltant de la séquia Major, una xarrada i una passejada crítica, i fruit d'aquestes naix aquest article, que recull els principals plantejaments i conclusions.

La xarrada es va plantejar com un espai que convidara a la reflexió i es van introduir alguns dels valors patrimonials, ambientals i paisatgístics que presenta la séquia en el seu conjunt. Al dia següent es va proposar una acció més interactiva, una passejada pel tram urbà de la séquia, que provocara obrir els ulls i mostrar la diversitat de mirades dels

El nostre patrimoni cultural

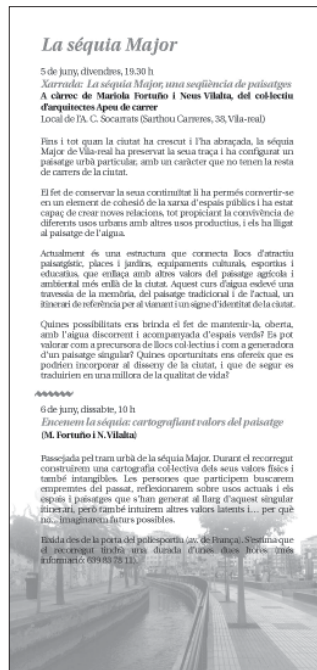
Cicle d'activitats programades per l'A.C. Socarrats al voltant del patrimoni arquitectònic i rural (2014/2015)

- La séquia Major
- El patrimoni arqueològic
- El patrimoni rural
- El sistema de regadiu tradicional (ja realitzada)
- Les muralles de Vila-real (ja realitzada)

Organitza:
SOCARRATS
ASSOCIACIÓ CULTURAL - VILA-REAL

Col·laborem:
Ajuntament de Vila-real, Consell de Regens de l'Ajuntament, Consell de Regens de l'Ajuntament, ANAV Séquia Major

contacte@socarrats.com
www.socarrats.com
www.facebook.com/socarrats

La séquia Major

5 de juny, divendres, 18.30 h
Xarrada: La séquia Major, una seqüència de paisatges
A càrrec de **Mariola Fortuño i Neus Vilalta, del col·lectiu d'arquitectes Apus de carrer**
Local de l'A. C. Socarrats (Sarrihou Carreres, 38, Vila-real)

fins i tot quan la ciutat ha crescut i l'ha absorbit, la séquia Major de Vila-real ha preservat la seua traça i ha configurat un paisatge urbà particular, amb un caràcter que no tenen la resta de carrers de la ciutat.

El fet de conservar la seua continuïtat li ha permès convertir-se en un element de cohesió de la trama d'espais públics i ha estat capaç de crear noves relacions, tot propiciant la convivència de diferents usos urbans amb altres usos productius, i els ha lligat al paisatge de l'aigua.

Actualment és una estructura que connecta llocs d'atracció paisatgística, places i jardins, equipaments culturals, esportius i educatius, que enllaça amb altres valors del paisatge agrícola i ambiental més enllà de la ciutat. Aquest curs d'aigua esdevé una tramesa de la memòria, del paisatge tradicional i de l'actual, un itinerari de referència per al ciutadà i un signe d'identitat de la ciutat.

Quines possibilitats ens brinda el fet de mantenir-la, obrir-la, amb l'aigua dissonant i acompanyada d'espais vells? Es pot valorar com a precursora de llocs col·lectius i com a generadora d'un paisatge singular? Quines oportunitats ens ofereix que es puguin incorporar al disseny de la ciutat, i que de seguir es tractarien en una millora de la qualitat de vida?

~~~~~

6 de juny, dissabte, 10 h
Excursió: La séquia: cartografiant valors del paisatge
(M. Fortuño i N. Vilalta)

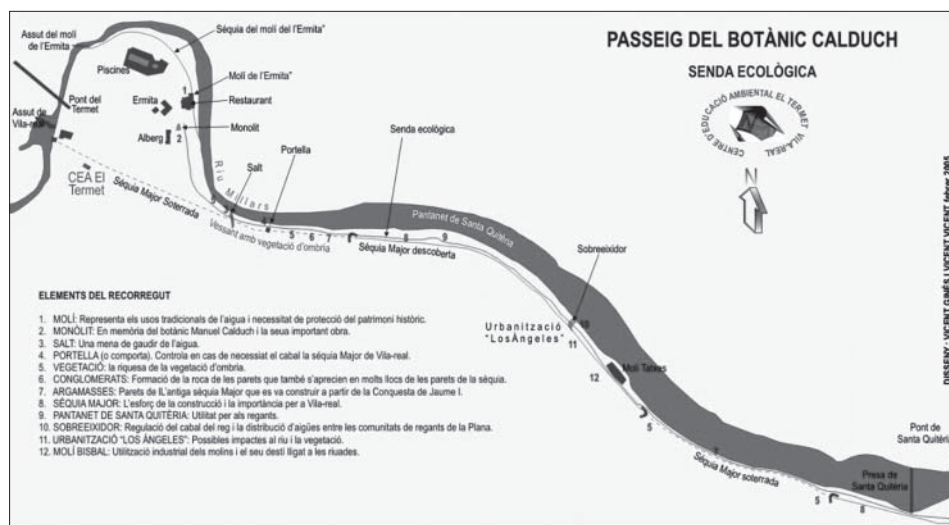
Passejada pel tram urbà de la séquia Major. Durant el recorregut construïm una cartografia col·lectiva dels seus valors físics i també intangibles. Les persones que participem buscarem empremtes del passat, reflexionarem sobre usos actuals i els espais i paisatges que s'han generat al llarg d'aquest singular itinerari, però també insinuarem altres valors latents i... per què no... imaginarem futures possibilitats.

Itinera des de la porta del políport (av. de França, 3) fins a l'edifici que el recorregut il·lustra una durada d'uns 45 minuts més informació: 979.00.20.12

participants. Es pretenia recollir sobre el terreny aquells valors dels quals s'havia parlat la jornada anterior, però també d'altres personals, subjectius i aquells fruit de la memòria col·lectiva, els quals acaben narrant una història comuna al voltant de la séquia.

Context històric

Com ja es coneix la séquia Major agafa les seues aigües de l'Assut i discorre paral·lela al riu Millars, pel seu costat dret. En el segle XIII circulava pel marge del riu i s'anomenava séquia de les Argamasses, apareix mig excavada en un costat i amb una paret a l'altre. Les contínues pujades del nivell d'aigua la destrossaven i calia reconstruir-la cada cert temps i és per aquesta raó que en la segona meitat del segle XIX es pren la decisió d'excavar un túnel o tram minat des de l'Assut.

Passeig del Botànic Caldúch. Imatge extreta del web de l'Ajuntament de Vila-real

En la confluència del riu Millars amb la rambla de la Viuda, la séquia fa un revolt cap a la dreta per a iniciar el seu recorregut cap al sud, passa molt a prop de l'antic recinte emmurallat de la vila. Coincidint amb el revolt de la séquia i just abans del molí Nou, se situava el partidor des d'on naixien la Sequieta i la Sequiola, altres dos canals que regaven camps, abastien la població i portaven aigua fins a la plaça de la Vila.

La Sequieta (o séquia nova) penetrava en el recinte emmurallat i se sap que és la que va aportar l'aigua durant la construcció de l'església Major, i que va nodrir els safareigs del Barranquet durant bona part del segle xx.

La Sequiola (o séquia del secà) vorejava el recinte pel costat est i transcorria per damunt de la séquia Major. Servia per a regar els horts que quedaven entre aquesta i les murades, omplia els abeuradors del camí de la Mar, de la Safona i del Cedre, i ajudava a netejar les deixalles de l'antic escorxador.

Posteriorment ambdues derivacions s'unificaren en una que s'anomenà *canalet*, que discorria al costat de la séquia pel seu costat esquerre fins el començament de la partida de les Solades. En aquest punt, la Sequiola botava per sobre de la séquia Major i prenia la direcció cap al nucli antic de la ciutat.

Fins a finals del segle XIX no hi va haver subministrament d'aigua potable a les cases i l'abastiment es feia des de la séquia Major per mitjà dels aiguaders. Estava prohibit doncs rentar allí, i era en la Sequiola on es feien les tasques domèstiques de rentar la roba i els plats, també servia en ocasions de piscina per a la xicalla.

Noies de servei en plena tasca. Fotografia extreta del llibre *Villarreal Siglo XX*, de JUAN, M., 1985

La séquia Major envoltava la vila per l'est i, ja passat el poble, a l'altura del camí vell de Borriana, es dividia en dues: la séquia Sobirana (de dalt) i la séquia Jussana (de baix).

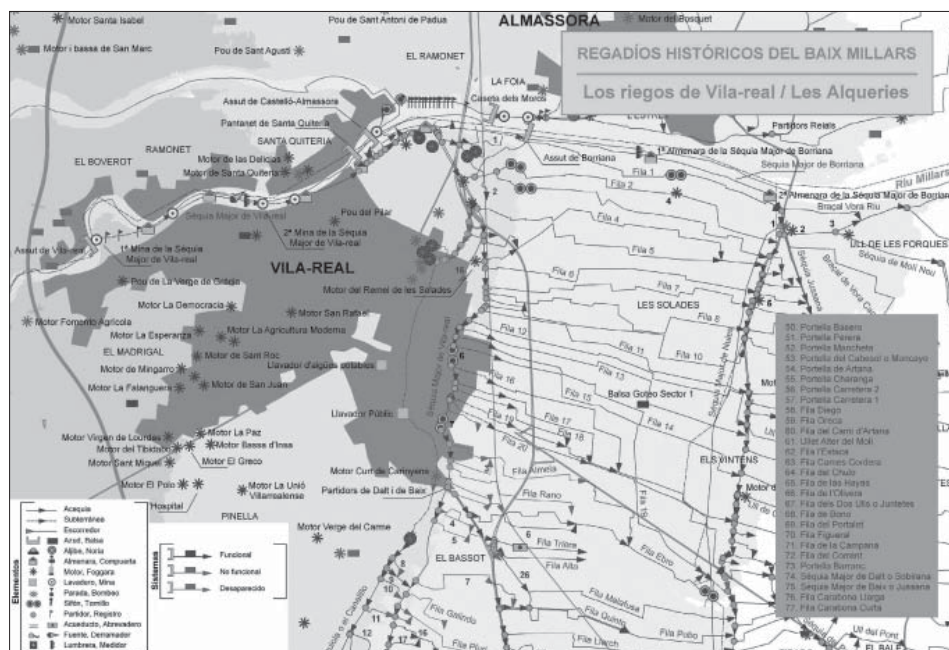
Durant el seu recorregut apareixen nombrosos elements del patrimoni hidràulic: partidors, comportes, sifons, travesses, molins, etc., els quals representen els usos que tenia la séquia, productius i quotidians. Alguns d'ells encara els podem trobar en el seu tram urbà i, a l'igual que la séquia, han entrat a formar part del paisatge del nostre poble.

La séquia, generadora de paisatge

Si elevem la mirada cap al territori descobrirem que la séquia és el camí de connexió des de la població cap a indrets del nostre paisatge rural, i també cap a punts singulars amb valor ambiental, històric, cultural i arqueològic del nostre entorn, com són el Termet, el riu Millars, el pont del Diable, l'horta històrica, etc. No és difícil, llavors, veure el potencial que té com a itinerari de gaudiment públic que enllaçara, sense interrupció, el centre de la ciutat amb aquests valuosos espais agrícoles i naturals.

Els itineraris d'aigua que travessen el nostre territori, com ara les séquies, són una part estructural d'aquests paisatges d'horta, els quals s'han configurat condicionats pel sistema de reg. La nostra horta té valor per la pròpia producció agrícola, però aquesta proximitat a l'aigua a través del patrimoni hidràulic esdevé una altra riquesa cultural i paisatgística de gran valor. Així, aquests elements es converteixen en generadors de paisatge, bé per aqueixa estructura territorial que conformen com també per la vegetació que sorgeix vinculada a l'aigua i pel patrimoni d'elements hidràulics i arquitectònics vinculats.

Imatge extreta del llibre *Los regadíos históricos del Baix Millars - La Plana, un patrimonio paisajístico en transformación*. HERMOSILLA PLA, J. (director). 2009

Malauradament, la realitat és que quan aquests cursos d'aigua, tant naturals (recursos hidrològics) com artificials (recursos hidràulics), han estat atrapats pel creixement de les ciutats s'han vist sovint canalitzats i soterrats, bé per qüestions higièniques o per necessitat

d'espai per als assentaments o per al trànsit. En aquests casos, l'aigua desapareix del paisatge urbà i perd el seu valor estètic i també cultural, i amb ella desapareix també la biodiversitat, la vegetació associada, la refrigeració natural, la filtració de pols i la qualitat estètica que l'acompanyen.

Però la séquia Major de Vila-real ha preservat la seua traça, fins i tot quan la ciutat ha crescut i l'ha abraçada, i ha configurat un paisatge urbà particular i únic que atribueix a aquest fragment de la ciutat un caràcter que no tenen la resta de carrers del poble. En conseqüència, ha esdevingut, en les zones per on travessa, un element protagonista que genera un paisatge diferenciador i singular per molts motius: per la forma sinuosa, que sovint genera racons, places i espais amb un caràcter particular; per l'aigua en moviment, que genera reflexos i remor, o per la vegetació associada, com ara els xops, que són arbres característics de llocs que estan vora l'aigua. És evident que el fet de ser un calaix formigonat elimina la possibilitat de canyars i altres arbustives d'aigua, que podien ser beneficioses per a la salubritat de l'aigua; no obstant això, apareixen altres tipus de vegetació més urbana associada a jardins i a alineacions d'arbres.

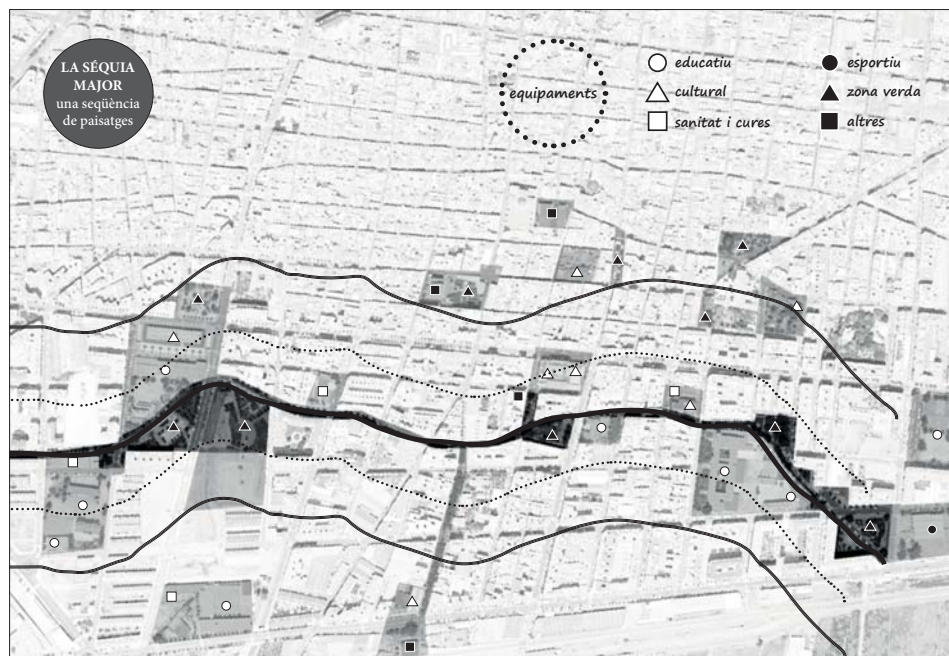
Es pot afirmar doncs que la séquia genera paisatge, perquè té la capacitat de conformar un espai amb qualitats específiques de valor ambiental i cultural, i que és paisatge de singularitat perquè té una història única i la conta al llarg del seu recorregut.

Espai públic de qualitat i espai públic equipat

Fem ara una reflexió i pensem en els diferents carrers del poble. Valorem allò que ens molesta i que ens fa evitar-los, o allò que ens atrau i que fa que els escollim per a desplaçar-nos a algun lloc, i potser trobem que ho fem per la comoditat d'una vorera, perquè no té trànsit de cotxes, per l'ombra dels arbres o per la seua bellesa. En el cas que ens ocupa, trobem que l'itinerari que acompanya la séquia, els carrers de les Solades i de Carinyena, ens ofereix infinitat d'estímul que no percebem en altres llocs.

En el seu tram urbà, la séquia construeix al llarg del seu recorregut un espai públic que és espai de socialització de la ciutadania. El fet de conservar la seua traça amb continuïtat li ha permés convertir-se en un element de cohesió de la xarxa d'espais públics de Vila-real i ha estat capaç de crear noves relacions, tot propiciant la convivència de diferents usos urbans amb altres usos productius, i els ha lligat al paisatge de l'aigua.

S'ha convertit en un itinerari lineal que connecta places, parcs, equipaments culturals i esportius, i també és un atractiu eix comercial, ja que si el passeig és agradable i atrau vianants, les plantes baixes es veuen beneficiades i participen de la vida d'aquest espai.

Xarxa d'equipaments vinculats o pròxims a l'itinerari de la séquia en el seu tram urbà.
Elaboració pròpia

Tant en l'àrea urbana, com més enllà de la ciutat, la séquia Major connecta llocs d'atractiu paisatgístic i enllaça amb altres valors del paisatge agrícola i ambiental.

El traçat de la séquia com a potencial infraestructura verda, territorial i urbana

Ja hem vist com la séquia és generadora de paisatge, però veurem ara com també té gran potencial com a possible infraestructura verda local. Aquest concepte prové dels estudis de l'ecologia del paisatge i d'altres estructures com els corredors ecològics.

Aquests corredors ecològics tracten de connectar àrees de biodiversitat important per tal de contrarestar la fragmentació dels hàbitats i per a facilitar la migració i dispersió d'espècies de flora i fauna. Però si tornem a la infraestructura verda, entesa en un àmbit d'escala territorial, aquesta planteja una major complexitat paisatgística, ja que comprendria una xarxa contínua que connectaria, a més d'espais de valor ambiental, altres de valor cultural i visual.

És interessant fer l'exercici de traslladar les qualitats i els beneficis dels corredors verds a aquest corredor que també és la séquia i els seus espais adjacents. Es tracta d'un corredor que té un traçat sense interrupcions i que transcendeix l'escala urbana perquè travessa tot

el terme municipal. En el tram urbà funciona atraient fluxos de vianants que l'escullen per a caminar perquè és un camí més agradable i que connecta diversos equipaments. Al mateix temps funciona com a filtre que repel·leix els cotxes, els quals no acompanyen el seu traçat, gairebé en cap tram, a excepció dels encreuaments. Aquesta condició esdevé una qualitat excepcional, un itinerari exclusiu per al vianant, per a moure's a un altre ritme i velocitat, un espai vetat als cotxes i que travessa tot el poble. Podríem parlar també de la seua capacitat d'allotjar vegetació i certa fauna com ara ocells, granotes, rates penades i insectes, i llavors estaríem atribuint-li una biodiversitat que no trobem en molts altres carrers de la ciutat.

Per tant la séquia Major, juntament amb els espais urbans i rurals que l'acompanyen, podria convertir-se en la infraestructura verda lineal més important de la ciutat, de complexitat ambiental, cultural i social. Una proposta d'aquestes característiques comportaria tenir cura de la seua conservació, del disseny dels espais adjacents i de la seua gestió. Seria un element singular, amb pocs exemples similars en altres ciutats, el qual, a més de ser signe d'identitat del poble, aportaria beneficis socials, econòmics, estètics i mediambientals, i en definitiva suposaria una millora de la qualitat de la vida urbana.

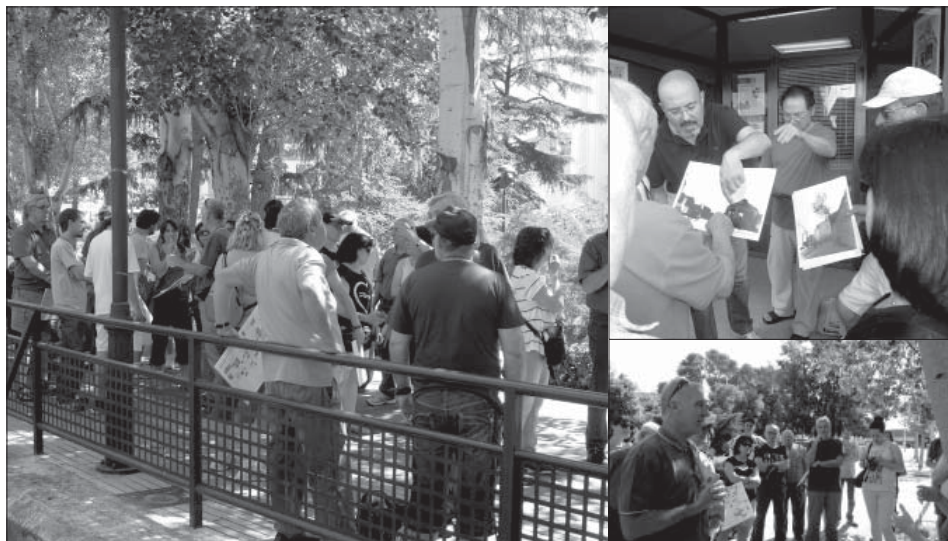
Passejada crítica “Encenem la séquia: cartografiant valors del paisatge”

El punt de partida de la passejada proposada era el reconeixement del territori a partir de l'experiència de recórrer-lo. Es tractava de realitzar una acció interactiva pel tram urbà de la séquia Major, caminant per ella de nord a sud, amb l'objectiu de despertar en els participants inquietuds i pensaments al voltant del paisatge de la séquia i construir, des de la diversitat de les mirades, una cartografia col·lectiva dels seus valors físics i intangibles.

Les persones participants van buscar empremtes del passat, van reflexionar sobre els usos actuals i els espais i paisatges que s'han generat al llarg d'aquest singular itinerari, però també van intuir altres valors latents i es van atrevir a imaginar futurs possibles.

Aquest recull de valors conforma una cartografia construïda de manera col·laborativa, suma de l'aportació d'experiències de diferents persones i que pot ser un instrument obert que propicie la revalorització dels paisatges de la séquia Major. Els valors recollits són naturals, estètics, etc., però també n'apareixen d'altres de caràcter perceptiu o interpretatiu, que corresponen més a la percepció sensorial i emocional que un subjecte té d'un paisatge determinat (paisatge segur, terrorífic, etc.). Aquests valors són fàcils de descriure però molt difícils d'identificar i cartografiar, sovint per una qüestió d'escala, però també per la seua càrrega subjectiva. No obstant això, és necessari cartografiar-los

i fixar-los amb algun tipus de representació per a poder retenir i rememorar aquesta experiència emocional.

Imatges de la passejada “Encenem la séquia: cartografiant valors del paisatge”

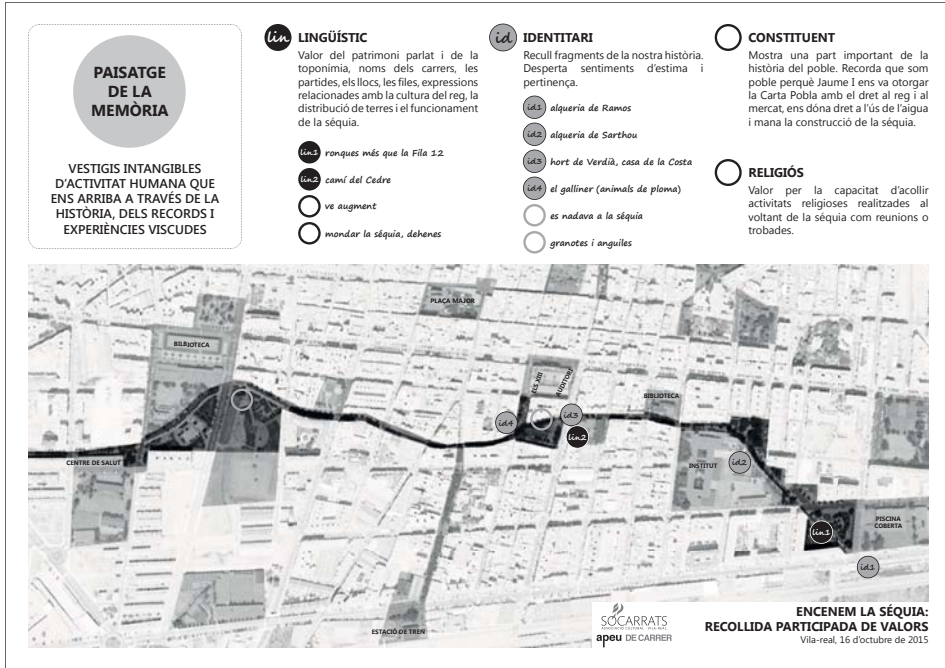
A partir d'aquesta passejada sensible es va generar una cartografia on es dibuixaven quatre paisatges:

Paisatge de la memòria

Representa els vestigis intangibles d'activitat humana que ens arriba a través de la història i dels records i experiències viscudes. És allò transmés amb la paraula i/o enregistrat amb lletra, el que obtenim dels passats individuals i col·lectius. Continirà també valors amb càrrega simbòlica o identitària per a la població local per a establir-hi relacions de pertinença o expressions d'identificació.

En el paisatge de la memòria s'han inclòs valors, molt d'ells intangibles, relacionats amb el patrimoni parlat i la toponímia, ja que durant el recorregut van aparèixer una gran quantitat d'expressions relacionades amb el sistema de reg, les partides, les files o el funcionament de la séquia. Aquest fet demostra la gran relació que ha tingut Vila-real amb la seua història agrícola, i com aquesta forma part de la nostra identitat com a vila-realencs i vila-realenques, sobretot en les generacions més majors.

Entre les expressions que van sorgir trobem “ronques més que la fila 12”, que era una dita popular motivada pel soroll que es produïa quan es llevava el tap de la fila 12, o “ve augment”, que s'anunciava amb uns tocs de campana específics, i que es deia quan venia

Paisatge de la memòria. Elaboració pròpia

excés de cabal d'aigua que podria ser aprofitat per la gent. Altres expressions que van aparèixer foren “nadar al tancat”, “jornals de vila”, “mondar la séquia” o “les dehenes”, que eren les colles que netejaven la séquia.

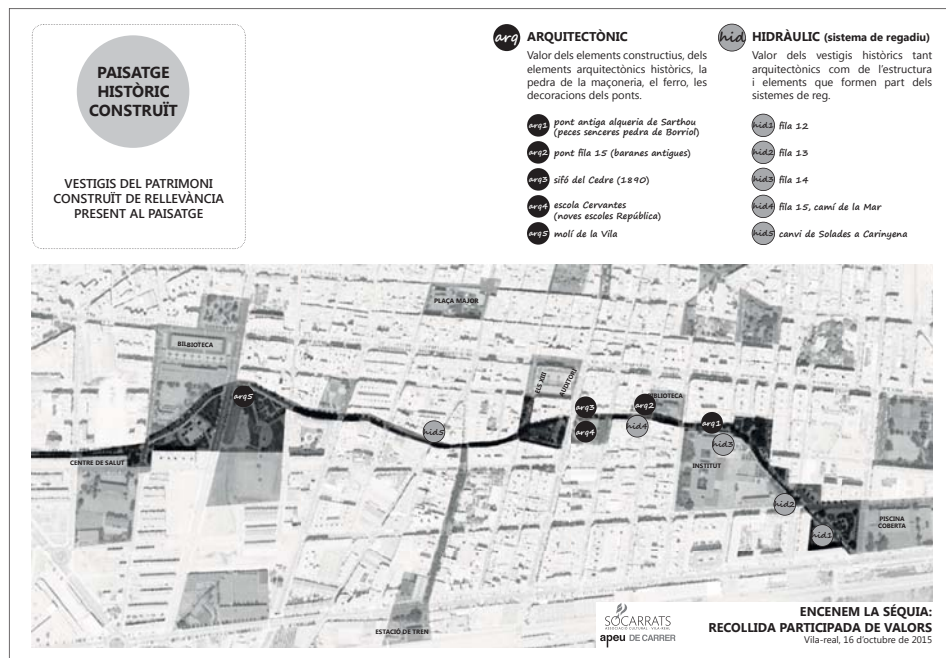
Es va destacar també el valor constituent de la séquia, ja que Vila-real es va convertir en poble quan Jaume I ens va atorgar la Carta Poble amb el dret al reg i al mercat, i amb aquest gest ens dona dret a l'ús de l'aigua i mana la construcció de la séquia.

També es van recollir altres fragments de la història que despertaven sentiments d'estima i pertinença al lloc, com són els records sobre les pròpies experiències viscudes o els llocs de la memòria quotidiana del passat. Es van assenyalar els llocs on preniem el bany els xiquets i les xiquetes del poble i vam escoltar anècdotes ocorregudes a la séquia, com la troballa d'una bomba de la Guerra Civil durant la neteja del sífo del Cedre. Es va fer memòria també sobre espais emblemàtics avui ja desapareguts com les alqueries de Sarthou o de Ramos o el preciós hort de Verdià i les seues pilones de color per a separar els horts.

Paisatge històric construït

Representa els vestigis del patrimoni construït de rellevància present al paisatge. Són aquells elements del paisatge amb valor històric, però també els espais o conjunts

d'elements que es consideren que tenen un valor paisatgístic des d'una perspectiva històrica.

Paisatge històric construït. Elaboració pròpia

L'itinerari de la séquia compta amb molts elements constructius de valor, com és el cas de del pont de l'antiga alqueria de Sarthou, que encara conserva el material original amb què va ser construït, unes peces senceres de pedra de Borriol. Igualment, alguns dels ponts han conservat les baranes de ferro originals, les quals presenten decoracions d'interès. Un altre element que es va destacar en l'aspecte constructiu per la seua envergadura i complexitat de construcció en l'època en què es va fer l'obra, al voltants de 1890, és el sífo del Cedre. També es van assenyalar altres elements rellevants del patrimoni edificat que encara es conserven, com l'escola de Cervantes, que respon al model de noves escoles de la República, i el molí de la Vila, vinculat al curs d'aigua de la séquia.

També pertanyen a aquest paisatge històric tots els vestigis que formen part del sistema de reg: comportes, partidors, sífons, etc., així com tota la toponímia relacionada amb les files i les partides. Com a curiositat es va assenyalar que a la partida de les Solades les files tenen número (fila 6, fila 12, etc.) i a Carinyena ja tenen nom (fila Rano, fila Almela, etc.).

El gran desconeixement de tot aquest patrimoni històric per gran part de la ciutadania, sobretot de la gent més jove, i l'oblit de no destacar-lo per part de l'Administració local, ha produït que aquests valors s'identifiquen cada volta menys com a elements identitaris i es trenque el vincle amb aquesta part de la nostra història com a poble.

Escola de Cervantes

Antic pont de l'alqueria de Sarthou

Molí de la Vila

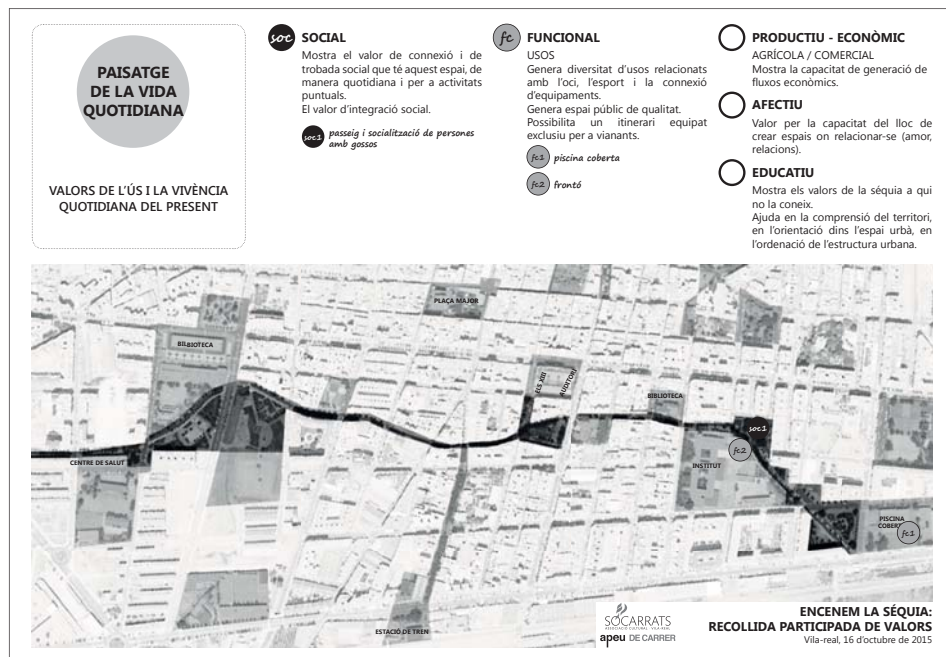
Pont de la plaça de l'Alguer

Comporta al carrer de les Solades

Paisatge de la vida quotidiana

Recull els valors de l'ús i la vivència quotidiana del present, els valors relatius a l'ús que fa del paisatge un individu o un col·lectiu amb un interès per a la col·lectivitat, o que tenen capacitat de generar beneficis socials o econòmics.

Paisatge de la vida quotidiana. Elaboració pròpia

Mentre passeges per ella, es pot observar el gran valor de connexió i trobada social que té la séquia en la vida quotidiana actual i també per a activitats puntuals. És un itinerari exclusiu per a vianants que connecta un gran nombre d'equipaments esportius, educatius, etc., i esdevé un eix que acull una gran mobilitat de persones. A més, la seua qualitat urbana l'ha convertida en un lloc de passeig i de socialització i interacció entre la ciutadania.

En l'àmbit funcional podem trobar una gran diversitat d'usos relacionats amb l'oci, la salut i d'altres que ja s'han esmentat,

entre ells, aquells relacionats amb el comerç, ja que les qualitats positives d'aquest espai urbà fan d'ell un lloc atractiu per a establir activitats econòmiques.

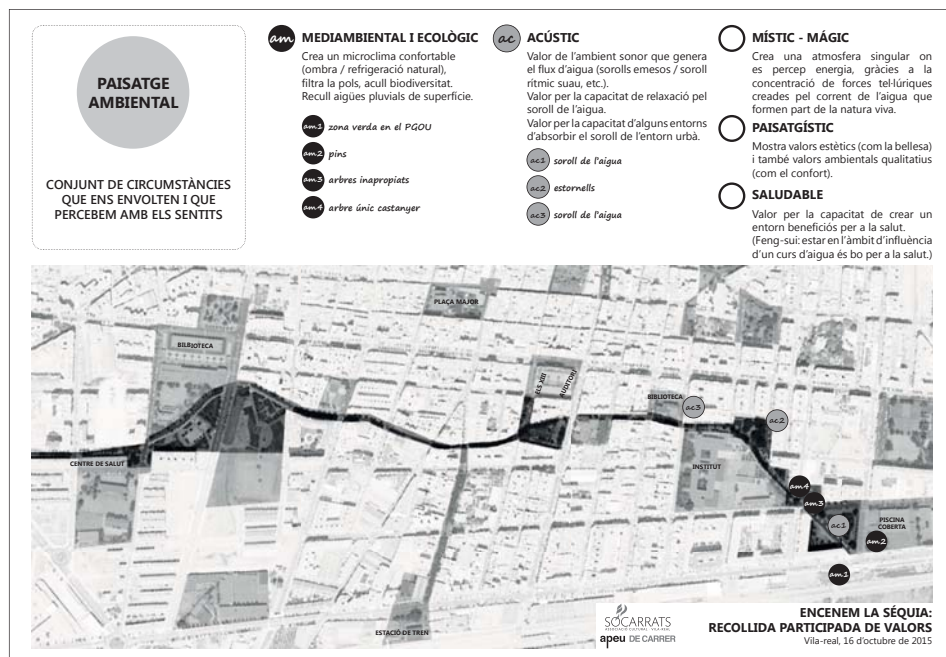
Altres valors que van sorgir són el valor afectiu, pel seu paper en la generació d'espais on relacionar-se, com places i parcs, i també el valor educatiu, ja que la séquia pot mostrar els seus valors a qui no la coneix i ajuda en la comprensió de l'estructura urbana de Vila-real i en l'orientació dins de l'espai urbà.

Paisatge ambiental

És aquell que sorgeix quan entenem l'ambient en el seu sentit més ampli, com el conjunt de circumstàncies que ens envolten i que percebem amb els sentits (vista, tacte, olfacte, oïda). Contindrà els valors que proporcionen les qualitats del medi natural, així com d'altres de caràcter més estètic i capaces de despertar sentiments (per exemple, bellesa) o sensacions (confort) en les persones.

En primer lloc, apareixen els valors més evidents, de caràcter ambiental i ecològic, generats per la presència de vegetació que, amb l'ombra i la humitat, creen un microclima confortable i condicions naturals de refrigeració i filtratge de l'ambient. La presència d'aigua i d'arbratge permet també la presència de biodiversitat, com aus, crancs, etc.

Es va posar de manifest el valor acústic d'aquest paisatge, d'una banda per l'ambient sonor que es genera en alguns llocs a causa de la remor de les fulles dels arbres i l'aigua en moviment, i la relaxació que açò provoca; d'altra, vam prendre consciència de la

Paisatge ambiental. Elaboració pròpia

capacitat per a absorbir el soroll de l'entorn urbà i la generació de silenci que es produeix en l'entorn del canal.

En el terreny més intangible es van anotar altres com la concentració de forces i energies que crea el corrent de l'aigua, i la capacitat de crear un entorn beneficiós per a la salut. Finalment, es van destacar els seus aspectes estètics com la bellesa de l'arbratge, els reflexos de l'aigua, els jocs d'ombres i la sensació de confort que es troba en gran part del seu recorregut, sobretot la secció que travessa la zona més central del poble, on apareixen els exemplars d'arbratge de major port.

Escenari futur

Explorar els valors existents, del present i del passat, de la séquia no tenia l'objectiu de cartografiar allò perdut en la seua transformació, sinó de valorar allò que encara es té i les oportunitats que ha generat o pot generar. Conèixer aquests valors del paisatge de la séquia i entendre'ls com a valors d'oportunitat permet imaginar un escenari futur desitjable d'aquest entorn que valore el passat i que millore el futur.

Les persones participants van fer una sèrie de propostes *in situ*, les quals tenien l'objectiu, majoritàriament, de valorar i donar a conèixer la séquia i el seu entorn mitjançant una sèrie d'accions.

Tenint en compte aquestes propostes que van sorgir durant el recorregut, es poden encendre algunes llums sobre aquest futur desitjable:

- El traçat de la séquia podria acollir exposicions a l'aire lliure sobre la història del poble. Els continguts podien incloure temes relacionats amb el reg, la Comunitat de Regants, els sistema de séquies, el medi ambient, la sostenibilitat, l'educació ambiental, els paisatges de l'aigua...

PROPOSTES

- pr1** Senyalitzar la continuïtat séquia amb l'avinguda de França
- pr2** Més jocs per a xiquets/es. Xicotet estany amb ànecs
- pr3** Retranquejar vorera enfront del parc de l'Alguer
- pr4** Enderrocar / retranquejar el frontó de l'institut
- pr5** Senyalitzar pont de l'alqueria de Sarthou (i altres històrics)

- pr6** Alliberar part baixa pisos i fer porxes
- pr7** Panell explicatiu Zona d'oci millorable Connectar amb el centre urbà
- Denominació dels ponts, les files, els instruments
- Associació d'Amics de la Séquia + Comunitat de Regants: programes d'educació per a les escoles

- Xarrades i passejades sobre la séquia als xiquets per a explicar els seus valors i la seua importància.
- Escollir els arbres adequats amb l'assessorament de tècnics. Sensibilitat per a estudiar la natura més adequada i funcional al voltant de la séquia.
- Afavorir connectivitat amb xarxes de camins rurals, bici, etc.
- Passeig literari entre biblioteques
- Camins escolars

ENCENEM LA SÈQUIA: RECOLLIDA PARTICIPADA DE VALORS
 Vila-real, 16 d'octubre de 2015

Propostes realitzades per les persones participants

- Es podria elaborar un catàleg dels elements patrimonials (hidràulics, arquitectònics, paisatgístics singulars, etc.) vinculats a la séquia.
- La séquia pot convertir-se en una excel·lent infraestructura verda d'escala local.
- El paisatge al llarg del seu recorregut és ja estimulant i de qualitat, i es pot potenciar mitjançant un projecte complet de disseny i gestió, participat amb la ciutadania.
- La seua traça es pot convertir en l'element de cohesió de part de la xarxa d'espais públics de Vila-real.
- Es pot millorar la seua qualitat urbana amb petites intervencions de connexió i d'accessibilitat, així com millorar la seua xarxa d'espais públics tenint cura en el tractament estètic i la percepció del seu paisatge.
- Es pot treballar la connexió amb itineraris rurals en continuïtat amb la séquia, que afavoresquen l'accés de la població als llocs de gaudi públic des del cor de la ciutat fins a indrets del terme natural i agrícola.
- Es pot millorar la connexió amb el Termet, l'ermita, l'Assut i altres itineraris que unesquen terme i ciutat i que porten a llocs de valor ambiental, arqueològic, paisatgístic...

A mode de conclusions

Sobre el paisatge i sobre la utilitat i el potencial de la cartografia participativa

El paisatge no s'entén només en la seua dimensió física, sinó que respon a les diferents percepcions de la població. No és una cosa estranya a l'observador, sinó que és aquest mateix qui amb la seua mirada li aporta significat, sentit i valor.

Quan parlem de percepció del paisatge ens referim no solament a veure, sinó més bé a viure, i a les pràctiques de la quotidianitat, en els llocs de la quotidianitat. A més, cal tenir present una doble dimensió de la percepció del paisatge: la de l'individu i la de la comunitat.

La percepció social és més rellevant amb vista al coneixement d'un paisatge entés com un producte social, com un producte d'una comunitat; no remet a la suma o la mitjana de les percepcions individuals, és més aviat la mirada que naix de l'encreuament entre mirades individuals, influenciades les unes per les altres.

El paisatge té, a més, un paper fonamental en la creació del sentit del lloc, de la identitat i del sentiment de pertinença de la població vers l'entorn on habita.

La recerca de valors plantejada i el fet de reconèixer-los, identificar-los i fixar-los pot ser útil perquè és a partir de les percepcions i de les atribucions de valors que es desenvolupen els comportaments concrets i les accions orientades a transformar les formes del territori. A més, permet introduir el paisatge en el planejament municipal (urbà i territorial), que influeix en els comportaments dels agents i guia les transformacions territorials.

Aquest tipus de recerca participada en el paisatge es proposa com a instrument de suport a la presa de decisions a l'hora de plantejar objectius, indicadors, polítiques i plans relacionats amb la qualitat de vida, la qualitat del medi rural i la gestió del paisatge.

Una cartografia que es planteja la percepció social pot ajudar a avançar amb noves perspectives en la recerca i en la pràctica sobre el paisatge i, superant els enfocaments més tradicionals, pot donar-li valor a les potencialitats del paisatge mateix, des de l'òptica del coneixement, de la interpretació i de la gestió de les dinàmiques territorials.

La cartografia del paisatge, per tant, és una eina de suport a l'ordenació, la gestió i la protecció dels paisatges. Finalment, el mapa (la cartografia participativa) pot constituir un instrument útil a la discussió pública a l'hora de compartir lectures i estratègies.

Sobre estratègies de futur i la idea de dissenyar un pla estratègic de la séquia Major

Com ja hem vist, la séquia és un element de valor del nostre patrimoni hidràulic, però a més ha estat generadora de molts altres valors en el paisatge urbà i rural. Aquesta esdevé una travessia de la memòria, del paisatge tradicional i l'actual, un itinerari de referència per al vianant i un signe d'identitat de la ciutat.

Quines possibilitats ens brinda el fet de mantenir-la, oberta, amb l'aigua discorrent i acompanyada d'espais verds? Es pot valorar com a precursora de llocs col·lectius i com a generadora d'un paisatge singular? Quines oportunitats ens ofereix que es podrien incorporar al disseny de la ciutat, i que de segur es traduirien en una millora de la qualitat de vida?

Podria abordar-se el seu disseny i gestió des d'un pla estratègic o un pla de paisatge de la séquia Major?

Aquest pla estratègic tractaria de planificar i gestionar de manera conjunta l'ús públic del paisatge i la infraestructura hidràulica, ja que aquesta ofereix una oportunitat única com a eix vertebrador del territori, vinculada tant a l'activitat agrària com a l'espai lliure de gaudi de la població. Tractaria de dibuixar les línies de desenvolupament en matèria de mobilitat i accessibilitat, topologia, paisatge, patrimoni, equipaments i espai públic, entre altres, a una escala d'intervenció que pot dur-se a terme des dels municipis i usuaris (comunitats de regants, associacions veïnals, petits comerços, cooperatives, etc.).

Pot ser un pla protector de la història i la identitat del poble, que reconegui i celebri la història del lloc, que conserva i dona valor al patrimoni hidràulic.

Un pla que treballi activament per la cura del medi ambient, esdevenint un espai de conscienciació mediambiental, on establir principis de sostenibilitat, mantenir la qualitat de l'aigua, utilitzar-se vegetació associada als cursos d'aigua, reduir superfícies impermeables i augmentar l'arbratge urbà, de manera que augmenti la biodiversitat d'aquest espai públic i augmenti la qualitat ambiental.

Pot ser un pla que generi riquesa econòmica, a través de la reactivació del petit comerç que acompanya el traçat de la séquia i el recorregut per a vianants, i a través de l'atracció turística quant a l'interès històric i paisatgístic.

Un pla que protagonitzi la mobilitat sostenible, que prioritzi els espais per a vianants, que cree un itinerari privilegiat, lliure de cotxes, continu, equipat, vegetat, amb ombra, amb bancs, amb fonts, etc.

Un pla que done vitalitat a la comunitat social, ja que és un espai de sociabilització i gaudi col·lectiu; pot ser un espai d'oportunitat per al poble quant a la incorporació de

criteris de ciutat inclusiva, incorporant aspectes com l'accessibilitat dels encreuaments, mobiliari, comoditat i seguretat. Hauria, a més, d'adequar-se cada tram d'acord als usos del voltant, tot incorporant la participació dels veïns i les veïnes, associacions, i usuaris i usuàries de cada zona.

Un pla que sensibilitze i eduque en temes de sostenibilitat, d'infraestructura verda, de qualitat ambiental, de la importància de la gestió de l'aigua, de coneixement del patrimoni (arquitectònic, hidràulic, lingüístic...). La séquia pot ser aquest suport d'informació per a la divulgació cultural i per a la conscienciació ambiental. Pot ser emblema de sostenibilitat i inclusivitat.

I sobretot, un pla participatiu, pensat i dissenyat des de la ciutadania i fet en coordinació amb la Comunitat de Regants i l'Ajuntament.

Bibliografia

DIVERSOS AUTORS. *Reptes en la cartografia del paisatge: dinàmiques territorials i valors intangibles*. Edició a cura de Joan Nogué, Laura Puigbert, Gemma Bretcha i Àgata Losantos. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya, 2013 (Plecs de Paisatge. Eines 3). HEREDIA, J. *Aprofitament històric de les aigües del Millars a Vila-real i Alqueries*. Vila-real: Comunitat de Regants de Vila-real.

HERMOSILLA PLA, J. (director) *Los regadíos históricos del Baix Millars - La Plana, un patrimonio paisajístico en transformación*. Colección Regadíos Históricos Valencianos. València: Confederació Hidrogràfica del Xúquer i Universitat de València, 2009.

JUAN, M. *Villarreal Siglo XX*. 1985.

PERONA, D. *Tres aspectos inéditos en la historia de Villarreal*. 1982.

ROMÁN, I. *El regadío de Vila-real durante los siglos XIII-XV. Orígenes, administración y conflictos*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real i Comunitat de Regants, 2000.

VALVERDE F. *El Millars, espacio natural amenazado*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1985.

VILAPÈDIA - L'enciclopèdia de Vila-real: www.vila-real.info/vilapedia2015. Entrades: séquies medievals i séquies menors.

WEB DE L'AJUNTAMENT DE VILA-REAL: www.vila-real.es.

2

Jaume Fullana Mestre

**VICENT PASCUAL
GRANELL,**
Premi Socarrat Major 2016

Vicent Pascual Granell, Premi Socarrat Major 2016

Tots recordem alguns mestres de la nostra infantesa. Molts d'ells, de segur, ens marcaren el nostre futur d'alguna manera o altra. Però, si ara intentàrem posar nom i cognoms a un mestre d'escola, un mestre que fóra dels millors especialistes pel que fa als processos d'ensenyament-aprenentatge de llengües, un mestre capficat per la inclusió exitosa del valencià en el sistema educatiu, i un mestre enamorat del seu país... ben segur, que tots i totes pensàriem en Vicent Pascual.

No crec que ningú se sorprendrà si afirma que sense Vicent Pascual i Granell, l'escola en valencià no seria el que és; que Vicent ha estat i és una de les persones que més ha contribuït i contribueix al redreçament de la dignitat de nostra escola.

És un fet constatat ja que, en un moment o altre de la seua trajectòria, siga l'Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat de València, siga Acció Cultural del País Valencià, siga la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana, siga la Unitat per l'Educació Multilingüe de la Universitat d'Alacant, o siga l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) o Escola Valenciana... tots l'hem volgut a les nostres files.

Fermí Font, president de Socarrats, amb l'homenatjat

La seua gran vocació docent, el seu coneixement de llengües i la seua indubtable estima cap a la nostra llengua l'han convertit, des de la dècada del 70 del segle passat, en un referent quan es parla de la recuperació del valencià a l'escola.

Potser, en l'origen està el fet que, des d'un bon principi, Vicent Pascual va entendre que calia esforçar-se per rearticular el nostre sistema educatiu, descobrir tots els elements que hi participen, fomentar sinergies i reforçar totes les connexions i interconnexions que incideixen en una educació de qualitat que integre el valencià com a element que cal recuperar o revitalitzar i, en conseqüència, com a eix vertebrador en l'educació i en la societat.

L'autoformació ha estat un dels pilars més sòlids de la seua preparació intel·lectual

Les obres més importants en l'àmbit mundial pel que fa a la temàtica de l'ensenyament-aprenentatge de llengües li són molt familiars. A més s'ha preocupat per conèixer i fer un seguiment de diferents sistemes educatius arreu del món. Aquests són uns dels aspectes que demostren la seua voluntat ferma i el seu convenciment que cal partir sempre d'un coneixement científic i contrastat, ben lluny d'improvisacions i ocurrencies.

La primera fase professional de Vicent Pascual discorre entre 1970 i 1983. Durant aquests anys va exercir de mestre a Torrent, Algemesí i Tavernes de la Valldigna. Ja en aquells moments, els seus coneixements d'anglés i francés propiciaren que impartira classes d'aquestes llengües. La seua responsabilitat professional el portà a preocupar-

se per investigar i conèixer els enfocaments comunicatius que es feien servir llavors en l'ensenyament de llengües modernes; i reflexionar, sobre ells, des de la pràctica.

Abans de 1980 va organitzar un curs de valencià de la Campanya Carles Salvador a l'escola, fora de l'horari escolar —és clar, com no podia ser d'una altra manera!— per als seus alumnes de 8é d'EGB.

I llavors va descobrir una altra part de la nostra dramàtica realitat. La nostra llengua mancava de materials específics també en l'àmbit escolar, i va haver de crear-ne uns per a portar endavant aquesta activitat formativa inicial. L'èxit en aquest curs que va impartir, on acudiren fins i tot joves que no eren alumnes d'ell, va propiciar que Acció Cultural encomanara a Vicent Pascual, a Vicent Pitarch i a Josep Palomero la redacció dels llibres (*Penyagolosa I* i *Penyagolosa II*), els quals, durant molts cursos acadèmics, van ser emprats en les classes de llengua dels instituts de batxillerat i de formació professional i, també, en els cursos d'adults de la Campanya Carles Salvador.

Més endavant, participà en la creació del Seminari de la Valldigna, un col·lectiu de docents que elaboraren materials de valencià i que s'agruparen sota el títol *Xirivia I* i *Xirivia II*.

Ja en la reforma, ell juntament amb altres membres del Seminari de la Valldigna editaren altres llibres ben coneguts pels mestres que ja exercíem en l'època: *Terra, Llavor* i *Fruit*.

Naixia llavors el Consorci d'Editors Valencians i es va crear l'Editorial Gregal amb la intenció de publicar materials curriculars en valencià suficients per a les escoles. Vicent Pascual n'esdevingué el director pedagògic. Allà va coordinar materials d'ús escolar i va dissenyar les característiques d'una col·lecció de lectures per a joves.

I què sabem de Vicent Pascual com a dissenyador de programes educatius?

Abans de la LOGSE, Baltasar Vives, cap del Servei de Normalització del Valencià de la Conselleria d'Educació, li encarregà coordinar l'elaboració dels programes de valencià de la primera i la segona etapa d'EGB.

Amb la LOGSE, formà part del Gabinet de Llengües de la Conselleria d'Educació i va elaborar un marc d'educació bilingüe que comportara el tractament conjunt de les tres llengües del currículum i va establir la creació del tres programes del sistema educatiu valencià: el Programa d'Ensenyament en Valencià (PEV), el Programa d'Immersió Lingüística (PIL) i el Programa d'Incorporació Progressiva (PIP).

D'esquerra a dreta: Fermí Font, Vicent Pascual i Jaume Fullana

En aquella època va publicar, juntament amb Vicent Sala, *Un model educatiu per a un sistema escolar amb tres llengües* (1991) i *Una proposta de planificació educativa dins el model d'enriquiment d'educació bilingüe en el sistema educatiu valencià* (1993).

A l'inici del govern del Partit Popular, el 1997, deixa la seua tasca d'assessor de llengües al Centre de Formació del Professorat d'Alzira, per a incorporar-se al Servei d'Ensenyaments en Valencià de la Conselleria d'Educació. Des d'ací va dissenyar els Programes d'Educació Bilingüe Enriquits (PEBE) i va coordinar l'elaboració de materials, l'estructura dels projectes lingüístics, l'aplicació als centres i el sistema per a avaluar-los. Hi introduïa els aspectes més actuals en l'enfocament d'aprenentatge plurilingüe: el tractament integrat de llengües (TIL) i el tractament integrat de llengües i continguts (TILC). Aquests programes han representat un avanç significatiu, un pas endavant, cap a l'objectiu de convertir la llengua minoritzada en el nucli organitzador del currículum global i del procés d'ensenyament-aprenentatge de les distintes llengües. D'aquesta etapa és el llibre *El tractament de les llengües en un model d'educació plurilingüe al sistema educatiu valencià* (2006).

Ja jubilat, la UEM i Escola Valenciana li encomanaren una contraproposta al caràcter antivalencianista que presentava la redacció d'un nou projecte de decret de plurilingüisme que preparava el conseller Font de Mora. El fruit va ser *L'escola valenciana. Un model d'educació plurilingüe i intercultural per al sistema educatiu valencià*. Vicent Pascual va presentar aquest document –en un acte organitzat per EV– el 26 de febrer de 2011 a

l'Aula Magna de l'edifici La Nau de la Universitat de València. Hi assistiren nombrosos representants d'institucions i entitats relacionades amb l'àmbit lingüístic i educatiu. Estigueren presents l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, el Consell Valencià de Cultura, les cinc universitats públiques valencianes, sindicats de l'àmbit educatiu, confederacions de pares i mares, coordinadores comarcals d'Escola Valenciana, moviments de renovació pedagògica... i molts altres.

Vicent Pascual sempre ha mantingut que uns pares informats i favorables al procés lingüísticoeducatiu que segueix el seu fill o filla són uns pares capaços de transmetre als seus fills la mateixa actitud positiva.

Són innumbrables les conferències que Vicent Pascual ha fet durant quatre dècades a mares i pares de centres educatius d'arreu de la nostra geografia. En elles, els tranquil·litzava i els convenia, de manera raonada, dels molts beneficis que tindria per als seus fills estudiar el valencià i en valencià. El temps ha demostrat que no els enganyava.

La seua capacitat comunicativa és una altra de les qualitats de Vicent Pascual: És capaç de gestionar les seues intervencions orals amb el to i la forma pertinent als distints elements del context de comunicació. Sempre amb un ús exquisit i gens pedant de la llengua i amb el domini de múltiples estratègies per a la construcció d'un discurs argumentatiu. Sap exposar el seu missatge de forma acurada, clara i precisa, i és comprés i gaudit per qualsevol tipus d'auditori.

Com a formador de formadors i formador de docents, Vicent Pascual és molt conscient del caràcter *sistèmic* de l'educació i l'efecte multiplicador de determinades accions. En conseqüència, ha participat en moltes reunions i molts claustres de centres educatius,

convençut que són els mestres els que estan en contacte continu amb les mares i els pares dels estudiants i han de ser conscients també de la idoneïtat pedagògica i lingüística de la seua pròpia activitat educativa.

Així mateix, alhora que participava en els distints dissenys de programes educatius, Vicent Pascual mantenia contínues reunions i activitats formatives amb els distints equips d'assessors didàctics que després, en la seua tasca d'atenció als centres, acudien a formar i assessorar puntualment la casuística particular que trobaven.

És coneguda la capacitat de Vicent Pascual d'entusiasmar, d'engrescar, d'estimular, d'encoratjar qualsevol auditori. Això ha possibilitat que desenes i desenes d'assessors didàctics –guiats per ell– hagen portat endavant la seua tasca professional amb alegria i il·lusió i, encara més, hagen sabut traslladar el seu entusiasme a centenars de mestres, professors i equips directius.

La jubilació de Vicent Pascual no l'ha aturat sinó que ha significat, per a ell, un punt i seguit.

Va continuar la seua activitat dins la Unitat per l'Educació Multilingüe de la Universitat d'Alacant fent propostes tècniques sobre TILC i TIL per a ser usades a les escoles o aprofitables per a elaboradors de materials. Així mateix, va publicar al número 45 de la revista *Caplletra* un extens article: "Components i organització d'una unitat amb un tractament integrat de llengua i continguts en una L2".

Més recentment, el 2013, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) el va nomenar membre numerari de la Secció Filològica, amb l'especialitat d'educació plurilingüe i intercultural.

Hem rebut i seguim rebent el fruit de la tasca de Vicent Pascual Granell. Al darrere de cada estudiant nostre, al darrere de la majoria dels que ací estem reunits està l'acció pacient, insistent, assenyada, fonamentada científicament..., però alhora humil i discreta d'un mestre d'escola.

Un mestre en majúscules que tant ha contribuït en el reconeixement social i acadèmic de la nostra llengua mereix el reconeixement de Socarrat Major 2016 que avui se li atorga a la ciutat de Vila-real.

Aquesta distinció ompli d'orgull totes aquelles persones que hem tingut el privilegi de conèixer Vicent i de compartir amb ell el desig d'una educació de qualitat i en valencià.

Pascual Mezquita Broch

DONES I REPRESSIÓ FRANQUISTA A VILA-REAL

La legió Còndor en la seua entrada a Vila-real (foto cedida per Carlos Almazán)

Dones i repressió franquista a Vila-real

1. Una panoràmica general

Aprofitant la possibilitat de consultar els expedients del judicis sumaríssims que es van produir a la província de Castelló, he encetat la tasca d'analitzar-los de forma sectorial agafant com a referent dues variables: la procedència i el sexe. D'aquesta manera, estudiaré com va afectar la repressió franquista a les dones de la població de Vila-real, primer de forma general, en conjunt, i després de forma personalitzada, la qual cosa, en realitat, vol ser una forma de visualitzar i posar noms i cognoms a les persones que, per un costat, van realitzar la repressió d'una dictadura i, per l'altre, la van sofrir, així com dignificar unes dones que van lluitar per la llibertat i per un món que volien millor.

Després d'haver consultat la immensa majoria dels sumaríssims que van afectar els veïns de Vila-real (el total dels consultats són 450 i la xifra dels que falten, en la meua opinió, pot estar per sota del 2%), els que fan referència a dones només en són 22¹, és a dir, un 4,9%. D'aquestes, quasi la meitat són casades (45,5%), però també són molt nombroses les solteres (45,5%); apareixen també una vídua i una divorciada. De la procedència, ja he dit que són de Vila-real, però el 77,3% són del nucli principal i el 18,2% (4) de les Alqueries, que en aquella època formava part de Vila-real, barriada que va sofrir una duríssima repressió, amb una taxa d'afusellats de quasi 10 per mil habitants, una de les més altes del País Valencià. També he inclòs en l'estudi una dona d'Onda per la seua especial relació amb Vila-real. Sobre els oficis, com era presumible, la majoria feien tasques a casa (68,2%), però també trobem un exemple d'espardenyera, modista, fondista, guardaagulles i obrera. Pel que fa a les edats, els grups de població en què trobem més dones són els de 21-30 anys (27,3%) i 31-40 anys (27,3%), després el que va de 51-60 anys (13,6%), i trobem també dones menors de 21 anys, de 41-50 anys i majors de 60. Respecte a la seua afiliació política és evident que la majoria declaren ser d'esquerres, encara que n'hi ha dues que diuen ser de dretes, les circumstàncies per les quals seran encausades les veurem més endavant. La gran majoria de les dones (68%) es declaren o les declaren que formen part d'alguna associació, joventut, partit i, sobretot, sindicat socialistes, siguen les JS, JSU, PSOE i UGT; també apareix una doble afiliació sindicat-partit entre UGT/PSOE i UGT/PCE. Així mateix, ens apareix un cas d'afiliació a Izquierda Republicana. Aquest predomini de l'afiliació socialista és el mateix que ocorre de manera general a Vila-real durant la Guerra Civil. Pel que fa a les condemnes que van sofrir, dos terços (66,7%) van

¹ "Encara que no tinga sumaríssim, també incloc el cas de Maria Antonia Segura Fontfria, per ser una dona que, possiblement, va ser assassinada per motivacions polítiques a mans dels revoltats franquistes.

ser sobresegudes, dues van ser condemnades a 6 anys, una a 12 anys, una altra a 20 anys i tres a 30 anys, dues de les quals van veure commutada la seua condemna per una de 20 anys. El temps real que van passar a la presó va variar depenent de diferents factors, però fonamentalment de la condemna rebuda. Així, les que van obtenir el sobreseïment van passar una mitjana de 10 mesos a la presó; les condemnades a sis anys, dos anys i dos mesos; les condemnades a 12 anys, uns tres anys i deu mesos; les condemnades a 20 anys, cinc anys i vuit mesos, i les condemnades a 30 anys, quatre anys i set mesos. Finalment, trobem els repressors; per una banda, els informes d'Alcaldia van ser redactats, majoritàriament, per Pascual Renau Moreno (68,2%), primer alcalde franquista de la postguerra, d'ideologia carlina i sense una gran trajectòria política abans del conflicte;

Façana de l'antiga església de la Sang (els Lluïsos), depòsit de presoners a Vila-real tot just acabada la guerra

la meitat del informes de FET y de las JONS, els va redactar Julio Pascual Fuster Rubert (45,5%), com a cap d'investigació i informació del partit únic, conegut en el món artístic local i que, segons pareix, estava relacionat amb els grups de civils de dreta que a Vila-real anaven a donar suport al colp militar i, per aquest motiu, va ser detingut i va ser maltractat durant la guerra. Altres membres del partit únic que van signar informes van ser Manuel Martí, Luis Rius i Enrique Moreno. Respecte de la Guàrdia Civil, trobem més varietat, però destaca Manuel Beltrán Barreda (31,8%), sergent que va portar el gros de la repressió, en general, una vegada acabada la guerra. També podem citar altres membres del cos armat com Celedonio Zomeño López, Joaquín Méndez Lino, Joaquín Navarro Partagaz, Juan Martínez Tudela i José Gijón Acevedo. Dels fiscals, que feien la qualificació penal –no en són molts perquè moltes vegades, en els casos de sobreseïment, el jutge instructor decidia, més o menys ràpidament, sense la seua intervenció–, només destaca un nom, Carlos Arias Navarro, conegut com a últim president del Govern del franquisme i primer de la monarquia de Joan Carles, que durant la seua joventut es va dedicar a la persecució de *rojos* a Màlaga –per aquesta tasca i per la seua poca estatura es va guanyar el sobrenom de Carnicerito– i, pel que pareix, també a Castelló, on va estar durant l'estiu de l'any 1938 a la rereguarda de l'exèrcit que avançava cap al sud. Un altre fiscal en cap de Castelló que tindrà una llarga trajectòria serà Luis García del Moral. Finalment, entre els presidents dels consells de guerra, trobem Justo Sevilla Guillén, acompanyant habitual en els processos del fiscal Arias; Julio Molo Viar, freqüent jutge instructor de llarga trajectòria als jutjats militars de Castelló; Manuel Batlle Vázquez, professor de Dret abans de la guerra, quintacolumnista a València, que va ocupar, per als franquistes, la Universitat valenciana i rector a Múrcia; després, Santos Fernández Uriel, el que més casos de dones de Vila-real jutjarà; Buenaventura Alegría Ezcurra; Gregorio González López; Luis Giménez Buesa; Óscar Boán Callejas i Eusebio Villaverde García.

2. Vicenta Adell Beltrán²

Encara que nascuda a les Coves de Vinromà, residia i treballava com a minyona en una casa de Vila-real. Pareix que durant la guerra va entrar en contacte amb organitzacions polítiques d'esquerra, UGT i el PCE, la qual cosa la va conscienciar i posar en guàrdia per a decidir-se a denunciar, un parell de vegades, el propietari de la casa on treballava (Vicente Pseudo Tirado), ja que escoltava emissores franquistes (Radio Salamanca i Radio Sevilla) i durant els dinars feia comentaris derrotistes dient que els republicans no podien guanyar la guerra, que eren uns tontos per combatre, que els diaris i ràdios republicans no deien la veritat i que, quan entraren els franquistes al poble, afusellarien tots els afiliats al Centre Obrer. Curiosament també li va dir, després de la primera denúncia,

² Sumaríssim núm. 387-C-1941. Es poden consultar en tres llocs: a l'UJI, a l'Arxiu de la Subdelegació de Defensa a Castelló i a l'Arxiu General i Històric de Defensa a Madrid.

que no li farien res perquè tenia molt bons contactes entre les autoritats republicanes i que la perjudicada seria ella, i va encertar en els dos casos. Amb l'entrada dels franquistes al poble es van assabentar que havia denunciat, per motius polítics, l'amo de la casa on treballava i li van preguntar a aquest si havia sofrit presó a conseqüència de la denúncia de Vicenta. La contestació de l'antic amo va ser que no i va afegir que volia que Vicenta no fóra perjudicada. El jutge, recollint l'opinió de l'amo de la casa, va decidir que en no haver-hi perjudici no hi havia responsabilitat i la va deixar en llibertat.

3. Rosario Agulleiro Arenós³

Aquest és un típic cas de la justícia franquista en què tots els indicis convergien en una dura condemna per a l'encausada. Per una banda, tenim una dona ja madura, d'idees esquerranes i gens religiosa, el marit i els fills de la qual tenien una forta vinculació política com a membres del Comité Local d'Izquierda Republicana, a més de convertir-se en milicians al començament de la guerra. Per altra banda, apareix la confessió d'un altre milicià, veí de l'esmentada, respecte que havia denunciat on estava amagat un capellà que després seria detingut i assassinat. Per a un lector experimentat en sumaríssims, el context és l'ideal per a una dura condemna. Tanmateix, les coses aniran, de forma sorprenent, per un altre camí. Si bé el fiscal en cap demana 30 anys, durant el Consell de Guerra ja el fiscal demana només 12 anys mentre que el tribunal, presidit pel duríssim Manuel Batlle Vázquez, decreta de forma unànime l'absolució, tot açò sense que aparega en la documentació cap aval favorable a l'encausada. Per què açò? És difícil endevinar-ho encara que alguns aspectes col·laterals poden ajudar. Per exemple, el milicià que la va denunciar, Juan Miura Vicent, serà condemnat a mort i serà executat i el tribunal podria interpretar que la denúncia contra Rosario era una forma d'alleugerir les responsabilitats d'aquest milicià en altres accions. També el seu fill, José Bort Agulleiro, serà condemnat i executat pocs dies després de restar lliure sa mare. Per a mi, un factor usual de la justícia franquista era buscar una compensació global, moltes vegades allunyada de les circumstàncies personals i jurídiques. En aquest cas, la mort del sacerdot estava *pagada* per la mort del milicià i la del fill de l'encausada.

4. Dolores Bellés Giner⁴

Ja era major quan, el 1941, va ser encausada ja que declara tenir 64 anys i la causa va estar motivada, simplement, per treballar i viure a la garita del pas a nivell del tren que

---

³ Sumaríssim núm. 5.109-C-1939.

⁴ Sumaríssim núm. 432-C.

estava situada enfront de l'alqueria de Vicente Pesudo Vidal, el qual seria assassinat pels milicians, un dels quals deia en la seua declaració que li havien preguntat a ella on estava l'alqueria esmentada. Tanmateix, ella dirà en la seua declaració que no va fer tal cosa i, a més, sabent que el seu veí, al qual coneixia de molts anys, estava amagat assajarà d'avisar-lo. Finalment, en els informes de les autoritats es remarca que, encara que era d'esquerres i no practicant en religió, no se li coneixia la participació en altres fets i la rectificació dels milicians deslliurant-la de qualsevol participació en la detenció del dretà induiran al jutge a declarar-ne el sobreseïment.

5. Encarnación Beltrán Abella⁵

Ara ens trobem una dona molt jove quan és encausada i jugarà un paper destacat, una altra vegada, el fet que estiguera casada amb un home, Bautista Llorens Mainer, que havia fugit a França per por de les represàlies. Va ser acusada d'amenaçar una xiqueta, a causa d'uns rumors que havia escampat sobre possibles relacions amb un home, i de declarar-se públicament com a *roja* i a l'espera del retorn dels *seus*. Tot i els mesos que passarà a presó, la salvarà d'un major càstig –més que els informes i les declaracions dels testimonis en què es nega que haja fet res delictiu, encara que es diu que és d'esquerres– la dubtosa moralitat del denunciador, Vicente Darás Fuster, al qual s'acusava d'aprofitar-se com a botiguer de queviures i de la consideració d'excapitiu per haver estat en la presó sota els republicans durant la guerra a causa d'una denúncia del marit de l'encausada, sobre el qual, tot i estar fugit a França, tampoc hi havia cap acusació concreta d'haver fet algun acte delictiu, fins i tot l'acusació de ser jutge serà rebutada per les mateixes autoritats franquistes. Al final, el sobreseïment serà la conseqüència lògica.

6. Vicenta Bernat Cabedo⁶

De malnom la Trieria, diversos factors van confluïr per a portar Vicenta a la presó, com ara la seua militància en UGT i la seua relació familiar amb els germans Llorens Petit, de malnom Cotona, milicians molt coneguts, un dels quals va ser afusellat. També és bastant important un altre factor que va portar bastants persones a la presó com és ser molt parladora i expressar públicament i de forma explícita les seues idees i animadversions. El tristament conegut Julio Pascual Fuster Rubert, cap d'informació i investigació de FET y de las JONS, la qualifica com “una socialista rabiosa cuya lengua era un infierno”, i de forma pareguda s'expressen el cap de la Policia Local, José M. López, i un grapat

⁵ Sumaríssim núm. 441-C-1941.

⁶ Sumaríssim núm. 2.259-C.

de declaracions sobre ella de diferents veïns que reproduïen algunes frases que, suposadament, va dir com: “dels feixistes, no haurien de quedar ni els xiquets”, “ací hi ha molta feina a fer” o “que els nacionals són iguals o més lladres que els rojos”. Tanmateix, el que li va interessar més al jutge instructor va ser l'acusació que, juntament amb un altre milicià (José Asensi Lliso, que serà condemnat a 20 anys), anava pel poble confeccionant una llista de persones de dreta, idea en la qual coincideixen l'informe de l'alcalde Pascual Renau i el primer que confecciona la Guàrdia Civil (el sergent Manuel Beltrán Barreda), encara que el segon informe de la Guàrdia Civil (Juan Martínez Tudela), fet sis mesos després, diu que no pot trobar cap persona que haja estat denunciada per l'encausada. La impossibilitat de concretar les acusacions en el sentit que la seua actuació haguera perjudicat una o més persones concretes, amb noms i cognoms, a més del fet que el milicià que l'acompanyava en el presumpte delictes haguera estat condemnat per això de forma bastant dura, farà que el jutge instructor decideixca proposar-ne el sobreseïment, que serà acceptat però després d'haver passat més de dos anys a la presó.

7. Rosa Bort Sanahuja⁷

Un dia després d'acabada la guerra, la Guàrdia Civil va fer una primera batuda, a les Alqueries, per a la detenció de persones no addictes al nou règim, arran de diverses delacions, i agafarà 20 persones, entre les quals estava Rosa. Una altra vegada, les acusacions són poc concretes: ser d'esquerres, com a afiliada a UGT, és malparlada i blasfema, odia la religió catòlica i tots els que no pensen com ella i, amb el començament de la guerra, excitava les masses per a cometre actes vandàlics. Com era habitual, l'únic que es despenja amb una acusació més greu serà el cap d'informació de FET y de las JONS a Vila-real, Julio Pascual Fuster Rubert, ja que l'acusa de ser confident del Comitè i d'haver denunciat persones de dreta que després haurien estat assassinades. Afortunadament per a ella, el cap de FET y de las JONS a les Alqueries, el metge Vicente Casabó, desqualificarà l'informe anterior, amb el valor afegit de ser un testimoni més proper als fets, i declararà que si bé és una persona amb poc trellat i molt parladora, no es coneix cap persona denunciada per ella. Nou dies després d'estar redactat aquest últim informe, el jutge instructor decideix donar-li la llibertat condicional, presó atenuada, en el llenguatge jurídic d'aleshores. Encara que el fiscal en cap de Castelló, Luis García del Moral, demana 6 anys, el Consell de Guerra decideix sobreseure el cas. Pareix que tot havia acabat bé, però Rosa es va passar set mesos a la presó per tenir opinions polítiques discrepants amb els vencedors.

⁷ Sumaríssim núm. 4.128-C.

8. Dolores Candau Carda i Teresa Gil Manrique⁸

Ara veurem una situació totalment diferent en la qual es veuen implicades dues dones. Tot parteix de la denúncia de la germana d'un sacerdot assassinat que manifesta que el seu germà va estar amagat a casa de la denunciada, Dolores, durant vuit dies i va marxar després a una altra casa. Després diu que l'encausada ho va comentar amb el seu germà, la dona d'aquest i les seues filles, i va resultar que una d'aquestes últimes tenia com a promés un milicià de Castelló que formava part de la Columna de Ferro. Aquest últim, juntament amb altres milicians, pareix que són els que van anar a detenir el sacerdot, que posteriorment va resultar assassinat. La denunciant afegeix fins i tot que la família de Dolores odiava el seu germà sacerdot, ja que afegeix que el marit de Dolores havia comentat, quan es va conèixer l'assassinat del religiós, que "si l'hagueren matat feia deu anys ara no hauria fet falta". Tanmateix, les coses no pareix que foren tan diàfanes i clares. En primer lloc, com es pot imaginar, la denunciada, la qual havia amagat un sacerdot, era de dretes i de bona conducta per als partidaris del nou règim com testimonien els informes de l'Alcaldia i de la Guàrdia Civil, encara que el de FET y de las JONS diu que era d'esquerres i que havia delatat el sacerdot i, per tant, "perillosa per a la causa Nacional", manifestació de caràcter superficial i tendenciosa en la línia de les realitzades pel cap local d'investigació i informació, el ja esmentat Fuster. En segon lloc, apareixen noves declaracions que van completant i van articulant, de forma més densa, la narració i demostren una cura en la tasca investigadora del jutge instructor que no és freqüent en altres casos quan els encausats no tenen el suport de les autoritats. Així, entra en escena un nou personatge, la també encausada Teresa, també de dretes, amb una germana monja i amb informes favorables de totes les autoritats, però ens assabentem que també en sa casa havia estat el sacerdot assassinat. A continuació, tenim un seguit de declaracions de les dues encausades, amb diversos acaraments entre elles inclosos, a més d'altres de familiars, veïns i coneguts, en què es van ratificant i enrocant en les seues primeres declaracions; Dolores diu que ella no l'ha delatat i Teresa, seguint la línia de la denúncia inicial, diu que ha estat la família de Dolores, la responsable de la delació. En aquest punt, entra en escena un personatge que desfarà el nus, es tracta d'un milicià, José Llorens Petit, de malnom Cotona, membre de la coneguda Brigada Mòbil de Vila-real, el qual serà afusellat poc després, que declara que va ser Teresa, forçada per un altre milicià, Juan Arín Melo, la que va delatar el sacerdot i fins i tot va portar els milicians fins a la casa on estava amagat i va marxar després a sa casa. El jutge instructor, dos mesos després de la declaració de Cotona, proposarà el sobreseïment que, sis mesos més tard, acceptarà l'auditor i tancarà un cas incòmode per la filiació política de les encausades i amb el qual els familiars del sacerdot assassinat segurament no restarien massa contents pel desenllaç.

⁸ Sumaríssim núm. 3.213-C.

9. Teresa Chabrera Guinot⁹

Com en el cas anterior, comença aquest amb la denúncia d'un familiar d'una persona assassinada que busca el responsable, si no els autors materials, almenys l'inductor del fet. Tot comença abans de la guerra, quan un parent de Teresa va decidir, quan es va morir, llegar una part de l'herència a una altra persona que no era de la família, però que l'havia cuidat durant molt de temps. Després de la mort, pareix que Teresa va requerir diverses vegades a Juan Bautista Colonques Peset, el beneficiari, perquè almenys li donara una part de l'herència del seu familiar, a la qual cosa el beneficiat no va fer cas. Amb el començament de la guerra, Teresa voldrà resoldre aquest conflicte, segons la denúncia, amenaçant Juan Bautista amb l'enviament de dos milicians, concretament Soroll (del qual es diu que és nebot de Teresa) i Formatger, per a *passejar-lo*. Per la seua banda, Teresa, en la seua declaració, admet el conflicte però, en absolut, l'enviament dels milicians esmentats, als quals no coneix ni és tia de cap. Curiosament, els informes de les autoritats se centren en la seua filiació política com a fundadora d'un sindicat femení dins d'UGT i per la seua participació en manifestacions i desfilades obreres, així com per les seues manifestacions públiques contra la dreta i a favor de l'esquerra (crits de "visca Rússia!" inclosos), i sols l'alcalde, Pascual Renau, anomena el conflicte amb Juan Bautista Colonques Peset. No es fan moltes més indagacions, només se citarà a declarar les persones esmentades per l'encausada per a avalar la seua bona conducta, com així faran, mentre que els altres possibles testimonis, com els milicians que van detenir Juan Bautista, no van poder ser convocats per estar en zona republicana, ja que la guerra encara no havia acabat. Curiosament, encara que en la qualificació del fiscal sí que apareix, en la resolució del Consell de Guerra no se cita com a fet punible la possible relació amb l'assassinat de Juan Bautista Colonques i solament la seua filiació política d'esquerres, per la qual serà condemnada a sis anys de presó. Després d'un any i set mesos de presó se li concedirà la llibertat condicional, després d'haver visitat la presó de Durango.

10. Rosario García Bort¹⁰

Igual que Rosa Bort, Rosario va ser una dona de les Alqueries que, tot just acabada la guerra, va ser denunciada per dos conveïns per significar-se com d'esquerres. Els informes de les autoritats són molt genèrics, sense concretar cap delictes, així el sergent de la Guàrdia Civil, Manuel Beltrán Barreda, diu "que pertanyia a partits d'esquerra, fou una gran profanadora de temples, propagandista de les seues idees, excitadora dels veïns per a eliminar persones de dreta i blasfema, en definitiva, molt perillosa per a l'Espanya nacional". En la mateixa línia estan els informes de l'alcalde i FET y de las JONS, encara

⁹ Sumaríssim núm. 1.649.

¹⁰ Sumaríssim núm. 4.128-C.

que també apareix un informe del cap del partit únic a les Alqueries, l'esmentat Vicente Casabó, en la meua opinió la font principal de la informació sobre els encausats de les Alqueries, en què diu que, si bé no va participar en el saqueig i profanació de l'església, era molt parladora i "excitava a l'assassinat". Rosario davant del jutge ho nega tot, fins i tot la seua afiliació a cap partit i sindicat, és més, un mes després de la seua declaració davant del jutge, li envia una instància en la qual reitera el mateix, acompanyada d'un bon grapat d'avals, i li demana que li atorgue la llibertat condicional fins que es produeca el judici. La llibertat condicional arribarà tres mesos després. Són curioses les qualificacions que fa el fiscal en cap de Castelló, Luís García del Moral, ja que les al·legacions que dona per a justificar la seua qualificació són, des del punt de vista textual, incoherents amb la condemna, ja que diu que era una de les propagandistes més destacades que incitava l'assassinat i extermini de les persones de dreta, per la qual cosa demana sis anys, fet que significava, com ell sabia, deixar-la lliure, com així farà, quinze dies després, el jutge en decretar el sobreseïment. Per què allargar la presència en la presó i marcar amb acusacions tan greus persones que no havien fet res però que no eren addictes al règim? La resposta és evident, atemorir-les fins al punt de restar submises, callades i desmobilitzades.

11. Carmen García Mata¹¹

Quan va passar tot açò, Carmen ja era bastant major, a més no sabia llegir ni escriure ja que ho declara i signa sempre amb el polze, però un tret distintiu és que quan fa constar el seu ofici la major part de vegades anota "espardenyera" i no el tradicional, per a les dones, "sus labores". Un altre fet que no apareix esmentat mai en la documentació, encara que –per a mi– va tenir un efecte en l'agreuament de la qualificació jurídica, és la relació de parentiu –eren germans– amb un milicià que va ser executat només entrar les tropes revoltades a Vila-real. Quan va passar açò, ella havia fugit cap a València, com molta gent, i acabada la guerra, en tornar cap al poble, va ser reconeguda prop de Sagunt per una persona de Vila-real que la va denunciar a la Guàrdia Civil. Detinguda, és traslladada al poble i just quan hi arribava, segurament a l'eixida de l'estació del tren, es va aglomerar un bon grapat de gent amb la intenció de linxar tant Carmen com la seua acompanyant, Concha Seglar García, que van sofrir, entre altres coses que podem imaginar-nos, crits burletes i provocatius de "visca Rússia". Les acusacions que apareixen en els diferents informes de les autoritats són, com quasi sempre, molt genèriques, com pertànyer al Centre Obrer com una de les fundadores del sindicat femení i del PSOE local o assenyalar als milicians i membres del Comité durant la guerra a persones de dreta. Ací no puc resistir la temptació de transcriure les paraules de Manuel Beltrán Barreda, sergent de la Guàrdia Civil, quan assevera: "que volia la completa extirpació de tot el que representava la religió i li agradaven molt els mètodes russos i, en conseqüència, és

¹¹ Sumaríssim núm. 1.787-C-39.

desafecta en absolut a la causa nacional”. Curiosament, després ni ella demana a ningú que l'avale ni el jutge instructor sent la necessitat de cridar testimonis per a demostrar les *acusacions*. Pareix que les coses estaven bastant clares, ja que el fiscal en cap de València demana una condemna de 30 anys, la major abans de la pena de mort. Evidentment el Consell de Guerra, presidit per Gregorio González López, la condemnarà a 30 anys, que ratificarà l'auditor, Fernando Bosch, quan només havien passat quatre mesos després de la seua detenció. A partir d'ací comença el seu calvari en la presó, primer a Castelló; pocs mesos després és traslladada a la presó d'Amorebieta (Biscaia), on rebrà la bona notícia, si es pot dir, que li havien commutat la condemna de 30 anys per una de 20 anys. Però, no sé si per aquest motiu, serà traslladada a la presó de Barbastro (Osca) per a tornar, finalment, a una de les presons de dones més terribles del franquisme, la de Saturrarán (Guipúscoa), on rebrà la llibertat condicional el 2 de març de 1944. Havien passat quasi sis anys fent tombs per les presons del nord d'Espanya. Instal·lada al poble, intueix que la convivència amb els veïns no devia ser molt agradable, ja que l'últim document sobre ella que he trobat és una instància escrita a principis de 1957, ja molt major, en la qual diu que està vivint a Onda i demana una sèrie de documents per a poder tramitar un passaport per a poder marxar a l'estranger. És possible que fera el viatge, ja que la persona a la qual va encarregar la gestió sí que va rebre la documentació.

12. María Gimeno Ribelles¹²

María havia estat una persona de dretes tota la vida, com la seua família, fins i tot per a les eleccions de febrer de 1936 havia fet propaganda pel poble, amb el guàrdia civil José Molina, que després serà assassinat, a favor de la candidatura de dretes, per això després la gent d'esquerra la conceptuava de *feixista*. Amb l'esclat de la guerra es va produir la confiscació de la fàbrica de productes tèxtils de la família Marcet, que feia poc de temps, pel desembre de 1935, tot fugint de Terrassa on rebia les pressions sindicals i de la Generalitat de Catalunya, s'havia instal·lat al poble; allí treballava María en qualitat de modista i directora de la secció de confecció, la qual s'havia afiliat, convenientment, a UGT amb l'inici de la guerra. La seua capacitat tècnica i professional, tal vegada, van impulsar els obrers a nomenar-la per al comitè de l'empresa confiscada, encara que sense tenir capacitat per a controlar ni fiscalitzar les operacions financeres que es van produir durant el període bèl·lic, tot concentrant el seu esforç en la tasca de donar el vistiplau a les peces que li presentaven. Tanmateix, em resulta complicat entendre com una persona que s'havia significat clarament com de dretes, va ser nomenada per a un comitè tenint en compte que un altre treballador de la fàbrica, tradicionalista declarat, serà assassinat. En el seu procés tot seran flors i violes, informes favorables de les autoritats, amb lleus queixes per la seua facilitat d'adaptació a les circumstàncies, declaracions de particulars i

¹² Sumaríssim núm. 3.160-C-39.

Façana de la fàbrica de Marcet

avals del partit únic. El jutge instructor li concedirà la presó atenuada amb sols dos mesos d'empresonament. Amb tot açò el fiscal demanarà la lliure absolució que el Consell de Guerra signarà i l'auditor confirmarà.

13. Dolores Monzó Vidal i M. Gracia Ribelles Chesa¹³

Les circumstàncies històriques, polítiques i penitenciàries van unir M. Gracia i Dolores. Encara que les dues declaren que són mestresses de casa, que saben llegir i escriure i també, és cert, que formaven part del sindicat de manipulació de taronges El Despertar Femenino, afiliat a UGT, la primera com a presidenta i la segona com a secretària. Sense acabar la guerra, l'any 1938, són detingudes supose que per mitjà de denúncia de les autoritats, ja que no apareix cap denúncia particular. Els informes oficials, a més d'acusar-les de formar part d'un sindicat socialista, abunden en consideracions com que eren propagandistes, assistien a manifestacions i delataven gent de dreta. M. Gracia ho admet tot, menys les delacions, i Dolores tampoc accepta, a més de les delacions, haver participat en manifestacions i que va estar molt poc de temps al càrrec (uns sis dies). També les declaracions de particulars, veïns, són favorables a les dues, fins i tot un sacerdot diu que Dolores el va salvar de mals majors. Tanmateix, encara estem en guerra i les autoritats militars no estan per la magnanimitat, el fiscal demana 12 anys i el Consell de Guerra les condemna a 6 anys. Açò, en un context posterior, haguera suposat eixir lliure, però per a Dolores i M. Gracia suposarà complir quasi tres anys de presó, la meitat dels quals els passaran a la presó de dones de Santander. Junes havien entrat en la política, juntes eixiran de la presó.

¹³ Sumaríssim núm. 936-C.

14. Concepción Ortí Broch¹⁴

Tot comença a València quan la policia dona entrada a una denúncia contra ella per ser l'esposa d'un dirigent republicà del poble (José Arrufat Cortés, *Trinqueter*, que serà executat l'1-2-1943) i haver delatat persones de dreta. Els informes de la Guàrdia Civil i l'Alcaldia abunden en altres fets delictius com apropiar-se de joies i tèxtils de les esglésies i convents per a un taller de confecció on feia roba per als milicians. Curiosament l'informe de FET y de las JONS, en la mateixa línia, el fan des de València i no des del poble. En la seua declaració davant del jutge admet pertànyer a Izquierda Republicana abans de la guerra, com el seu marit, però nega la delació contra persones de dreta, entre altres coses, per tenir parents d'aquesta ideologia (el seu oncle Pascual Amorós, artista local); a més, declara que les despulles de sant Pasqual li les va lliurar a ella el seu marit, després d'haver-se cremat el temple, i les va passar després al seu oncle. Respecte al taller de confecció de roba diu que no és veritat que s'aprofitara de teixits de les esglésies i que només feia roba per a dones. Amb el trasllat de l'expedient a Castelló trobem canvis significatius motivats, segurament, pels moviments dels familiars per a buscar avals. Així, tot comença amb una instància del pare de l'encausada en la qual demana la seua llibertat condicional per trobar-se ell malalt, avalada per Julio Pascual Fuster, cap d'informació de FET y de las JONS local, que ja coneixem. Després ve un grapat de declaracions, primer de la denunciante, en les quals es retracta dient que tot eren rumors, també de diverses persones de dreta a les quals va ajudar a fugir a l'estranger o a eixir de la presó, com és el cas de l'esmentat Julio Pascual Fuster. Dos mesos després, el jutge decreta la presó atenuada i, si bé el fiscal demana 6 anys al Consell de Guerra, se li concedeix la llibertat amb l'argument que tot i ser una persona amb idees d'esquerra els seus bons sentiments ajudant a fugir i traure de la presó persones de dreta la redimeixen de les seues *faltas*. Un afegit meu: açò últim li servirà a ella però no al seu marit, que era el que realment havia signat els salconduits i que acabarà davant l'escamot d'execució.

15. María Peris Ramos¹⁵

Encara que nascuda a Onda i amb residència habitual a Nules, els forts vincles familiars amb Vila-real, on residia la seua germana major que regentava una fonda molt cèntrica, i afectius, que després veurem, m'han inclinat a incloure-la ací. En principi, els informes parlen de la seua filiació esquerrana, PSOE i UGT, des d'abans de la guerra, i ja durant el conflicte organitzadora del Socors Roig Internacional, organitzadora d'actes i de recollida de queviures i roba per als soldats republicans del front de Madrid amb l'ajuda de Pascual Cabrera Quemades, exalcalde de Vila-real. El fiscal i el Consell de Guerra indiquen que

¹⁴ Sumaríssim núm. 688-V.

¹⁵ Sumaríssim núm. 5.625-C.

Maria Peris Ramos

Foto de la làpida de Maria Peris Ramos

no ha comés cap delict i decreten el sobreseïment, però l'auditor ho refusa, segurament després de veure una fitxa de l'encausada en què es diu que era cap de les esquerres a Nules, era de la *camarilla* de Largo Caballero, íntima d'Azaña, durant la guerra va fer diversos viatges a Madrid per a visitar els membres del Govern i a Miaja, donava notícies de la guerra des del despatx de Miaja a l'Ajuntament de Nules, durant l'estada del Govern republicà a València es desplaçaven Largo Caballero i Prieto a pernoctar a sa casa i, finalment, va ser amant de l'alcalde de Vila-real, "autor moral de tots els assassinats de la província", a més, en concedir-li la llibertat provisional es va acomiadar dels companys de la presó amb el puny alçat i amb un expressiu *salut*. Tot i que el fiscal li demanarà 12 anys, el nou Consell de Guerra només la condemna a sis anys, cosa que suposava la seua llibertat immediata, per la qual cosa l'auditor Vicente Navarro Flores, segurament empietat per la feblesa del tribunal, directament rectificà la seua sentència i la condemna a 12 anys. No queda molt clar, però pareix que ix de la presó a principis de 1944 i es trasllada a viure a Borriana on, tanmateix, els informes sobre ella no són bons ja que, divorciada durant la República, ara viu amb un altre home, cosa inacceptable dins la moral franquista. Anys després i farta, demana que se li tramite un passaport per a marxar a França, cosa que aconseguirà. Tornarà a Espanya i, durant la transició, la veurem en llocs d'honor durant la celebració d'un míting de Felipe González a Castelló.

16. Dolores Ros Llansola¹⁶

Com ja hem vist abans, es va fer una batuda de persones d'esquerra a les Alqueries només acabada la guerra en la qual trobem també a Dolores. Un factor, no sé el perquè, jugarà

¹⁶ Sumaríssim núm. 4.128-C.

a favor de Dolores i és ser molt jove, ja que quan va començar la guerra només tenia 17 anys. També les acusacions són poc concretes i retòriques, encara que sí que és veritat que estava afiliada durant la guerra a les JSU, però sense ser càrrec orgànic, després les altres acusacions, com participar en manifestacions, usar roba dels saquejos o veure amb bons ulls les destruccions, ella les nega. Uns altres aspectes que jugaran al seu favor seran no haver estat denunciada per cap persona, els avals favorables de falangistes destacats de les Alqueries (Casabó, Vicent, Escobedo, Capella) i la insistència de son pare, que va enviar fins a dues instàncies a les autoritats militars per a demanar la llibertat condicional, una d'aquestes signada per més de quinze persones. Amb aquests antecedents el jutge instructor proposa el sobreseïment, que acceptaran el fiscal i el Consell de Guerra. Tanmateix, els sis mesos a la presó no li'ls va llevar ningú.

17. Rosa Ana Rovira Aragonés¹⁷

Si alguna d'aquestes dones va estar prop de ser afusellada, crec que una de les dues amb més possibilitats va ser Rosa Ana (aquesta és la forma com signava) i faig aquesta afirmació basant-me en diverses consideracions. La primera és que va ser l'única dona de Vila-real (encara que ella en cita una altra, Maria, *la Funes*, que no he aconseguit identificar) que va prendre part en esdeveniments bèl·lics com a miliciana, cosa que ella mateixa reconeix, encara que només fóra durant un dia quan va anar al lloc de control, a l'eixida del poble cap a Castelló, on escorcollava les dones per si portaven armes. Una dada important per als repressors és el fet que apareix fotografiada com a miliciana, foto que es va adjuntar al sumaríssim, davant de la qual ella torna a dir que només es va vestir de miliciana durant un dia i pel jornal. Les denúncies de veïns aniran en la direcció d'haver parlat de forma agressiva contra gent de dreta i manifestar que com era possible que encara restara viu. Però, tal vegada, el factor que per a mi més la va apropar a l'escamot d'afusellament és el fet de ser la parella, no casada, d'un altre milicià, Antonio García Mata, de malnom el Tena, acusat de participar en diversos assassinats, alguns dels quals va reconèixer. Ací, la fiscalia, representada pel conegut i sanguinari Carlos Arias Navarro, manifesta que tal vegada, a causa de la relació personal que ella reconeix, pot haver participat en els assassinats comesos per la seua parella i, en conseqüència, demanarà la pena de mort. Els informes de les autoritats seran demolidors, encara que tots aquests començaven amb consideracions de caràcter moral com ara que si havia estat prostituta, si era una borratxa, si era una lladre, si vivia maritalment amb un home sense estar casada, però en la meua consideració apareix un indicatiu al seu favor respecte a aquestes qualificacions morals, i és que reconeix que sap llegir i escriure, cosa difícil de trobar en una dona de classe baixa en aquella època. Finalment, un altre aspecte important serà que ella i onze més van ser els primers *rojos* que van rebre les represàlies

¹⁷ Sumaríssim núm. 532-C-38.

després de ser alliberada la vila, l'estiu de 1938, quan els ànims dels veïns de dreta del poble estaven més excitats i demanaven venjança, que es manifestarà en nou penes de mort (vuit d'executades). Tanmateix, el tribunal del Consell de Guerra considera que la seua vinculació amb els assassinats comesos per la seua parella no existeix, encara que la condemnarà a reclusió perpètua per la resta, tot incloent el fet de pertànyer a UGT. Dos anys després, pareix que algú amb més seny va reexaminar el procés i li va commutar la pena per 20 anys, ja que si no havia participat en assassinats, quin delictes havia comés? A partir d'ací comença el seu periple per les presons de dones de mitja Espanya, començant per la de Castelló, passarà a Amorebieta (Biscaia), després a Las Claras de Barbastro (Osca) i acabarà a la terrorífica de Saturrarán (al poble de Motriku a Guipúscoa), on se li concedirà la llibertat condicional; després de sis anys, tornarà a Castelló on fixarà la seua residència.

18. Carmen Santamaría Baila¹⁸

Una altra vegada ens trobem amb un empresonament a causa de la incontinença verbal i la denúncia posterior. Carmen havia manifestat públicament, discutint amb una veïna, que la gent de dreta tenia molt d'orgull i que la guerra encara no havia acabat. La denunciante va afegir pel seu compte, com després reconeixerà, que Carmen havia dit que tenia una llista amb gent de dreta que lliuraria al seu home quan vinguera perquè fera el que fóra necessari, ja que havia marxat amb l'exèrcit republicà en ser guàrdia municipal. Tal vegada tot açò, una discussió al carrer entre dues veïnes, en un altre moment no hauria anat a més, però en produir-se escassament un mes després de l'ocupació del poble pels revoltats, en l'etapa més dura de la repressió franquista, va fer que una discussió acabara amb la denunciada davant un tribunal militar. Afortunadament per a Carmen, els informes de les autoritats no carreguen amb excés les acusacions contra ella, això sí, diuen que és d'esquerres, antireligiosa i denunciava gent de dreta, encara que afegeixen que tenia un caràcter desordenat i maniàtic, aspectes que corroboren les declaracions de veïnes. El jutge instructor, atenent el segon apartat dels informes i les declaracions, el poc de seny, l'obliga que passe un reconeixement mèdic per a donar testimoni del seu equilibri mental com així serà, i es ratifica que tenia una salut mental normal. El Consell de Guerra declararà el sobreseïment del cas, encara que a l'auditor no li pareixerà bé i demanarà un segon judici, en el qual el fiscal demanarà sis anys, encara que en el segon Consell de Guerra l'absoldrà.

¹⁸ Sumaríssim núm. 1.016-C-38.

19. Concha Seglar García¹⁹

L'altra dona que, quan parlava de Rosa Ana Rovira Aragonés, deia que va estar prop de ser passada per les armes va ser Concha, i en aquest cas he trobat matisos que, al meu parer, encara la van apropar més als canons dels fusells de la Guàrdia Civil. Comença amb les circumstàncies de la seua detenció, juntament amb sa tia Concha García Mata, de la qual ja hem parlat i amb la qual compartirà gran part de la trajectòria vital de postguerra. A diferència del que declara sa tia, diu que quan van intentar linxar-les a la seua arribada a Vila-real, les provocaven amb crits de “visca Rússia!”, als quals ella contestà, cansada però valenta: “Sí!”, detall que li retrauran durant el procés. Altres detalls que vull destacar sobre ella són l'aspecte físic d'una dona de 23 anys, alta, cabells negres i ulls castanys; també el fet que no sabia llegir ni escriure, i que quan li preguntaven el seu ofici contestava que ella era “obrero”, a més de reconèixer que, ja abans del començament de la guerra, pertanyia al PSOE i a UGT. Un aspecte important sobre el qual va girar l'animadversió al poble contra ella va ser la seua relació amb alguns dels milicians més significats i el parentiu amb Vicente Seglar García, el seu germà, un dels caps dels milicians i sobre el qual es va dirigir gran part de la responsabilitat dels assassinats comesos a Vila-real al començament de la guerra, amb l'afegit que no va ser capturat ja que va fugir, possiblement a França, per la qual cosa va ser condemnat en rebel·lia tot deixant la seua germana i sa tia com a responsables subsidiàries, en part, d'allò que va passar, és a dir, tenim una altra vegada la justícia compensatòria i revengista del franquisme. Les acusacions més greus contra ella vénen de les denúncies d'un veí que va veure quan Carlos Santiago Vicent Moliner, un altre veí, li va fer un comentari sobre si vestia d'una forma provocativa, al qual ella va replicar comentant-ho als milicians que, poc després, se'l van emportar i el van assassinar. També va ser acusada d'incitar l'assassinat de Juan Nebot López amb el qual, segons les autoritats, havia tingut relacions, i quan aquell la va deixar ella el va denunciar al seu germà i als milicians de la Brigada Mòbil, que el van assassinar. En la seua declaració, ella nega les dues acusacions, sobre la primera només diu que va veure com se l'emportaven els milicians i, sobre el segon, que només el coneixia de veure'l pel poble amb el seu cotxe. Sobre els informes de les autoritats, tots molt negatius, vull destacar, una altra vegada, el del cap d'informació i investigació, Julio Pascual Fuster Rubert, per la retòrica que utilitza, atès que només recull rumors però pocs fets, com li retrauran les mateixes autoritats judicials militars franquistes en més d'una ocasió. Sobre l'encausada diu, conservant el castellà original, que “Este mal bicho es de las que más daño han hecho por su lengua, insultando desde nuestro Generalísimo al último ser nacionalista, dedicándose a denunciar a cuantas personas pudo para que luego fuesen asesinadas”. També és curiós que, a més de la triada

¹⁹ Sumaríssim núm. 1.787-C-39. Segons el Registre Civil de Vila-real, va nèixer el 27-7-1914, al carrer Santa Quitèria número 8, i els seus pares eren Vicente Seglar Fontfria, jornalero de 37 anys nascut a Almassora, i Concepción García Mata, també de 37 anys que treballa a casa i nascuda a Vila-real. Va morir a Vila-real el 1966 (vull agrair Lourdes Burdeus per aquestes dades provinents del Registre Civil).

habitual (alcalde, Guàrdia Civil, FET y de las JONS), ací trobem un altre informe que dóna, sense que ningú li'l demane, el jutge municipal Bautista Vilanova, per descomptat en la mateixa línia que els anteriors. Davant de tot açò, el fiscal demanarà 30 anys i el Consell de Guerra ho acceptarà i l'auditor ho ratificarà. A partir d'ací comença el pelegrinatge carcerari, molt paregut al que hem vist per a Rosa Ana Rovira i Concha García, sa tia; primer, uns quants mesos a Castelló; després, serà traslladada a penitenciaris del nord d'Espanya com Amorebieta (Biscaia), Las Claras de Barbastro (Osca), Saturrarán (Motriku, Guipúscoa), una de les més dures i considerada la presó per a les incorregibles, i acabarà el seu periple a Amorebieta, on se li concedirà la llibertat condicional després de passar cinc anys llargs a la presó. Durant l'estada allí, el tribunal de responsabilitats polítiques li va imposar una multa de 10.000 pessetes, quantitat reservada als esquerrans més recalcitrants, encara que també rebrà la commutació de la condemna per la de 20 anys. Una anotació en el seu expedient carcerari ens indica que va redimir pena gràcies a l'esforç intel·lectual, i un índex d'açò podria ser que mentre en les declaracions anteriors al judici signa amb el dit, en la certificació de la llibertat condicional, en la qual diu que tornarà a Vila-real, signa amb el seu nom: Conchita Seglar.

Aquest darrer any (2015), gràcies una altra vegada a la insistència de Lourdes Burdeus buscant informació a través de les xarxes socials, hem pogut descobrir noves dades sobre Concha Seglar. Es tracta del relat de gran part de la vida de Marcelo Usabiaga (1916-2015)²⁰, un dels històrics militants del Partit Comunista del País Basc, ja que va formar part del partit molt jove, abans de la Guerra Civil, va combatre en aquesta i va formar part dels grups de guerrillers antifranquistes al principi de la dictadura fins que va ser capturat i empresonat durant 21 anys. En el llibre sobre la seua vida ens conta que va conèixer Concha Seglar al final de la guerra, al març de 1939, quan ell estava destinat, com a tinent, a unes bateries antiaèries als voltants de València. A banda de la relació sentimental, que van iniciar i que el final de la guerra tallarà bruscament en no voler deixar ella sa mare malalta a soles i tampoc el seu germà que no sabien on estava, ens diu que Conchita Seglar era una mestra desplaçada de Vila-real que exercia la docència a Meliana en una escola situada al final del poble sobre la carretera que anava de València a Sagunt, també que era una dona compromesa políticament, coneguda al seu poble per això i que tenia por que si era capturada poguera ser afusellada. Per desgràcia, la mort de Marcelo, l'estiu de 2015, ha impedit l'ampliació de la informació sobre Conchita, encara que com a consol cal dir que ell va morir sabent que Conchita no va morir afusellada com ell havia pensat sempre.

²⁰ USABIAGA, Miguel. *La joven guardia. Marcelo Usabiaga. Una vida de compromiso y lucha*. Irún: Publicaciones de la Sociedad de Estudios Luis de Uránzu, 2012. El llibre està escrit pel seu fill i abasta des dels seus inicis en la via política a principis de la Segona República fins a la seua eixida de la presó de Burgos a principis dels anys seixanta. La relació entre Conchita i Marcelo abasta un capítol sencer del llibre entre les pàgines 229 i 238.

20. María Antonia Segura Fontfría²¹

De tots els casos ací presentats, aquest és, per a mi, el més ple d'incògnites i, segurament, amb una resolució més dràstica. Les informacions que he pogut reunir sobre ella no són força abundants. Segons el registre parroquial²² va nèixer a Vila-real el 28 de març de 1896, encara que no apareix al Registre Civil (cosa no gens estranya per a persones molt destacades en la desafecció al nou règim franquista), els seus pares van ser Joaquín Segura Serra i María Fontfría Broch²³ i va ser batejada el dia següent, diumenge, per part del prevere coadjutor de l'arxiprestal de Sant Jaume, Lorenzo Torta. És important destacar ací un costum dels sacerdots vila-realencs que consistia a anotar, normalment al costat del registre de bateig, els diferents episodis sacramentals (confirmació, matrimoni, defunció) en la vida del nascut, a banda de l'anotació en el llibre corresponent, de tal forma que d'un colp d'ull pots conèixer tots els principals fets sacramentals i, per defecte, vitals d'una persona. Per a María no apareix cap anotació al marge, la qual cosa podria indicar que no es va casar, almenys, per l'església, ni consta res sobre la seua defunció. En el padró d'habitants de 1898²⁴ apareix la família al complet en aquell moment, que consta dels ja coneguts pare i mare, a més d'ella i tres germans, Joaquín (de 4 anys, que segons el Registre Civil de Vila-real va morir el 1958), José (de 3 anys, que segons el Registre Civil de Vila-real va morir el 1968) i Antonio (1 any), tots nascuts a Vila-real, i viuen al carrer del Riu a Riu, número 4. Ací encara faltaven nèixer el 1901, al carrer del Roser, el seu germà Pascual (segons una anotació al marge pareix que va morir el 1967) i, el 1904, ara ja al carrer d'Artana, un altre germà, Lorenzo, que juntament amb la seua germana María tindria un protagonisme polític destacat a Vila-real²⁵. Així, durant la Guerra Civil, trobem María com a membre de l'Ajuntament²⁶, en representació del PCE, entre

²¹ Vull agrair a Lourdes Burdeus la seua ajuda en la recollida d'una gran part de les dades sobre María Segura Fontfría. Cal remarcar que hi ha alternança en la documentació consultada pel que fa a l'escriptura del segon cognom, entre Fontfría i Fonfría.

²² Llibre de batejos de 1896, Arxiu Parroquial de Sant Jaume, Vila-real.

²³ Segons les dades del Registre Civil de Vila-real, els havia casat el sacerdot Manuel Rovira a l'església parroquial de Sant Jaume de Vila-real el 21-11-1894. Joaquín Segura Serra tenia 23 anys, havia nascut i vivia al poble, al carrer de les Barques, número 17, i els seus pares eren Joaquín Segura Gumbau i Pascuala Serra Asencio, els dos també del poble. Per la seua part, María Fonfría Broch tenia 25 anys, havia nascut i vivia al poble, al carrer del Taronger, número 25, i els seus pares eren Joaquín Fonfría Usó, d'Almassora, i María Broch Gil, de Vila-real.

²⁴ Padró d'habitants de Vila-real de 1898, Arxiu Municipal de Vila-real.

²⁵ Lorenzo Segura Fonfría, segons consta en les actes de l'Ajuntament de Vila-real, que apareixen a l'Arxiu Municipal, en va formar part entre el desembre de 1936, en representació del POUM, fins al maig de 1937, coincidint amb la condemna del partit esmentat pels *fets* de maig de 1937 a Barcelona. Segons consta en el seu sumari (núm. 3.142-C), després de la guerra serà jutjat i condemnat per ser membre de l'Ajuntament a 30 anys de presó, encara que eixirà en llibertat condicional el 1944.

²⁶ Va ser la tercera dona a ocupar el càrrec de regidora a l'Ajuntament de Vila-real, ja que la primera havia estat María Sanchis Noguerols i la segona va estar Rosario Jarque Miralles, les dues dins de la corporació que presidia Vicente Sanchis Ayza, sota la dictadura de Primo de Rivera. Actes del Ple de l'Ajuntament de 4-4-1927, en què apareix el nomenament de la primera, i del 10-6-1927, en què es troba el de la segona (Arxiu Municipal de Vila-real).

els mesos de maig i juny de 1938, és a dir, les últimes setmanes abans de l'entrada de les forces revoltades a Vila-real. A partir d'ací entrem en l'esvarós camp de les hipòtesis. Tot pareix indicar que va restar al poble quan va ser ocupat per les tropes franquistes i va ser ràpidament identificada i localitzada. Pels indicis que tenim, pareix que seria assassinada de forma extrajudicial i soterrada en qualsevol lloc, en una fossa anònima, ja que no hi ha cap sumariíssim sobre ella, no apareix la seua defunció en el registre parroquial, ni en el civil, ni al cementeri. Sols tenim una narració de l'arxiver José M. Doñate, en la qual conta els primers moments després de l'ocupació de la ciutat pels revoltats i es refereix a l'assassinat, pràcticament un linxament, d'una dona rellevant en la política local dins del bàndol republicà, pels partidaris del nou *ordre*. Una altra possibilitat seria que haguera escapat i haguera mort després en un altre lloc, fins i tot a l'estranger, però d'això tampoc tenim constància.

21. Rosario Soler Folch²⁷

L'últim cas és un exemple de fins a quin punt va arribar la paranoia repressiva a l'estiu de 1938, poc després d'ocupar els revoltats Vila-real. Un personatge ja conegut, Julio Pascual Fuster Rubert, ara com a veí, denuncia a les autoritats que Rosario va indicar el seu domicili a un grup de milicians que anaven amb cotxe, els quals el van detenir, el van maltractar durant sis dies i el van deixar marxar després. Davant de la Guàrdia Civil, Rosario ho nega tot, fins i tot diu que Fuster li era simpàtic i pensa que tot pot ser una revenja d'alguna veïna, és més, les indagacions que fa a continuació la mateixa Guàrdia Civil també donen resultats negatius. També els informes de les autoritats diuen que, si bé al principi era d'esquerrres, amb el començament de la guerra va canviar fins a l'extrem d'amagar gent de dreta a sa casa. Finalment, el jutge decreta el sobreseïment ja que anota que no s'han trobat indicis que demostrin l'acusació, a més que ha col·laborat amb els revoltats ajudant gent de dreta. De tota manera, aquest cas és significatiu en el sentit que ens ajuda a comprendre el comportament d'un personatge com l'esmentat Julio Pascual Fuster Rubert, maltractat durant la guerra pels republicans i que després actuarà atacant, a tort i a dret, tots els que eren republicans i, en aquest cas, l'ànim de revenja es va dirigir contra Rosario, tal vegada perquè els milicians responsables de la seua detenció estaven lluny del seu abast per haver marxat en la retirada dels republicans cap a València.

²⁷ Sumariíssim núm. 996-C-38.

Interior de la Mercé de Borriana, que va ser presó a la postguerra

22. Conclusió

Quan s'examinen diferents casos concrets de la repressió franquista, el tret que més em crida l'atenció és el de l'arbitrarietat, com casos semblants reben sentències diferents. Açò encara és més notori en comparar casos de dones amb els d'homes, i s'adverteix en els considerats ací un tractament un xic més benèvol, sobretot pel que fa als més greus, ja que podem trobar freqüents sentències de mort en homes acusats de fets com els que se li van atribuir a Conchita Seglar García, Carmen García Mata, Rosa Ana Rovira Aragonés o María Peris Ramos. De tota manera, casos semblants d'arbitrarietat judicial també els trobem entre homes fins al punt que, molt prompte, el mateix govern franquista va haver

d'enviar ordres més precises per a evitar aquest desgavell judicial²⁸. Per altra banda, com podem veure, la major part de l'origen de les causes estaran motivades més per comentaris que per accions, això farà que moltes d'aquestes acabaran en el sobreseïment, tot i que les encausades restaran un bon grapat de mesos a la presó.

Un dels aspectes que, darrerament, la historiografia sobre la repressió franquista està ressaltant és la importància per a la resolució, en un sentit o en un altre, de les denúncies i els avals, ja que coneixent la identitat dels qui els signen podrem saber, amb molta claredat, el quid de la qüestió de tot un procés. Ací, en els casos que examinem, açò és evident, com ja ho hem demostrat, pel que fa al cap local d'informació i investigació de FET y de las JONS.

Entre les dones ací examinades podem trobar una diferent implicació en el món polític que les va envoltar; les unes conservadores, les altres més o menys indiferents i, unes poques (realment molt poques), profundament compromeses amb la lluita política per canviar la societat, és a dir, tenint un comportament verdaderament revolucionari. El meu desig, que impedeix l'espai limitat d'aquesta comunicació, haguera estat investigar més a fons aquestes dones, sobretot les quatre o cinc que van tenir una major implicació en l'esdevenir polític, ja que aquest estudi només abasta els moments de la Guerra Civil i la postguerra carcerària des del punt de vista de la documentació franquista, i no ens permet conèixer les motivacions de la seua participació activa en els esdeveniments de la guerra i saber com van poder suportar, després, el feixuc ambient de la dictadura franquista en un poble menut com Vila-real. No renuncie a fer-ho més endavant, però, recordant els patiments que van sofrir, que vaja per davant aquest petit homenatge a totes elles.

²⁸ Ordre circular de la Presidència del Govern del 25-1-1940 (BOE de 26-1-1940).

4

■ José Sanchis Mezquita

ENRIQUE AYET: BREU BIOGRAFIA 1949-2010

Enrique Ayet: breu biografia 1949-2010

Naixement

El dijous 16 de juny de 1949, Concepción Carmen Fortuño i Mezquita, juntament amb José Pascual Gonzalo Andrés Ayet i Capella, van rebre amb una immensa il·lusió el seu quart fill. Fou un nen.

El pare va voler que l'anomenaren Enrique en memòria d'un germà de son pare. A Carmen, la proposta del seu home li va semblar bé, no obstant això, com era costum a l'època, van complementar el nom del nen amb un segon: Manuel. En record d'un oncle que era frare carmelità.

Amb aquesta decisió acceptada per tots dos, dies després, el petit va ser enregistrat amb el nom d'Enrique Manuel Ayet Fortuño. Futur alcalde de la localitat.

MINISTERIO DE JUSTICIA
Registros Civiles

517362

CERTIFICACION EN EXTRACTO DE INSCRIPCION DE NACIMIENTO

Sección I

Nombre Enrique
Papa Manuel
Fecha 16 JUN 49
Lugar Belleros
Sexo M

Registro civil de Belleros
Provincia de Belleros
D. Enrique Manuel Ayet Fortuño
nacido en Belleros el día 16 de Junio de 1949
de José Pascual Gonzalo Andrés Ayet i Capella y Concepción Carmen Fortuño i Mezquita

Esta certificación es extracto del libro de inscripción de nacimiento, de su fecha y del sexo del inscrito (Reglamento del Registro Civil de 14 de noviembre de 1948, art. 20)

(Firma del Registrador)

CERTIFICA: Según consta de la página registral remanada al margen, el Registrado D. Enrique Manuel Ayet Fortuño nacido el 16 de Junio de 1949 en Belleros (Firma del Registrado)

Primers anys

Enrique es va criar al si d'una família de comerciants i emprenedors. Durant la seua infantesa, va gaudir dels jocs i la companyia dels seus germans: Carmen, Pasqual i Pepe (els bessons) i Maria Rosario, la petita. Tots junts formaven una xicoteta colla, recorrien els carrers del poble gaudint d'aquells anys de jocs i companyonia infrangible.

Enrique, els germans, juntament amb els seus pares, van estiuar a Vilamalur moltes temporades, perquè la dona del servei (Adoración) que hi havia a casa seua era d'allí. Aquesta relació amb Adoración anava més enllà de l'estrictament professional, fins al punt que Enrique va ser padrí de la filla d'ella.

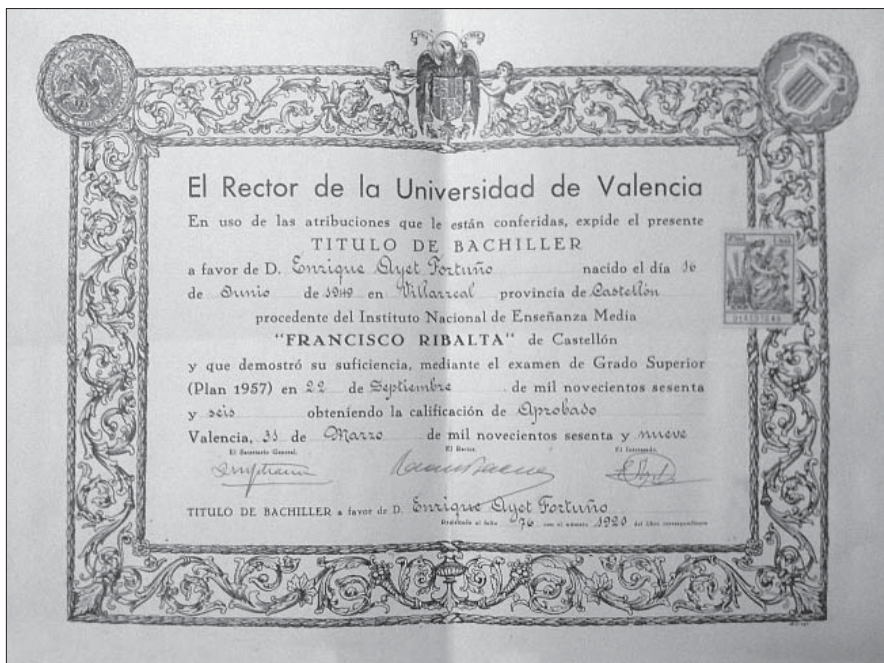
Estudis

El recorregut acadèmic d'Enrique va ser d'allò més variat. Els seus passos com a estudiant van començar al col·legi dels Franciscans de Vila-real (anys més tard l'edifici acolliria un dels cinemes emblemàtics de la localitat, el Condal. Cal esmentar també que aquesta escola romandria en funcionament fins a principi dels anys vuitanta).

Una vegada finalitzats els anys d'infant, a l'edat de deu o onze anys va començar el batxiller elemental a l'acadèmia Academus de Castelló. Això es devia a la gran quantitat d'estudiants que hi havia i les poques infraestructures oficials que hi havia per acollir-los. Motiu pel qual, aquestes acadèmies permetien realitzar tot un curs en elles, després

de la seua realització (ja hi havia un xicotet sedàs d'estudiants), aquests podien accedir als centres oficials. Enrique, després d'aquest primer any en l'esmentada acadèmia, va realitzar la resta del batxiller al col·legi dels Escolapis, els quatre primers cursos, amb la seua revàlida corresponent, que acreditaven l'obtenció del títol de batxiller elemental el 1964. A aquests calia afegir dos cursos més: cinqué i sisé, amb un altre nou examen de revàlida en sisé, que acreditava l'obtenció del títol de batxiller superior el 1966. Tots aquests títols expedits per l'institut Francisco Ribalta de Castelló, doncs era l'únic que els podia tramitar en aquells moments la corresponent titulació.

A continuació, va passar a cursar el denominat curs PREU (preuniversitari), ja a l'institut de Francesc Tàrraga de Vila-real, l'any del seu funcionament.

Després de la seua etapa de batxiller, Enrique va encaminar els seus passos a l'estudi de la Teologia, i va anar a estudiar al seminari Mater Dei de Castelló. Allí va realitzar els primers cursos, encara que va acabar la carrera a la Universitat de València, on va obtenir la llicenciatura en Estudis Teològics. Gràcies a això, després va passar a realitzar Graduat Social, en la mateixa universitat (el 1986 va superar amb èxit la prova per a equiparar el títol de Graduat Social al de diplomat universitari). Finalment, també a la Universitat de València va cursar la carrera de Dret.

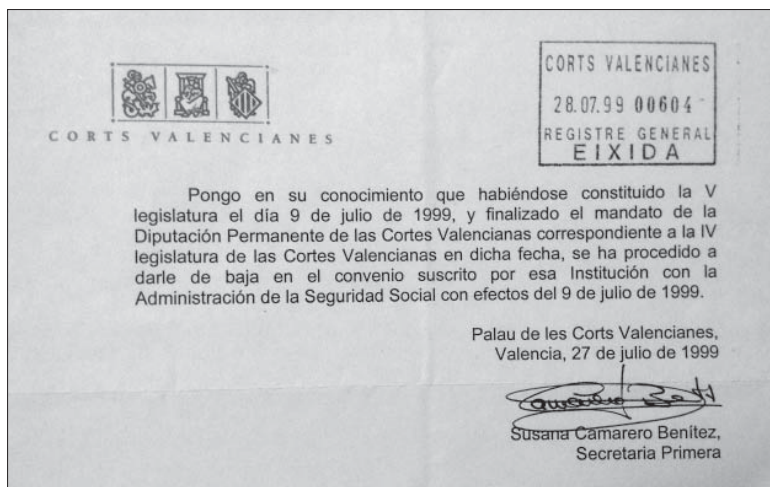
Vida personal

En l'apartat personal, únicament cal comentar que Enrique es va casar dues vegades. D'aquests matrimonis van nàixer els seus tres fills, homes, amb els quals va compartir tot tipus de vivències. Era habitual veure'ls desplaçant-se per mig Europa gaudint dels partits del Villarreal CF.

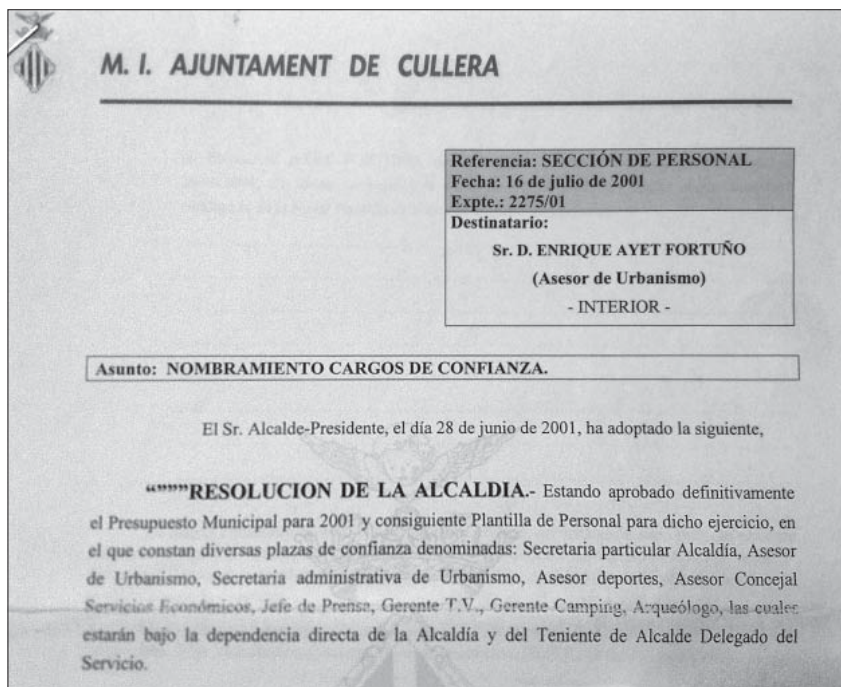
Treball

Com qualsevol persona amb inquietuds en aquesta època, Enrique va cercar fortuna en diverses activitats professionals:

- Juntament amb companys universitaris, va fundar la gestoria Nàquera.
- També va treballar com a advocat sindicalista (primer d'USO, més tard de CCOO).
- Després va obrir un despatx d'advocats, que va haver de deixar en ser escollit com a alcalde el 24 de maig de 1983 (va tractar de compaginar les dues facetes, però les obligacions com a cap de la localitat, tan sols ho va aconseguir durant uns mesos).
- Finalment el 27 de maig de 1995 va deixar el càrrec com a alcalde de la localitat, però poc de temps després, el 20 de juny de 1995, va entrar a formar part com a diputat a les Corts Valencianes. Càrrec que va ostentar fins al 9 de juliol de 1999. Va formar part com a vocal de les següents comissions:
  - Comissió d'Economia, Pressupostos i Hisenda
  - Comissió d'Indústria, Comerç i Turisme
  - Comissió d'Obres Públiques i Transports
  - Comissió de Governació i Administració Local
  - Comissió especial d'estudi sobre la situació de la sequera a la Comunitat Valenciana

- Comissió no permanent especial per a l'estudi dels riscos, prevenció i situacions d'emergència i les seues conseqüències a la Comunitat Valenciana
- En acabar la seua vinculació amb les Corts, començà una nova faceta com a assessor urbanístic a l'Ajuntament de Cullera.

- Els darrers anys va formar un nou despatx d'advocats on oferia l'assessoria legal urbanística.

- Treballador incansable, no va deixar la seua tasca fins a l'últim moment. Sempre hi havia un moment per a estudiar algun document.

Política

Els primers quatre anys de la democràcia, el partit Unión de Centro Democrático, representat per Bautista Carceller Ferrer, va guanyar les eleccions, per aquest motiu abans de les eleccions de l'any 83, alguns membres socialistes (PSOE), cercaven una persona que tinguera inquietuds socials, caràcter progressista i també amb formació. Entre altres, Vicent Fausto, Jacinto Heredia, Ernesto Orts, Juanjo Ferrer, Paqui Escobedo, Pilar Vilanova i Benjamin Dembilio, van pensar en Enrique.

Així després de diverses reunions i xarrades, Enrique Ayet Fortuño es va presentar com a cap de llista pel Partido Socialista Obrero Español, a les eleccions de l'any 1983.

ELECCIONES LOCALES 1987

Asunto:
CREDENCIAL DE CONCEJAL

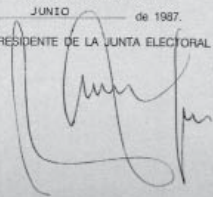
JUNTA ELECTORAL DE ZONA DE CASTELLON DE LA PLANA - -

D. CARLOS DOMINGUEZ DOMINGUEZ - - - -
Presidente de la Junta Electoral de Zona de CASTELLON DE LA PLANA - -
expide la presente CREDENCIAL expresiva de que ha sido designado ELECTO para el Municipio
de VILLARREAL (CASTELLON)

D. ENRIQUE MANUEL AYET FORTUÑO
por estar incluido en la Lista de Candidatos presentada por PARTIDO SOCIALISTA
OBRAERO ESPAÑOL (PSOE) a las Elecciones Locales de 1987
según refleja el resultado del escrutinio general celebrado el día QUINCE de
JUNIO de 1987.

A los efectos de su presentación en el Ayuntamiento de VILLARREAL
(CASTELLON) expide la presente en CASTELLON DE LA PLANA
el día 19 de JUNIO de 1987.

EL PRESIDENTE DE LA JUNTA ELECTORAL DE ZONA

Sr. D. ENRIQUE MANUEL AYET FORTUÑO

EL 111

Eleccions Locals 1983

Cens	27.116	Vots	21.372	78,8%
		Abstenció	5.744	28,7%

Vàlids	21.115	A candidatura	20.863	98,8%
		En blanc	252	1,2%

Partit	Sigles	Vots	%	Regidors
Partido Socialista Obrero Español	PSOE	9.545	45,75	12
Federación de Partidos de Alianza Popular	AP	5.330	25,55	7
Centro Democrático y Social	CDS	1.971	9,45	2
Unitat del Poble Valencià	UPV	917	4,40	-
Izquierda Unida	IU	885	4,11	-
Coalición Electoral Valenciana	CEV	856	4,10	-
Partido Demócrata Popular Centristas Valencianos	PDP CV	611	2,93	-
Partido de los Trabajadores de España Unidad Comunista	PTE UC	541	2,59	-
Partido Obrero Socialista Internacionalista	POSI	118	0,57	-
Partido Liberal	PL	116	0,56	-

Amb més de quatre mil vots de diferència, la victòria del Partido Socialista Obrero Español, sobre la principal força opositora (una coalició de quatre partits), va ser aclaparadora.

Esdeveniments que hi van tenir lloc:

- Educació
  - Universitat Popular: es va crear el primer trimestre de 1986.

- Sanitat

- Centre de Salut La Bòvila s'inicia el 1985 amb un pressupost de cinquanta dos milions de pessetes i comença a funcionar el maig de 1987.

- Edificis

- Casa de l'Oli, el projecte comença a finals de 1984.
- Restauració de l'ermita (Cavallerisses, Museu, el Molí) van començar l'octubre de 1985 amb un pressupost de 40 milions de pessetes. Van acabar el setembre de 1986.

- Infraestructures viàries

- Canalització i urbanització del Barranquet. Inaugurat el febrer de 1984 coincidint amb les Festes Fundacionals. Va costar vuitanta milions de pessetes. El projecte ja venia de l'anterior Ajuntament de majoria d'UCD presidit per B. Carceller.
- Avinguda de França. Les obres van començar el novembre de 1984 i van acabar el 1985. De totes formes les obres de circumval·lació del poble van continuar en diversos moments fins al 1995.
- Avinguda d'Alemanya. Les obres van començar el 1985 i van acabar al setembre de 1986.

La font de les dades és el *Butlletí Informatiu Municipal*.

Eleccions Locals 1987

Cens	27.116	Vots	21.372	78,8%
		Abstenció	5.744	28,7%

Vàlids	21.115	A candidatura	20.863	98,8%
		En blanc	252	1,2%

És remarcable el descens del cens (per l'excisió de les Alqueries), però al mateix temps l'augment de la participació amb un poc més de mil vots.

Partit	Sigles	Vots	%	Regidors
Partido Socialista Obrero Español	PSOE	9.545	45,75	12
Federación de Partidos de Alianza Popular	AP	5.330	25,55	7
Centro Democrático y Social	CDS	1.971	9,45	2
Unitat del Poble Valencià	UPV	917	4,40	-
Izquierda Unida	IU	885	4,11	-
Coalición Electoral Valenciana	CEV	856	4,10	-
Partido Demócrata Popular Centristas Valencianos	PDP CV	611	2,93	-
Partido de los Trabajadores de España Unidad Comunista	PTE UC	541	2,59	-
Partido Obrero Socialista Internacionalista	POSI	118	0,57	-
Partido Liberal	PL	116	0,56	-

Es van perdre uns 400 vots, però es va mantenir el nombre d'edils.

Esdeveniments que hi van tenir lloc

- Educació

- Col·legi Cervantes, la 2a fase es projecta el 1987 amb un pressupost de 50 milions de pessetes. Va acabar el març de 1992.

- Edificis

- Casa de Polo adquirida per l'Ajuntament a finals de 1987 per 8 milions de pessetes, s'inaugura el maig de 1994.
- Piscina coberta, el projecte s'aprova el juliol de 1989 amb un pressupost de 224 milions de pessetes. Inauguració el maig de 1992.
- UNED, nou edifici i seu el setembre de 1988.
- Rehabilitació del Trinquet al carrer de les Creus Velles, comença a finals de 1990 amb un valor de 14 milions de pessetes.

- Altres

- Creació de Teatre al Carrer, el 1988 a proposta del grup teatral Xarxa Teatre.
- Festival de Danses. Festes de setembre de 1988.

La font de les dades és el *Butlletí Informatiu Municipal*.

Eleccions Locals 1991

Cens	29.035	Vots	20.472	70,5%
		Abstenció	8.563	29,5%

Vàlids	20.330	A candidatura	20.119	98,8%
		En blanc	211	1,0%

Malgrat l'augment de població (quasi en dos mil habitants), descendeix un miler el nombre de vots. També cal remarcar, el gran augment de l'abstenció (prop de tres mil persones no van exercir el seu dret a vot).

Partit	Sigles	Vots	%	Regidors
Partido Socialista Obrero Español	PSOE	9.792	48,67	11
Partido Popular	PP	5.771	28,68	7
Unitat del Poble Valencià	UPV	1.186	5,89	1
Centro Democrático y Social	CDS	1.166	5,80	1
Unió Valenciana	U.V.	1.152	5,73	1
Esquerra Unida País Valencià	EU	977	4,86	-
Coalición Alianza por la República	AR	75	0,37	-

Aquestes van ser les primeres eleccions, després de vuit anys, que el Partido Socialista Obrero Español baixava dels dotze regidors.

Esdeveniments que hi van tenir lloc

- Sanitat

- Centre de Salut Carinyena, s'inicia la construcció el 1991 amb un pressupost de 78 milions de pessetes. Es va inaugurar el maig de 1995.

- Edificis

- Casa dels Mundina, millor dit Casino Republicà, inici de la rehabilitació pels alumnes de la Casa d'Oficis a l'estiu de 1990. S'inaugura el maig de 1994.
- Auditori, remodelació total amb un pressupost de 175 milions de pessetes. Es va inaugurar el 18 de febrer de 1995.

- Pavelló Bancaixa, inaugurat el febrer de 1993, va costar 300 milions de pessetes. Realitzat per la Fundació Caixa Castelló, va lliurar l'ús de les instal·lacions a l'Ajuntament per un període de 10 anys prorrogables.
- Residència geriàtrica del camí de l'Ermita, s'inicia el projecte a finals de 1992 amb un pressupost de 458 milions de pessetes.
- Rehabilitació de Sant Pasqual, està acabada el maig de 1992. La part artística va ser realitzada per Llorens Poy.
- Restaurant de l'ermita El Molí, s'inaugura el setembre de 1992 amb un cost de 110 milions de pessetes.

• Infraestructures viàries

- Pas subterrani entrada a Vila-real, obra iniciada a finals de 1993 amb un pressupost de 500 milions de pessetes. Es va inaugurar el 29 de març de 1995.
- Avinguda d'Itàlia, remodelació a l'estiu de 1994 amb un pressupost de 9 milions de pessetes.

La font de les dades és el *Butlletí Informatiu Municipal*.

Eleccions Locals 1995

Cens	30.760	Vots	23.278	75,7%
		Abstenció	7.482	24,3%

Vàlids	23.149	A candidatura	2.918	99,0%
		En blanc	231	1,0%

La dada més rellevant en aquestes eleccions va ser el descens (en una mica més d'un miler de vots) de l'abstenció. Dades que van elevar la participació per sobre del 75%.

Partit	Sigles	Vots	%	Regidors
Partido Popular	PP	9.113	39,76	9
Partido Socialista Obrero Español	PSOE	8.725	38,07	9
Izquierda Unida Els verds	EU-EV	1.659	7,24	1
Unió Valenciana Independents Centristes	UV-I-C	1.563	6,82	1
UPV Bloc Nacionalista	UPV-BN	1.423	6,21	1
Centro Democrático y Social	CDS	435	1,90	-

Malgrat obtenir una dada (en nombre de vots) prou similar a campanyes anteriors; l'augment de la població, i sobretot, els bons resultats del Partido Popular, van fer que els socialistes deixaren el bastó de l'Alcaldia a un nou candidat i un nou partit.

5

Domingo Font Pitarch

EL CONGRÉS D'OBRERS ESPARDENYERS DE 1924 A VILA-REAL

■ El congrés d'obers espardenyers de 1924 a Vila-real

El congrés d'obriers espardenyers de 1924 a Vila-real

Tot i que en l'època medieval es documenten diverses referències sobre l'ús del l'espardenya a la Corona d'Aragó, les primeres notícies sobre la seua elaboració a la Plana apareixen sobre l'any 1610, quan unes famílies de Forcall que coneixien l'ofici es traslladen a la Vall d'Uixó. A partir del segle XVIII, el cultiu de plantes tèxtils a la comarca va afavorir el desenvolupament d'un artesanat¹ que manufacturava les fibres resultants: rascladors, espadadors, soguers, ordidors, embastadores, tancadores, etc.

Banc de treball de l'ordidor o soler

¹ PITARCH FONT, Antoni. Vells Oficis. Vila-real: revista *Poble-Ajuntament* de Vila-real, 2014, p. 50-51.

A Vila-real, a partir de la segona meitat del segle XVIII i per tal de fer front a la crisi de la indústria² sedera, es recupera l'antic conreu de plantes tèxtils (que perdurà fins a la seua substitució per la citricultura), fonamentalment de cànem, a més d'espert i de jute, i la posterior elaboració dels filaments que derivaven³ cap a la corderia, el teixit i, sobretot, la producció d'espardenyes.

Durant la segona meitat del segle XIX, la indústria espardenyera provincial (localitzada a Castelló, la Vall d'Uixó i Vila-real) gaudeix de la seua etapa més destacada gràcies a un notable increment de demanda, ja que l'espardenya es converteix en el calcer dels obrers urbans, dels miners i, fins i tot, dels soldats; a banda de la seua exportació a Sud-amèrica.

Amb els primers anys del segle XX, l'activitat va decaure a causa de la crisi econòmica i la pèrdua del mercat cubà. No obstant això, segons l'informe⁴ del Consell Provincial d'Indústria i Comerç, el 1910 es produïen a Vila-real 150.000 dotzenes d'espardenyes a l'any (285.000, a Castelló, i 200.000, a la Vall d'Uixó) i es dedicaven a la seua confecció 265 homes, 3.220 dones i 24 xiquets. Aquestes dades demostren la rellevància de la manufactura espardenyera a la ciutat que, seguint el sistema de treball a domicili (*putting out system*), complementava les exigües rendes dels petits propietaris i dels obrers agrícoles.

A partir del 1920, s'inicia la decadència de la indústria espardenyera local, a causa de les fluctuacions de la demanda i a la inauguració de la fàbrica de Silvestre Segarra a la

Espardenyers als anys vint (Arxiu Fernando Ferrer)

² GIL VICENT, Vicent. "La consolidació de la societat". *Història de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010, p. 51.

³ OBIOL MENERO, Emili M. "Oficis d'adés: espardenyers". *Cadafal*. Butlletí informatiu de festes. Vila-real: maig de 1991.

⁴ GARRIDO HERRERO, Samuel. "La transformació d'un model econòmic. Vila-real industrial". *Història de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010, p. 99-100.

Vall d'Uixó, la qual proveiria d'espardenyes els soldats espanyols al Marroc. Després de la Guerra Civil, l'espardenyeria es va reanimar, tot i que a mitjans de la dècada de 1950 arribà el seu declivi definitiu.

La indústria espardenyera va proporcionar copiosos beneficis a la patronal, tot i que a costa de la permanent precarietat laboral dels treballadors i d'oferir-los unes retribucions miserables. De fet, els obrers del sector, només per a obtenir uns ingressos destinats⁵ a la seua subsistència, havien d'augmentar, encara més, la jornada laboral o implicar altres membres de la família en el procés de producció.

Aquestes circumstàncies van comportar l'aparició d'organitzacions obreres a les principals zones industrials i l'establiment de vincles, a primers del segle xx, amb la sindical socialista UGT. No obstant això, les seues tàctiques reivindicatives eren superades pels fabricants i comerciants amb relativa facilitat, ja que encarregaven la feina a altres indrets a un preu més baix o emprant materials de menor qualitat. D'aquesta manera, l'any 1913 les principals societats obreres del ram (Castelló, Elx i Cervera del Río Alhama) van impulsar⁶ la Federación Nacional de Obreros Alapargateros y Oficios Anexos. Una entitat que havia d'aconseguir un reglament de les condicions de treball comú i acabar amb la competència entre els centres espardenyers.

En aquest context, al juliol de 1913, es funda a Vila-real La Regeneradora, la Societat d'Obrers Espardenyers. El seu origen està vinculat a la creació de la Federació, la qual pretenia desenvolupar estratègies en un àmbit estatal i organitzar els treballadors de nuclis espardenyers secundaris (com Callosa de Segura, Asp i la nostra ciutat).

Segell de La Regeneradora (Arxiu Municipal de Vila-real)

⁵ CASTILLO I GARCIA, Josep Vicent. "Reorganització sindical i blasquisme al País Valencià". *Història del moviment obrer als Països Catalans*. València: Edicions del País Valencià, 2001, p. 81-85.

⁶ FESEFELDT, Henrike. "Organització obrera i política sindical dels espardenyers al País Valencià (1900-1923)", *La Rella*, núm. 15, Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, 2002, p. 22-23.

"LA REGENERADORA"
SOCIEDAD DE OBREROS ALPARGATEROS DE VILLARREAL

CLASES	26/29	23/26	20/22
Valls.	5'10		
Llesta borra	4'12-50	3'30	2'90
» yute	3'70	2'80	2'40
Moda y cotonet . . .	3'65	2'80	2'05
Blanes, trenza 10 cabos .	4'30	3'20	2'80

Villarreal

El Secretario,
Bautista Clausell

⁷ *El Socialista*, “La lucha de los alpargateros. También en Villarreal han triunfado los obreros”, 15 de juliol de 1920, p. 4.

Quemades donava la benvinguda als delegats⁸ participants, que representaven a més de quatre mil dos-cents afiliats.

Antiga casa social dels espadenyers (Arxiu Municipal de Vila-real)

Van assistir⁹ al Congrés: Francisco Villa pels espadenyers, soguers, espadadors i rascladors de Callosa de Segura; José Arnal pel Sindicat del Ram de l'Espardenya d'Elx; de la Vall d'Uixó, Ramona Soler per La Femenina Alpargatera, Federico Miguel pels soguers i rascladors, i Enrique Marco pels espadenyers; de Castelló, José Arnal i Pascual Meseguer pels espadenyers, Magdalena Forcada i Vicenta Cubedo per les rodadores, Teresa Jiménez i Maria Archilés per les plantilladores i José Alba i José Castell pels soguers; finalment, Pascual Franch, Santiago Avellana i Pascual Cabrera pels espadenyers de Vila-real. Destacava la significativa presència de les seccions de dones treballadores.

A banda, es registraven adhesions de l'Agrupació Socialista de Logronyo, el Centre Obrer de Vila-real i altres societats com els obrers agrícoles, obrers de puntes de París, maquinistes, flequers, etc.

En la primera sessió es constituïa la mesa dirigent del Congrés, es va nomenar Francisco Villa, president; Enrique Marco, vicepresident; José Arnal i Federico Miguel, secretaris. A continuació, es va llegir la memòria del Comité de la Federació sobre la seua gestió i la situació de les organitzacions i de la indústria espadenyera.

Al dia següent, els assistents van debatre¹⁰ sobre el compliment de la jornada laboral de vuit hores i sobre la petició a l'Institut de Previsió d'incloure en el retir obrer tots els

⁸ *El Socialista*, "El Congreso de Alpargateros", 26 de maig de 1924, p. 1.

⁹ *Heraldo de Castellón*, "El Congreso de alpargateros de Villarreal", 30 de maig de 1924, p. 1.

¹⁰ *El Socialista*, "El Congreso de Alpargateros", 27 de maig de 1924, p. 2.

federats. A més, es va acordar seguir l'orientació de la UGT i subvencionar mensualment *El Socialista*, per tal de servir d'altaveu de la Federació i de les organitzacions obreres. També es decidí telegrafiar al president del Directori per a demanar l'amnistia dels presos per delictes polítics i socials. Per últim, es va aprovar que la residència del Comité de la Federació continuaria a Castelló i es va elegir José Arnal com a president, i que el pròxim congrés ordinari es celebrara a la Vall d'Uixó.

Manuel Cordero Pérez (Fundació Pablo Iglesias)

Per la nit, l'acte de clausura començava amb Miguel Santos, president de la Federació, que va resumir tots els temes tractats. Seguidament, Manuel Cordero Pérez, destacat dirigent de la UGT, va prendre la paraula¹¹ per a saludar els concurrents en nom de l'organització sindical i mostrar l'interés de l'organisme en assessorar totes les seccions que la integren. Va analitzar els acords presos pels espartenyers i va explicar de manera comprensible l'abast de cadascun, sobretot el del retir obrer i la jornada laboral de vuit hores. Després va parlar sobre la situació política del moment i sobre la participació de la dona en la vida pública. Va acabar criticant la pressió clerical existent a la ciutat de Vila-real i va demanar als treballadors que se sumaren al moviment sindical i polític de la UGT i del PSOE per tal de conquerir l'adveniment de la llibertat. El Congrés va concloure entre els aplaudiments dels assistents.

¹¹ *El Socialista*, "El Congreso de Alpargateros. Sesión de clausura", 28 de maig de 1924, p. 3.

6

Manuel García Candau

ALQUERIES I MASETS

Alqueria del Carme, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

Alqueries i masets

Quan el rei en Jaume va fundar Vila-real l'any 1275, li va assignar part del terme municipal de Borriana. Una tercera part d'aquest terme té dret a regadiu de les aigües del riu Millars i les altres dues terceres parts, aproximadament, eren de secà.

Alqueries i alquerietes

En la part de regadiu, hi ha unes edificacions tipus habitatge d'una sola planta i una sola nau i de xicotetes dimensions, que s'anomenen alquerietes, i d'altres amb una o dues plantes i més grans, que es denominen alqueries.

El regadiu del terme municipal de Vila-real posseeix una séquia anomenada Major, que s'alimenta directament del riu Millars i condueix la part d'aigua que li va correspondre al seu dia, segons el repartiment que va realitzar el mateix rei Jaume I entre Borriana, Almassora, Castelló, Vila-real i Nules. En un paratge conegut com l'Assut, prop de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, la séquia esmentada pren l'aigua del riu Millars. D'aquesta

Alqueria de Bou, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

Alqueria de Marín, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

séquia en deriven unes altres dues anomenades Sequiola i Sequieta, que són auxiliars de la primera. Les tres séquies estan dotades de files (que són uns canals antigament de terra i actualment de ciment) que distribueixen l'aigua del riu per tot el territori regable.

En aquesta parcel·la de terme municipal, antigament es cultivaven qualsevol tipus de fruites i hortalisses per al consum dels habitants de la ciutat, però amb la implantació del conreu de la taronja es va passar a un cultiu per a la comercialització. Actualment, no hi ha un sol pam de terreny que no estiga poblat de tarongerars.

Entre aquest bosc de tarongers i llimeres, escampats de manera irregular i sense cap pla urbanístic, hi ha dues classes d'edificis tipus habitatge denominats alqueries i alquerietes, segons la grandària i la construcció d'aquestes.

Les primeres, o siga, les alqueries, són d'una grandària considerable i consten d'una o dues plantes, distribuïdes en unes quantes habitacions per planta. Solen estar situades dins de finques d'una extensió considerable, unes finques que pertanyen o han pertangut a les famílies burgeses. Estan construïdes amb blocs de terrissa o amb pedres tallades, unides amb un material compost de calç i arena.

Antigament solien servir per a l'estiueig de la família propietària, ja que algunes arriben a tenir fins la seua pròpia capella i, com a habitatge habitual de la família de treballadors

Alqueria de la Monja, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

que atendien les labors de la finca i que hi residien, un habitatge adossat al principal. Algunes d'aquestes alqueries gaudeixen d'una certa fama pel contingut de la decoració, objectes d'art i jardins de què disposaven (i que alguna continua mantenint).

L'altre tipus de construccions, les alquerietes, són de grandària xicoteta, d'una sola planta i una sola habitació, i tenen com a finalitat guardar les eines agrícoles utilitzades per al conreu de la finca i també per a resguardar-se del mal temps quan els amos són sorpresos durant el treball per la pluja o qualsevol altra inclemència del temps. També s'hi solen guardar, circumstancialment, adobs o productes cultivats en la finca.

Algunes d'aquestes construccions estan fetes amb blocs de fang mesclat amb corfes d'arròs assecats al sol i units per fang mesclat amb calç. Quasi totes posseïen una gran figuera davant de la porta, amb la placeta corresponent, que augmentava la capacitat d'espai per a reunir les famílies, que en èpoques pretèrites eren nombroses.

També aquests xicotets habitatges solien servir per a gaudir dels estius als seus amos (terratinents mitjans de classe mitjana), els quals, aprofitant la bonança del clima estiuenc, habitaven quasi exclusivament a l'exterior, a l'ombra de les frondoses figueres els fruits de les quals avançaven en la maduració untant l'apèndix amb oli d'oliva, ja que la maduració natural de les figues es produeix a finals de l'estiu, quan ja els llauradors donaven per acabat l'estiueig, per a sumar-se a les festes locals de la Mare de Déu de Gràcia, que se celebren a principis de setembre.

Durant els dos mesos aproximadament que duraven aquests estiuejos, la vida que portaven els seus habitants era la següent:

- Els homes, caps de família o fills majors, se n'anaven al matí a la faena, generalment fent algun desplaçament per a treballar en alguna altra parcel·la de la seua propietat o per a guanyar-se un jornal i, a la vesprada, solien fer la migdiada tombats sobre una manta a l'ombra d'un taronger, apartats de l'alquerieta (per a no ser molestats pel soroll que els xiquets produïen amb els jocs) i acabaven el dia treballant a la finca.
- Les dones, mares o germanes majors, solien anar al poble a coure el pa al forn i a fer la compra de productes alimentaris necessaris per al manteniment de la família. Solien anar a peu i al voltant del migdia tornaven totes suades i carregades amb els productes que havien adquirit al poble. I encara havien de collir fesols, tomaques o qualsevol altre producte a l'hort per a afegir al menjar que preparaven a continuació.
- Els xiquets es quedaven en l'alquerieta i eren els que de veritat gaudien de l'estiu. Com que abans de començar l'estiueig, les mares solien portar-los al barber perquè els tallara el monyo a l'1 o fins i tot al 0, no tenien necessitat de pentinar-se. Es llavaven la cara amb l'aigua que els pares tenien embassada en la fila o canal per al reg i per a llavar la roba de la família i, després de desdejunar-se amb un bon entrepà, començaven els jocs, que no paraven en tot el dia i que consistien principalment a realitzar ninots de fang i assecar-los al sol, arregar caragols, córrer pels horts limítrofs en busca d'alguna fruita que en el seu no posseïren, prendre el bany en la séquia Major o en la fila, etc.

Villa Argelita, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

Els diumenges o dies festius, la família invitava els familiars o amics a menjar. Preparaven una apetitosa paella valenciana i menjaven com a postres meló d'Alger o meló de tot l'any, collits aquell mateix dia del melonar que cultivaven al mateix hort, amb altres hortalisses. I després, algú, amb un acordió, començava a tocar pasdobles i tots a ballar en l'esplanada de la figuera, que al matí havia sigut lleugerament regada perquè no s'alçara per l'aire la pols de la terra, en ser remoguda per les xafades dels balladors.

En aquella època (anys quaranta-cinquanta), en què encara es passaven els estius a les alquerietes, els costums eren els següents:

- Menjar: La típica dieta mediterrània amb molts llegums, hortalisses i fruites i algun conill, i per a Nadal, pollastre.
- Vestit: Les dones, falda per davall del genoll, mànega per davall del colze, mínim escot i algunes amb toca. Bastants homes encara usaven la típica brusa; alguns, caçadores, i els urbans, trage creuat. Seguien usant-se les espardenyes de fabricació artesanal que el gremi d'espardenyers confeccionaven asseguts en el seu banc de treball i que, a l'estiu, situaven a les voreres dels carrers a l'ombra de les cases. Les sabates es guardaven per als diumenges i festes de guardar. Als xiquets, quan prenién la primera comunió, se'ls comprava el primer trage, alguns (pocs), amb pantalons llargs.
- Dies de festa: Els dies de festa, els que no tenien necessitat d'anar a treballar al matí assistien a missa i, a la vesprada, al casino a jugar la partida de cartes o de dominó, i alguns al cine. També hi havia moltes tavernes on se solia alçar el colze amb begudes alcohòliques (vi, anís, conyac, cassalla, etc.) fabricades en destil·leries establides en la mateixa localitat. De vesprada les dones solien anar a resar el rosari i a caminar pel passeig del Cedre. Algunes més modernes anaven al cine i fins i tot a ballar a les poblacions veïnes on es practicava el ball públic (prohibit a Vila-real).
- Treball: En les dècades dels anys quaranta, cinquanta i part dels seixanta, el vuitanta per cent de la classe treballadora es dedicava a l'agricultura. Els principals conreus d'aquesta època eren la taronja i les bajoques. A Vila-real hi havia un mercat per a aquest últim producte, d'on eixien carregats, amb destinació a tots els punts d'Espanya, múltiples camions. L'altre vint per cent de la població estava dedicada a la indústria i als serveis. La indústria (quasi artesanal) existia des d'antic, quan van començar a perforar pous en la part de secà (que més endavant explicarem amb detall), i consistia en tallers de mecànica on es fabricaven les bombes per a extraure l'aigua del subsòl. També hi havia serradores, on es trossejava la fusta per a fabricar els envasos que s'omplien amb les taronges destinades a l'exportació. Es construïen carrosseries per a camions i camionetes dedicades al transport dels productes agrícoles.

A partir de finals de la dècada dels anys seixanta, el percentatge d'ocupacions laborals va fer un tomb i va canviar la seua ubicació a causa del constant increment industrial que va experimentar la ciutat per l'obertura de fàbriques destinades a la ceràmica.

Actualment, són comptats els treballadors naturals de Vila-real que dediquen el cent per cent del seu temps a l'agricultura, la qual ha de nodrir les seues necessitats –principalment per a la recol·lecció de la taronja– amb immigrants de diversos països, principalment del Magreb, de l'est d'Europa i del sud d'Amèrica.

Masets

Els masets són unes edificacions tipus habitatge que estan situats en la part del secà del terme municipal. Antigament es classificaven en masets i masos. Els primers són de xicotetes dimensions i d'una sola planta, i els segons, més grans, amb dues o més plantes i diversos serveis. Actualment, la denominació de masos s'ha perdut i totes les noves construccions (algunes són vertaders palauets) s'anomenen masets.

Aquest tipus de construccions abunden més que les alqueries i estan més concentrades en certes zones, principalment en una que es denomina el Madrigal. Últimament, una altra zona de moda és l'anomenada Los Ángeles, situada al costat dret del riu Millars, en una pedrera que ofereix unes vistes molt espectaculars sobre aquest riu, que a més

Finca del Francés, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

Mas de Saera, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

proporciona frescor durant els mesos d'estiu. Aquestes zones, poblades de cases, han sigut qualificades en l'últim pla d'urbanisme com a sòl urbà i està aprovada i iniciada la seua urbanització.

El secà del terme de Vila-real, com s'ha dit anteriorment, n'ocupa aproximadament dues tercers parts. Aquests terrenys, en un principi àrids i secs, han sigut la llavor d'on va nàixer l'actual riquesa de la ciutat.

Els terrenys de regadiu, des d'un principi tenien amo i no tots els habitants eren propietaris. Només els descendents dels primers pobladors, a qui es van adjudicar terres per a poblar la nova ciutat creada pel rei Jaume I, posseïen títols de propietat, tant en la zona de regadiu com en la de secà. Aquests terratinents van conservar les seues parcel·les regables amb l'aigua del Millars, però molts d'ells van vendre part de les possessions de secà en xicotetes parcel·les a la gent que no posseïa finques, però sí que tenia molts ànims per a treballar.

I ací va començar el que es pot qualificar de miracle. Els nostres avantpassats, amb un coratge digne del major elogi, van començar a foradar el terreny amb pics i pales sense altres elements d'ajuda que la dinamita que els servia per a destrossar les roques i convertir-les en pedres amb què construir els primers masets i els ribassos amb què tancaven les xicotetes i mitjanes propietats.

Sènia dels Atrevits (AMVr, Fons Fotogràfic de Cristian Pardo Nácher)

Després de grans esforços i tement fracassar en el seu afany, van aconseguir que aflorara l'aigua del subsòl i la van fer córrer pels reguers o canals, que van construir des dels pous fins a les seues finques cavades, desempedregades, anivellades i plantades de tarongers.

El primer pou que van perforar va ser en la partida del Madrigal i el van batejar amb el malnom dels Atrevits, en memòria del gran risc que van córrer els promotors, en ser els primers a realitzar una gesta de tals característiques en aquest contorn geogràfic. Animats per aquest èxit, prompte es van formar societats de reg i van començar a transformar tot el secà i a cavar pous, hi van plantar tarongers i el van convertir en un verger.

En un principi els masets que construïen els agricultors en les seues finques tenien com a objectiu el mateix que les alquerietes de l'horta (guardar eines de conreu, arrecerar-se de la pluja quan els sorprenia treballant en la finca, emmagatzemar productes recol·lectats i adobs, etc). Però quan el nivell de vida dels vila-realencs va pujar i va aconseguir nivells molt acceptables, a causa de la constància en el treball agrícola i després industrial, es van començar a construir masets de luxe i de gran luxe, alguns amb categoria de vertaders palauets.

Moltes d'aquestes edificacions superen en valor i en luxe les cases que els mateixos propietaris posseeixen al poble i estan infrautilitzades, ja que només s'ocupen durant els mesos d'estiu. Açò és, des del punt de vista del caràcter europeu i confirmat per diversos importadors de taronges europeus, un vertader luxe, no concebut en altres latituds.

Com que el clima i la vegetació de la nostra terra són propicis, envoltant les construccions hi ha uns jardins molt cuidats, compostos de plantes ornamentals (rosers, gespa, pins, etc.), però també d'arbres fruiters (tarongers, llimeres, pereres, pomeres, figueres, nesprers, etc.) i alguns d'hortalisses (tomaques, pebreres, bajoques, etc.).

L'economia de la ciutat, basada des d'antic primer en l'agricultura de subsistència, després en agricultura per a comercialitzar, i en xicotets tallers de mecànica, va canviar a partir de l'any 1946 a causa del gran desastre que va produir una gran nevada, acompanyada per un intens fred que va gelar la taronja i els mateixos tarongers, i va deixar tot el terme amb un aspecte fantasmal i dantesco amb els arbres secs i les fulles adherides a aquests i també seques.

Davant d'aquesta terrible ruïna econòmica, produïda per les inclemències climatològiques, un grup de vila-realencs (terratinents i amb possibles econòmics) es va fer la reflexió següent: "No podem dependre d'un únic monocultiu i alhora que aquest depenga de la climatologia. Crearem un altre mitjà de riquesa".

Van reunir un capital i van crear la primera indústria del taulellet de la ciutat, amb metodologia i maquinària de la més moderna que hi havia en el mercat espanyol i principalment l'italià, que en aquest tema ha sigut sempre el pioner mundial.

A partir d'aquest moment tot va canviar. Van començar a venir immigrants, primer d'Andalusia, Extremadura i Aragó, i últimament de tots els països.

La construcció de fàbriques del taulellet i indústries complementàries de maquinària, esmalts, envasos, etc., augmenta dia a dia, fins al punt d'alçar-se la indústria del taulellet

Alqueria de Peiró, 1992 (AMVr, Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

Alqueria dels Frares, 1992 (AMVr Fons Fotogràfic de Vicent Climent i Miguel Mora)

i complements de banys, cuines, etc., més important d'Espanya, coneguda i expandida per tots els racons del món.

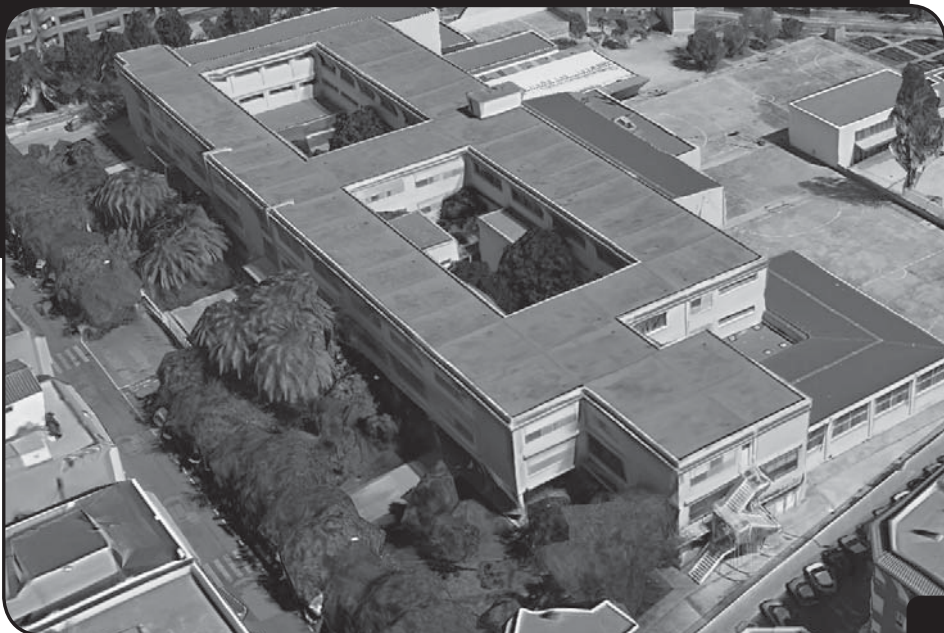
Paral·lelament al creixement econòmic i social, ha augmentat el nivell cultural i sanitari. Actualment, la ciutat compta amb nombrosos centres d'ensenyament primari, entre públics i privats, tres instituts de secundària, un centre d'ensenyament superior a distància (la UNED), tres centres d'assistència sanitària i un hospital, denominat La Plana, que atén 150.000 habitants veïns de Vila-real i de diversos pobles de la comarca. Són innumerables els veïns que posseeixen títols universitaris i fins i tot càtedres en diverses universitats, principalment en l'UJI.

En els últims anys un nou esdeveniment ha augmentat la popularitat de la ciutat amb la pujada a Primera Divisió Nacional de l'equip de futbol local, el Villarreal, CF, que en el moment d'escriure aquestes línies, està disputant el campionat europeu de la UEFA Europa League.

Per a acabar aquest relat, només em queda manifestar que em sent el més afortunat dels mortals d'haver nascut i d'haver viscut en aquesta ciutat, que personalment considere la millor del món.

Santiago Vilanova Añó

**ELS PRIMERS
DEU ANYS DE VIDA DEL
FRANCESC TÀRREGA:
1966-1975**

■ Els primers deu anys de vida del Francesc Tàrraga: 1966-1975

Els primers deu anys de vida del Francesc Tàrrega: 1966-1975

Prompte farà cinquanta anys de la posada en marxa del primer centre públic de Vila-real on era possible estudiar el batxillerat: Instituto Nacional de Enseñanzas Medias. Com que són part important dels meus records personals voldria contribuir a fer memòria del que foren els primers anys de la seua vida. Anys, certament de llums –moltes– i d'ombres –unes poques.

1. El context històric i social en el qual naix el centre

L'Espanya dels anys seixanta és coneguda com l'Espanya del *desarrollismo*. Es tracta d'una societat que en aquell moment es troba en el trànsit d'una economia basada en l'agricultura a una economia industrial i de serveis. També a la Plana de Castelló, o si voleu, especialment a la Plana.

En gran mesura els canvis socials d'aquells anys es produïren, també, com a conseqüència de la major formació educativa. O a l'inrevés: la necessitat d'una major formació educativa d'àmplies capes de la població venia forçada pels canvis en l'economia.

L'any 1964 es va aprovar una llei que portava per títol Ley de Ampliación de la Escolaridad Obligatoria que va establir que els xiquets i xiquetes entre sis i catorze anys havien necessàriament d'estar escolaritzats. Sembla que una llei com aquesta havia estat demanada al règim dictatorial de Franco pels organismes internacionals, sobretot, pel Fons Monetari Internacional.

Amb l'aprovació d'aquesta llei molts adolescents pogueren accedir als estudis mitjans, que fins aquell moment havien estat molt minoritaris. En la pràctica moltes famílies, en un context bàsicament agrari com era el nostre, quan el fill tenia dotze anys, el traïen de l'escola i el portaven a treballar: a collir taronja, als magatzems, de fuster, etc. Cal entendre que les famílies necessitaven els ingressos dels seus fills.

Ara bé, per tal d'escolaritzar aquell gruix d'alumnes es feia imprescindible comptar amb els centres físics necessaris. Dóna una idea de la minorització dels estudis secundaris, el fet que fins a l'obertura del nostre centre sols existia a tota la província de Castelló l'institut Francisco Ribalta de la capital. Un centre que s'havia fundat en la segona meitat

del segle XIX i on anàvem de ben menudets molts i molts xiquets de Vila-real. És també necessari recordar que en aquells anys els centres religiosos tenien un pes molt important en la formació dels adolescents i, sobretot, de les xiquetes.

Un moment molt important en la vida d'un alumne era l'anomenat examen d'ingrés. Es produïa als deu anys (alguns el férem als nou perquè havíem nascut cap al final de l'any corresponent). Si un alumne o alumna el superava podia accedir al batxillerat elemental, que constava de quatre cursos.

La situació a finals dels anys seixanta, en el conjunt de l'Estat, i pel que fa referència a la formació escolar dels alumnes era molt lamentable. L'any 1970 (quatre anys després de la inauguració del Tàrraga) un 17% de la població declarava no tenir estudis, el 69% tenia estudis solament primaris i sols un 12% tenia estudis mitjans.

La proximitat d'un centre de secundària facilitava molt a les famílies que els seus fills pogueren continuar els estudis. Si no era així, si no hi havia institut, et calia prendre el bus de ben matí i amb deu o onze anyets cap a Castelló.

Quan l'Ajuntament de Vila-real, comandat en aquell moment per un home molt important del règim franquista d'aleshores en l'àmbit provincial, Sr. José Ferrer Ripollés, decidí iniciar els tràmits per cedir al Ministeri els solars que servien per a construir un centre de secundària, moltes famílies de Vila-real se n'alegraren intensament. Ara els seus fills podien arribar més lluny en la seua formació.

Any 1964, terreny on s'ubicarà l'institut Francesc Tàrraga

Aquella societat de la Plana deixava enrere l'economia agrària i es decantava cap a la industrialització. L'any 1956 s'havia produït una intensa gelada en tota la comarca que va paraitzar l'economia citrícola, perquè va arribar a matar molts arbres. Com a conseqüència d'aquest fet una sèrie de prohoms com els Carda Costa, els Vilanova Verdià, els Soriano i tants altres, decidiren posar en marxa Azulvi (així amb ela), la primera rajolera moderna de la ciutat. Després la fàbrica passà a dir-se Azuvi.

La fàbrica s'instal·là a la part del sud de la ciutat i possiblement per això el nostre centre educatiu s'instal·là a la part del nord, ja que es preveia que el creixement natural de Vila-real seria cap al nord, cap a Castelló.

Quan parles amb algun dels professors d'aquells primers anys i recorden com era el Vila-real d'aleshores et diuen el següent:

Paraules de Manuela Balanzá, catedràtica d'Història i Geografia des de 1967 fins a 1972:

Vila-real era un poble, a finals dels seixanta i principi del setanta, que tenia un ritme molt marcat per la recollida i comercialització de les taronges. Recorde també que molts dels alumnes eren fills de famílies de classe mitjana: o bé xicotets propietaris agrícoles, o bé fusters o empleats de la Notaria o de l'Ajuntament, o del Registre o eren fills de maquinistes de sènia o de regadors.

Per als pares era un orgull que els fills anaren a estudiar a l'institut. Recorde -afegeix- que el que em va cridar molt l'atenció era l'enorme qualitat física i dotacional del centre. Jo venia de Puertollano, on havia exercit la docència l'any anterior, i comparat amb aquell, el de Vila-real era un centre que estava magníficament dotat: aules dobles i triples per a exàmens, aula per a audiovisuals, una sala d'actes magnífica, una sala de professors molt espaiosa. I també recorde, molt gratament, el detall de com, extremament cuidats, estaven els rosers del jardí del davant.

Cal no oblidar que en aquests anys de finals dels seixanta i principi dels setanta el règim polític del franquisme s'havia endurit encara més, per fer front als moviments d'obertura propiciats pel món universitari i pel món obrer (els sindicats de classe).

Així en l'ensenyament mitjà, al costat de les assignatures clàssiques que s'impartien com ara Ciències Naturals, Dibuix, Matemàtiques o Història, també s'impartien altres com Formació del Espíritu Nacional (FEN), és a dir, doctrina feixista, de la qual solien ser professors destacats membres del falangisme, que actuaven a més com a espies del règim, a dintre del claustre. Després en tornarem a parlar.

L'altre aspecte que convé remarcar és el de l'estricta separació física per sexes. En els primers anys hi havia aules de les alumnes (unes poques) i aules dels alumnes masculins (la majoria). Recordaré sempre que la senyoreta zeladora Carmen Cantavella cuidava

que els xics no passàrem a molestar les xiques. Això durà poc perquè el curs 1970/71 ja ens trobàvem en el PREU (curs preuniversitari) barrejats xics i xiques. És lògic que tinguérem dos gimnasos per fer Educació Física, uns anàvem al gimnàs dels xics i elles al de les xiques.

Any 1965, s'inicien les obres de l'institut d'ensenyament mitjà

2. Un claustre jove i un director excepcional: Rafael Llopis Castelló

El primer director efectiu del centre fou el professor de Dibuix Juan Renau, per cert, germà de Josep Renau el mestre cartellista més important de la República. Juan Renau es va fer càrrec en substitució de Rafael Llopis Castelló que havia marxat a França (a Caen) en comissió de serveis per analitzar el funcionament dels liceus francesos.

Aprofitaré les paraules de Fernando Casal, professor entre el 1971 i 1974 del Seminari (la forma com s'anomenava en aquell moment el departament) de Geografia i Història:

Com vam arribar a l'institut? Fou a través de professors de València ciutat que en els cursos anteriors al 71 anaven i tornaven diàriament a la capital: Pepe Puertas, Josep M. Rotger o Javier Casal. L'existència de places d'interí vacants, l'atracció d'aquest institut que tenia prestigi, pel seu dinamisme, per les seues instal·lacions i pel seu professorat...

Nosaltres érem molt joves, 22 i 23 anys i en arribar ens vérem gratament sorpresos pel director (Llopis) i per tot l'equip directiu, M. Balanzá com a cap d'estudis o pel catedràtic de Filosofia (Antonio Arrufat) que actuava de secretari. Val a dir que aquest equip directiu no tenia més de trenta anys.

Segueix Fernando Casal:

El claustre de professors es va veure en aquest curs del 71/72 ampliat per professors de la vàlua de Paco Hernández, Ximo Gómez, Pepe Casany, Gonzalo Zaragoza, Vicente Traver... alguns d'ells procedien de la Universitat o compaginaven el seu treball a l'institut amb les classes al Col·legi Universitari de Castelló (CUC). I tot allò formava un ric, variat i molt interessant grup humà que convivia tant a l'interior del centre com en les estades al Café La Murà (?) o en els dinars a l'ermita.

L'ambient jove, de creativitat, de llibertat i una certa inconsciència i orgull, que ja venia de cursos anteriors, va provocar enfrontaments amb l'autoritat franquista de la Delegació Territorial d'Educació.

Recorde –diu ara Enrique Gil, professor de Llengua i Literatura castellana– que els claustres duraven tres i quatre hores. Eren autèntiques assemblees, i recorde que els temes més insòlits podien allargar els debats moltes hores. Als claustres es marcaven immediatament dos bàndols: els més conservadors i els més progressistes o d'esquerres.

El professorat, molt jove, en general, estava convençut que podia canviar la realitat a través de la pedagogia progressista i d'una nova manera de relacionar-se amb l'alumnat. Recorde –prosegueix Gil– que anàvem a València els dissabtes a uns cursos que s'anomenaven: No directivismo, que consistia a donar molta participació a l'alumne en el seu procés d'aprenentatge. Allò va fracassar completament quan vam tractar de posar-lo en pràctica en l'anomenat *curso escoba*, que era aquell que seguia el programa de l'antic batxillerat elemental (per als alumnes que havien quedat despenjats) en un moment d'implantació del BUP (batxillerat unificat polivalent) que venia determinat per la Llei Villar Palasí.

També cal dir que qui portava una gran part del pes del Claustre era el secretari del centre, el catedràtic de Filosofia, Antonio Arrufat Mateu.

Antonio Arrufat, que va morir l'abril de 2015, era un sacerdot, després secularitzat, enormement intel·ligent que era un enamorat de Guillem d'Ockam, el filòsof més interessant de l'edat mitjana europea. Ockam era un racionalista rigorós que Umberto Eco utilitza com a base del personatge principal de la seua obra *El nom de la rosa*. Eco l'anomena Guillem de Basquerville, en homenatge a la novel·la de Conan Doyle *El gos dels Basquerville*, protagonitzada per Sherlock Holmes. L'autor d'aquest article recorda a Arrufat com un professor enormement dur, però molt i molt just.

La figura que feia de lligam i d'impuls de tot aquest ambient era una persona d'una enorme generositat, el catedràtic de Física i Química Rafael Llopis. Ell i la seua dona Susana Sanjuan, que anys després fou professora de Francés al nostre centre, em conten el que segueix:

Al juliol de 1966 em donen el trasllat a l'INEM Villarreal i com que sóc el primer catedràtic em fan director. Calia posar en marxa el centre i ací vull agrair la feina importantíssima de José Maria Doñate (arxiver municipal) que durant uns anys va actuar com a secretari administratiu. La primera feina era la selecció del professorat interí, que en aquell moment havia d'elegir el director, amb l'ajut del cap de departament, si aquest era numerari. Ací ja començaren els problemes amb l'administració educativa, d'una rigidesa i d'un conservadorisme brutals. Bàsicament tots els triats aconseguïen el certificat de bona conducta i eren nomenats.

En arribar em vaig posar en contacte amb l'alcalde de la ciutat, José Ferrer, que per cert, estava orgullós del centre que havia aconseguit. Tinc entès que ell va fer anar a l'arquitecte a l'Institut Alemany de Madrid per tal que en prenguera model.

Jo a l'alcalde –continua Llopis– li vaig demanar dues coses: un sòcol de rajoles alt en les aules i els corredors, per tal que els alumnes no embrutaren tant i calefacció. Em fou atorgat i recorde que les rajoles del sòcol foren molt barates per gràcia de les rajoleres d'aquella època.

Ara bé, a l'octubre d'aquell any 1966 vaig marxar amb una beca del govern francès a Caen, Normandia. Allí anava per a estudiar, entre altres coses, el funcionament didàctic dels liceus francesos. I va ser allà a Caen on vaig veure com funcionava el cine fòrum del Théâtre Maison de la Culture de Caen.

Susana, la dona de Llopis, em comenta: “Rafa era molt treballador, però també un punt inconscient. El règim franquista era molt dur en aquesta època. Però cal que contes el que va passar perquè és necessari que ara les generacions més joves coneguen què era no tenir democràcia.”

Any 1966

Rafael Llopis després de l'estada a França va tornar pel juliol del 67 i ja es va fer càrrec definitivament de la direcció del centre. Fou precisament en aquests anys del 67 al 72 quan es posen definitivament les bases per fer del Tàrrrega un referent cultural a la Plana.

Una de les tasques més interessants i progressistes que li devem a la iniciativa del professor Llopis Castelló fou, sens dubte, la impartició per primera vegada d'un curs de Català, això sí, fora de l'horari lectiu i per als alumnes de batxillerat superior que ho desitjaren. Segurament fou el curs 1968/69 que el professor Vicent Pitarch, que amb el pas del temps ha esdevingut un dels sociolingüistes més importants del País Valencià, fou invitat per la Direcció del centre a donar classes de Valencià en el Tàrrrega. Contactar amb ell, que en aquell moment exercia la docència a l'institut d'Onda, fou a causa del professor del nostre centre Joan Castellanos, professor de Grec, que havia conegut Pitarch a Barcelona.

Recorde que les classes les donàvem a la vesprada i que aquella experiència va durar un curs. Recorde que déiem classes de Català, amb tota naturalitat, en aquell moment no existia encara la polèmica de si el valencià i el català eren llengües diferents. Llopis no havia estat un home especialment nacionalista o catalanista, preguntat sobre aquest aspecte em deia que ell no havia entrat en contacte en la dècada dels seixanta amb el cercle d'Eliseu Climent o de Manel Ardit, a València ciutat. Però la inquietud per la cultura i segurament també els seus orígens a Aiello de Malferit expliquen la impartició d'aquest curset que ens va posar a uns quants (entre ells el professor Enric Dobón, que a l'inici dels vuitanta seria el primer docent titular de Valencià al Tàrrrega) en contacte per primera vegada a la vida amb la llengua que ara estic redactant aquest escrit.

Convé recordar que a finals dels anys que estem tractant (els seixanta) la recuperació de la llengua dels valencians era semiclandestina, i sens dubte, molt mal vista pel règim dictatorial.

3. Alguns problemes polítics seriosos: el curs 1971/72

Els anys entre el 70 i el 75 foren anys molt convulsos en la història de la societat espanyola. El dictador es fa vell i els franquistes tanquen files perquè intueixen que la cosa s'acaba i ha de quedar tot *atado y bien atado*. A finals de l'any 70 el règim tanca les universitats perquè considera que són un focus d'inestabilitat política.

Mentre l'antifranquisme va organitzant-se (el 7 de novembre del 72 es constitueix l'Assemblea Democràtica de Catalunya), la gran bèstia negra és per als homes del règim el Partit Comunista d'Espanya.

Al mateix temps, a nivell de l'estructura educativa l'aprovació de la Llei Villar Palasí

suposava que l'antic curs preuniversitari passara a anomenar-se COU (curs d'orientació universitària), amb la introducció d'algunes matèries noves.

Paraules de Fernando Casal:

El curs 1971/72 es va obrir prompte amb un enfrontament amb la Delegació Provincial d'Educació de Castelló, quan aquesta va intentar suprimir la matèria de Geografia, optativa en COU. El Seminari de Geografia i Història, que tenia com a catedràtica a Manuela Balanzá, amb el suport de la direcció i el claustre de professors, al qual es va unir una activa associació de pares, es va oposar radicalment a la mesura, que la Inspecció justificava per la ràtio massa escassa d'alumnes en aquella matèria. Després de tota aquesta oposició a la supressió de la matèria, la Delegació Provincial va haver de donar marxa enrere i va autoritzar que s'impartira l'esmentada assignatura de Geografia.

Es tractava d'una primera victòria del professorat combatiu del Tàrraga.

Nosaltres crèiem –segueix Casal– que el país estava canviant cap a formes democràtiques des de la pràctica quotidiana i que s'havia perdut la por al règim... però la realitat recordaria prompte la ingenuïtat d'aquesta impressió.

L'inici del curs 71/72 es va pensar en un homenatge a l'artista universal Pablo Picasso amb motiu del noranté aniversari del seu naixement. Picasso havia nascut el mes d'octubre del 1881 i els seminaris d'Història, Filosofia, Dibuix i professors com Josep M. Rotger, Isabel Moreno, Vicente Traver, Paco Hernández, el mateix Fernando Casal, Gonzalo Zaragoza, tractaren d'organitzar l'homenatge al pintor que consistiria en una conferència de la cap de departament, M. Balanzá, amb una lectura de poemes de Rafael Alberti i Antonio Machado i en una petita exposició de dibuixos i pintures (reproduccions és clar) de Picasso.

Allò era intolerable per al règim de Franco (Alberti era comunista, Picasso era comunista) i aquells joves professors eren tots *unos rojos peligrosos* així que hi hagué denúncia, segurament del *guardián de las esencias*, el professor de Formación del Espíritu Nacional que llavors formava pat del claustre del Tàrraga. L'homenatge a Picasso, que s'havia de celebrar a principi del 72, va quedar en un simple homenatge sense dir a qui anava referit.

Una nit, em conta Susana, es presentaren a casa dos individus, un d'ells era el professor falangista i digueren que volien emportar-se a l'Ajuntament a Rafael. Miraren per casa i observaren que teniem un quadre de l'Equip Crònica. En veure allò digueren poc més o menys *esto confirma nuestras sospechas* com dient: veus com sí que és un roig perillós.

El portaren a l'Ajuntament, on supose que s'entrevistaria amb l'alcalde que en aquell moment era Juan Vilanova Verdià, un membre de la burgesia local que políticament era un moderat, però Rafael pogué tornar aquella mateixa nit sense problemes a casa. Val a dir que l'any següent ja no seria director.

Tot això ho has de contar Santiago –em remarca Susana Sanjuan– perquè entenguen les joves generacions que la democràcia no va arribar per obra i gràcia de l'Esperit Sant; que al contrari vam haver de lluitar molt.

Fernando Casal confirma el que segueix:

Vull recordar que aquell mateix curs deixaren de donar-se classes els dissabtes i foren substituïdes per activitats diverses, entre elles, el cinema. Recorde que molts dissabtes veníem de València, com qualsevol altre dia laborable per tal de participar en aquestes activitats que organitzava la direcció del centre. Les classes, els exàmens, la marxa diària es trobava acompanyada pel bon ambient que s'hi vivia. Recorde els passejos per la séquia del costat del centre, lloc on els alumnes feien campana, o es produïen els primers festejos amorosos.

Recorde també les tensions fortíssimes que es vivien als claustres entre els professors més progressistes i els autèntics comissaris politicoreligiosos i per tant el paper, moltes vegades difícil, de la Secretaria i de la Direcció per tal d'apaivagar les tensions.

En aquell assumpte tingué una intervenció molt decisiva el professor de Religió. L'altre, el de FEN era un franquista de l'ala més dura del règim.

El curs 71/72 va acabar d'una manera dramàtica, amb l'intent de suïcidi en primer lloc i amb el suïcidi posterior del professor Arrue. Els fets passaren de la manera següent: aparegueren fulls volants anònims, vull recalcar això, anònims, tant a Vila-real com a València que acusaven una sèrie de professors de l'institut d'homosexuals i comunistes. Imagineu el que volia dir en aquell moment aquest fet. Apareixien els cognoms dels professors i professores (Balanzá, Casal, Hernández, Conxa León, Gonzalo Zaragoza, Rotger) i tots ells foren cridats a capítol a la Delegació Provincial d'Educació.

Allí, –em conta Manuela Balanzá– ens llegiren la cartilla. Que si sabíem la gravetat de les acusacions, que si ens imaginàvem les repercussions per al nostre futur laboral que allò podia tenir. Val a dir que l'única numerària –professora amb plaça definitiva– era jo i que els altres eren tots interins (Llopis que també era catedràtic no hagué d'anar). Els interins foren tots expulsats de la docència el curs següent i crec que contra mi no emprengueren accions perquè era massa complex obrir un expedient disciplinari contra un funcionari de carrera amb la plaça en propietat.

De fet, la revista *Exágono*, de la Congregació de Lluïsos, va redactar una editorial en el número 313, de juny del 72, de la qual voldria destacar alguns paràgrafs:

Un escrito repugnante vino a turbar la tranquilidad con que se desarrollaban los días finales de curso, días de ajetreo y exámenes en el Instituto de Enseñanza (sic) Media (sic) de la ciudad. La distribución de unas hojas a cicloestil en las que se ponía en entredicho la conducta y la moralidad de un grupo de profesores del citado centro conmocionó la vida estudiantil, especialmente la de los alumnos de los cursos superiores a los que se atribuía la responsabilidad en la redacción de dicho texto, aunque una simple ojeada al texto basta para declinar tal suposición.

I un poc més endavant seguia l'editorial de la revista catòlica *Exágono*:

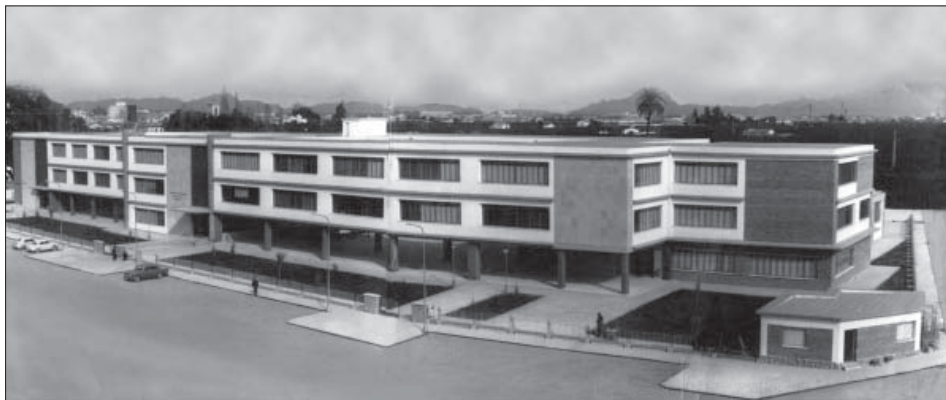
La provocación y la injusticia salpican a profesores y alumnos, quizá con graves consecuencias en el futuro para algunos de ellos, y no es fácil borrar en unos momentos la sospecha indigna que se ha conseguido apenas con una hoja escrita.

Si la postura de la revista *Exágono* era clarament contrària a l'actuació dels professors feixistes de l'institut (tot i que ho redactava d'una manera ambigua perquè vivíem en una dictadura), la revista *Fuerza Nueva* tragué la notícia del que havia ocorregut al Tàrrega encarant els fets des del punt de vista contrari: els *rojos* represaliats.

El mes anterior (maig del 1972) la mateixa revista *Exágono* havia anunciat la “Programación del cine club Villarreal”, que feia ja algun temps que se celebrava a la sala d'actes del Tàrrega. Allí s'anunciaven *Elena y Fernanda* de Julio Diamante, *Besos robados* de François Truffaut, *La vergüenza* d'Ingmar Bergman (totes elles al mes de maig) i durant el mes de juny quedaven anunciades *The knack* de Richard Lester, *El submarino amarillo* de Dunning amb The Beatles de protagonistes, que per cert es va passar dues vegades en divendres i dissabte, dies nou i deu de juny. I per fi, *Marat Sade*, en color, de Peter Brook. Massa cultura per a un règim polític com el franquista d'aleshores.

Com, en efecte, preludiava l'editorial d'*Exágono* aquest anònim tingué greus conseqüències en el futur del professorat. Així Conxa León estigué tres cursos sense poder treballar, Gonzalo Zaragoza va marxar a Vancouver -Canadà- contractat per la Universitat. Als altres implicats se'ls negà el certificat de bona conducta i Fernando Casal no pogué donar classe a la Universitat de València, encara que una intervenció davant el Govern Civil li va permetre donar classe al Tàrrega. Van passar els tres anys següents al nostre centre, però ell mateix recorda que amb una tristesa infinita.

Per la seua banda, Manuela Balanzá Pérez, que havia estat al centre de la tempesta marxà a França al curs següent, per estudiar el funcionament dels centres de formació

Any 1973

del professorat en aquell país i ja no tornaria com a titular de la càtedra de Geografia i Història al Tàrraga, sinó que marxà a l'institut El Cid de València i anys després estigué a Roma com a directora del Liceo Español, en aquesta ciutat. El professor Josep Maria Rotger Cerdà, que fou dels més escaldats laboralment en tot aquest afer, acabaria com a professor titular de Sociologia de l'Educació a la Universitat de Barcelona.

Si recorde tots aquests detalls és per adonar-nos de la vàlua intel·lectual de tot aquest professorat, que marcà tan fortament els primers anys del nostre centre educatiu.

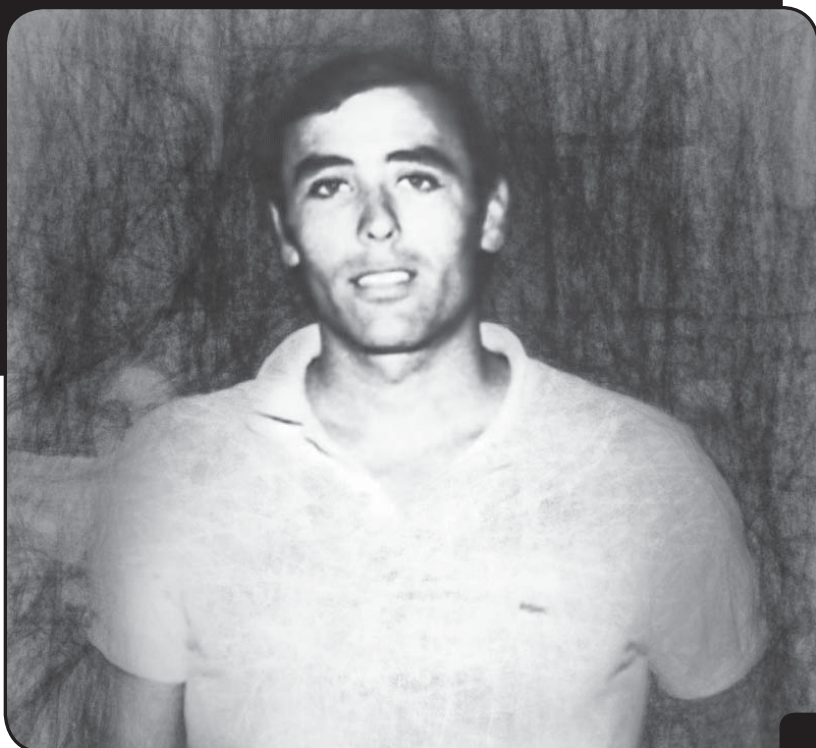
Una reflexió, eren mals temps per als demòcrates. Havien passat més de trenta anys des del final de la Guerra Civil espanyola i semblava com si res no haguera canviat. El curs següent, el 1972-73 el director fou el catedràtic de Francés, Emilio Ladrón de Cegama, que va substituir Rafael Llopis en aquest càrrec. El professor Ladrón de Cegama estigué en el càrrec un sol curs, el 1972/73 i després estigué al front de l'institut la professora Matilde Casp.

8

Joan Baptista Llorens Cantavella

LA NATACIÓ A VILA-REAL: SALVADOR MONTOLIU ORTÍ

La natació a Vila-real: Salvador Montoliu Ortí

A uns quatre quilòmetres del centre de Vila-real i en paratges pròxims a l'ermita de la nostra patrona la Mare de Déu de Gràcia, en el marge dret del riu Millars, es troba un antic molí fariner denominat el molí Paquero, a causa del fet que un dels seus propietaris va ser un terratinent vila-realenc conegut pel malnom de Paquero, un dels seus últims descendents, sobre l'any 1949, residia enfront de l'anomenat Gran Casino. Aquest descendent era una senyora que conservava, amb la seua gran fortuna, el malnom familiar de Paquera, la seua neboda residia al carrer de Colom.

Aquest antic molí, avui en dia és un dels que sobreviuen a la província de Castelló en bastant bon estat de conservació, allí es poden veure moles catalanes i franceses. Es va construir a finals del segle XVIII i al llarg de tots aquests anys ha sigut conegut per diversos noms: el molí de Barba, el molí de Simeón, el molí de Moliner, el molí de la Mare de Déu de Gràcia i el molí de Montoliu, però sobretot pel nom de molí Paquero.

Manuel Montoliu, M. Dolores Rubio i Salvador Montoliu

En l'actualitat rep visites, com la de l'Associació Cultural Socarrats o la dels alumnes de la Universitat Politècnica de València, entre moltes altres de particulars, amants de les nostres tradicions i la nostra història.

Paral·lelament, hem d'esmentar la saga dels Montoliu, els quals, de pares a fills van seguir el noble ofici de moliners des que, procedents de Catalunya, van arribar a aquestes terres amb el rei Jaume I fa més de 700 anys.

Aquesta família dels Montoliu inclús van regentar el molí de Betxí, situat al riu Sec, a Onda, al Salt o Pontorró, que era propietat del marquès d'Estella, a Vila-real el molí Nou i el molí de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, la nostra venerada patrona.

A principis dels anys 1940, van contraure matrimoni els joves Salvador Montoliu Cabedo, nascut el 6 març de 1913, i Victòria Ortí Broch, i es van instal·lar al molí Paquero, on es treballava sense parar a causa de la postguerra i de les necessitats i penúries d'aquells anys. En aquestes terres es plantava molt de blat i aqueix era el motiu de tant de treball. En aquella època, existia la Fiscalia General de Taxes que va ser creada pel Govern i la seua missió era confiscar les collites de blat. Però els que havien plantat i treballat tant, aconseguien amagar part de la collita i d'això va nàixer l'anomenat estraperlo, que no era una altra cosa que contraban i, gràcies a això, es va aconseguir mitigar la penúria, la misèria i la fam canina.

El matrimoni Montoliu-Ortí va ser beneït amb l'arribada al món del seu primer fill, era una xiqueta a qui van batejar com a Victòria, igual que sa mare. El 14 de novembre de l'any 1944, els va arribar el segon fill, va ser un baró, que va ser batejat amb el mateix nom que son pare, Salvador, i els cognoms Montoliu Ortí, que és el protagonista d'aquesta bella història de l'esport a Vila-real.

Després van nàixer José Antonio i María Dolores. Com a curiositat els recordaré que en la revista *Font* número 16 de l'any 2014, en les pàgines 181 i 182, vaig relatar la proesa que van realitzar dos veïns de Miranda de Ebro de pegar la volta a Espanya amb bicicleta l'any 1929. Un d'ells, Manuel Murga *el Faraón*, va contraure matrimoni amb una jove de Vila-real i el seu fill es va casar amb aquesta Dolores Montoliu Ortí. L'últim fill que va nàixer del matrimoni de Salvador i Victòria

Salvador Montoliu Cabedo, pare del nostre nadador

també va ser un baró, batejat com Manuel, que és el que s'ha fet càrrec del molí.

Salvador Montoliu Cabedo i la seua esposa Victòria Ortí Broch mereixen tot el nostre respecte i elogi, perquè a pesar de la seua joventut quan es van casar, immediatament es van adonar del gran perill al qual s'enfrontaven els seus fillets en estar constantment rodejats per l'aigua, fóra del riu, del molí o dels canals. Per això van prendre la decisió d'ensenyar-los a nadar des de molt xicotets, es pot dir que van saber nadar abans que caminar; i açò va ser un encert, ja que Manuel, el fill més menut, quan comptava amb quatre anys d'edat, va esvarar i va caure al riu i va saber i va tenir bastants forces per a aguantar-se a l'aigua fins que va acudir son pare alertat pels seus crits i el va traure del riu. Salvador de nom i de fet.

El nostre entrevistat Salvador també va aprendre a nadar quan era un bebé, així doncs, no ens ha d'estranyar la seua gran afició a la natació; per això podem afirmar que no hi ha un racó del riu Millars, en el seu curs pel terme de Vila-real, que no conega i haja nadat Salvador, inclús en les séquies.

Ací ens va ensenyar mon pare

Als joves vila-realencs, des de xiquets sempre ens ha atret la natació, siga a les séquies o al riu. Recorde que del 1940 al 1944, va tenir bona fama de nadador Pascual García.

L'any 1960 destacava, a Vila-real i la província de Castelló, l'excel·lent nadador vila-realenc, José Pascual Amposta, la família del qual era coneguda a Vila-real pel malnom de Piula. Salvador i José Pascual es van conèixer gràcies a l'aigua i al seu esport favorit. José Pascual va ser el seu primer mestre, ell i només ell va ensenyar la tècnica de la natació al nostre campió Salvador Montoliu, després ja van ser altres els entrenadors, però el primer va ser Amposta.

Entrenament rere entrenament, sacrifici rere sacrifici, el nostre Salvador va anar a més; el 1963, el dia 14 de juliol, va vèncer en la travessia al port de Castelló; el dia 25, onze dies després va guanyar la travessia al port de Gandia; també va guanyar la travessia al port de València que constava de 3.000 metres. Salvador dominava en tots els estils de natació, però sobretot va brillar en resistència, era un colós, fort com un mastodont.

Montoliu guanyador a València

A l'agost va guanyar la travessia al riu Xúquer, en el Trofeu José Antonio Elola Olaso Ildiacaiz; aquest era un argentí amb nacionalitat espanyola, que va fer la guerra d'Espanya en el costat vencedor i el Govern, en ser falangista, el va nomenar delegat nacional del Front de Joventuts d'Educació Física i Esports. Dies després va disputar la travessia al port de Vinaròs i va ser quart en el Campionat Regional. Va ser un any ple de victòries i èxits; i em poden creure que només indique les victòries més rellevants.

L'any 1964, el dia 9 d'agost, trobem Salvador vencent en la travessia al riu Millars, Trofeu Los Ángeles, aigües amunt, aigües avall.

Dies després, el diumenge 16 d'agost, va vèncer per segona vegada en el Trofeu José Antonio Elola Olaso Idiacaiz, al riu Xúquer; en aquesta competició sempre es nadaven 1.500 metres contra corrent i un altres 1.500 metres a favor del corrent. El senyor Elola Olaso, allí present, va quedar sorprès en veure la facilitat amb què vencia el nostre paísà Montoliu i, quan li va lliurar el trofeu, li va oferir una beca per a la Residència Joaquín Blume a Madrid, on estaven concentrats els millors i principals esportistes espanyols. Salvador va acceptar immediatament i se'n va anar cap a Madrid. Allí va estar uns quants mesos preparant-lo el famós entrenador hongarés János Németh i va ser seleccionat per la Federació Espanyola de Natació per a representar Espanya en els campionats de Moscou a Rússia. Però va haver-hi una grandíssima dificultat que ho va llançar tot a perdre, Salvador ho va tirar tot per la borda. Els que coneixen a fons el nadador Montoliu saben la gran afició i l'enorme amor que té per la caça que per aquestes terres denominem parany. La data del viatge coincidia amb la temporada de caça, aleshores va preferir la caça i no va anar a Moscou.

Quan Montoliu li va dir a l'hongarés Németh, que era l'entrenador de l'equip nacional que representaria Espanya a Moscou, que no comptara amb ell, perquè tornava a Vilareal per a anar de caça, es va armar un gran escàndol i van anar directament a parlar amb el director de la Residència Joaquín Blume que llavors estava al carrer del Pilar de Zaragoza a Madrid.

Va haver d'explicar-los el que era la caça del parany i mai van comprendre com podia renunciar a la glòria i notorietat que podia obrir-li un futur, per una simple cacera desconeguda per mitja Espanya. Com que no el podia convèncer, el director, molt enfadat, li va donar a triar la caça o la selecció i Moscou; Salvador es va tancar la porta.

Militar a Cartagena

Però ara que he tingut l'ocasió de conèixer-lo, a títol molt personal, crec que va fer el millor, Salvador Montoliu és un home molt amant de la naturalesa, és feliç al camp, al riu, al seu molí, amb les seues amistats. Si s'haguera quedat en la selecció, potser haguera arribat a monitor de natació, entrenador d'algun club o quelcom paregut i amb tota certesa haguera sigut una decisió desafortunada.

A tot açò, va haver de complir amb el servei militar obligatori, li va correspondre servir a la pàtria a Cartagena. Allí el trobem competint una altra vegada, va guanyar els campionats militars esportius, Campionat de Natació Militar de Combat (equipat amb

Salvador felicitat per la seua germana, dama d'honor en les festes

vestit de combat) i Campionat de Salvament i Socorrisme. Va competir en una prova de 10 quilòmetres a peu i a continuació com a home granota i va vèncer, en van eixir 80 i només van acabar la prova 11 participants. En una altra prova de 400 metres sota l'aigua amb escafandre va ser tercer.

A València va guanyar el Trofeu de les Falles i a Alacant el Trofeu de les Fogueres. Va guanyar el IV Trofeu Fira d'Albacete i Diploma d'Honor com a nadador complet en vèncer en les modalitats d'esquena, braça, papallona i crol.

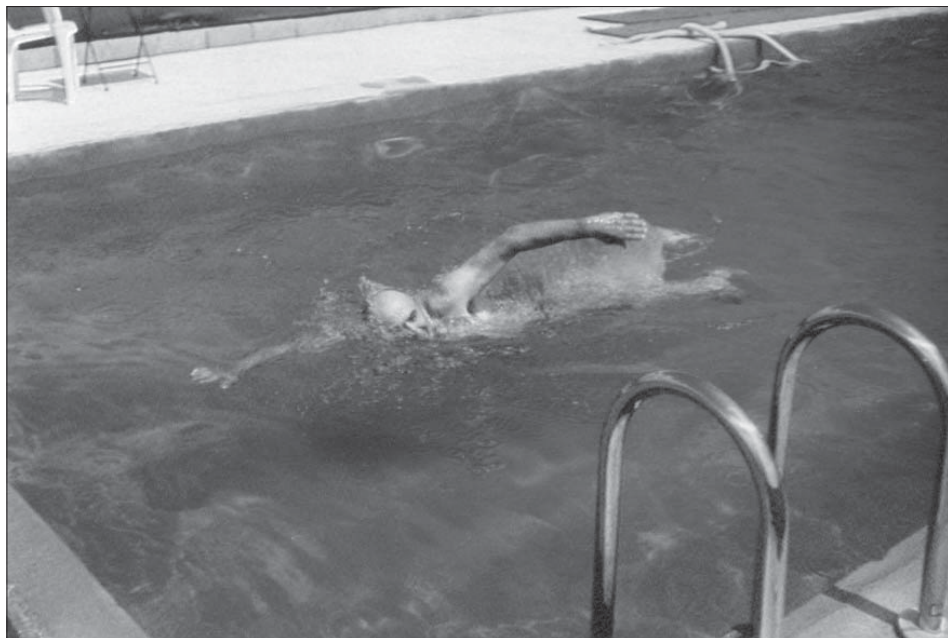
Quan van inaugurar la piscina del Termet a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real, como és de suposar, no podia deixar d'estar el nostre campeoníssim Salvador Montoliu, va vèncer en totes les proves. Defenia llavors els colors del Club Nàutic de Castelló, encara que després el va fitxar el Club Nàutic El Dofi de València.

El 1966 va tornar a vèncer en les proves del riu Xúquer, en pujada contracorrent i la baixada; va vèncer a les piscines de Marmolejo (Jaén) i a Albacete i en el Campionat d'Espanya a La Ciudad Lineal (Madrid). A Borriana, va guanyar el Trofeu de les Festes de la Misericòrdia. En la duríssima travessia de l'Ebre, de 15 quilòmetres i mig, es va classificar en segon lloc. Va guanyar a Almeria. A Barcelona va guanyar la travessia al port, amb 5.000 metres. Va guanyar la travessia al port de Cartagena de 2.000 metres.

El pare Mundina va venir expressament des de Madrid per a oficiar l'enllaç

Montoliu a la piscina

El 1967, va tornar a guanyar la travessia del riu Xúquer, cal creure que era la seua competició preferida i va ser una altra vegada segon en la travessia del riu Ebre.

L'any 1968, els dies 3 i 4 d'agost, a Barcelona i a la Piscina Olímpica Sant Jordi, va ser triple campió d'Espanya; va vèncer en els campionats de 400 metres, en els de 1.500 metres i en la milla marina (1.851,85 metres) amb un temps de 22 minuts, 4 segons i 5 dècimes de segon; el segon a 16 segons i el tercer a 20 segons, en la modalitat amb aletes i en mar obert.

A Saragossa va guanyar el Campionat del Club Nàutic Elios.

Va obtenir molts triomfs des que va començar de jove en el Club Nàutic Condal de Vila-real, sota la direcció del pare Alós, que mai hem oblidat.

Va contraure matrimoni el dia 8 de setembre de l'any 1971 i d'aquest enllaç van nàixer dos xiquets, primer una bellíssima xiqueta batejada amb el nom d'Olga i després va nàixer un robust baró, a qui van batejar com a Héctor.

Després del seu enllaç i el naixement dels seus fills, les responsabilitats que tot açò comporta, el van obligar a abandonar les competicions. No obstant això, mai va abandonar la seua afició a la natació, fins i tot té el títol de socorrista. Fa anys, quan era alcalde de Vila-real Enrique Ayet Fortuño, li va demanar ajuda quan va caure al riu una xiqueta i un home anomenat Luis Mendoza es va llançar a socórrer-la i es va ofegar,

i no el trobaven. Montoliu, a pesar de la seua edat, coneixedor com era i és de tots els amagatalls del nostre riu Millars, el va buscar sota les aigües, era hivern, al cap de tres dies el va traure de l'aigua a les deu i mitja de la nit al pantanet de Santa Quitèria. Va ser soterrat a la Vilavella.

Passen els anys i, com ja vaig detallar, continua amb la seua immensa afició a la natació i el 9 de juliol de l'any 2006, als 62 anys d'edat, va disputar a Borriana la III Travessia Platja de l'Arenal de 1.500 metres en mar obert. Va ser vencedor absolut el supercampeoníssim David Meca i, en classe sénior, va vèncer el nostre campió Salvador Montoliu Ortí.

L'any 2009, amb 65 anys d'edat, es va llançar a l'aigua en l'anomenada Travessia de Sant Pere al Grau de Castelló, de 1.200 metres; van eixir 500 nadadors, va arribar a classificar-se el 61 i va ser el primer i campió en veterans, després d'ell van arribar 439 nadadors.

Començant per l'esquerra Montoliu, García, Amposta i el doctor Gerardo Manzanet, expresident del Club de Natació Vila-real

Reconeixements

Any 1967: Gran Gala a Castelló, va ser declarat millor esportista provincial. El 29 de desembre de l'any 1994, l'Ajuntament de Vila-real li va dedicar un homenatge.

El 16 de novembre de l'any 2007, en la VII Gala de l'Esport de Vila-real va ser distingit amb la Menció Especial.

Nota: L'any 1975, va ser president del Club de Natació de Vila-real, el meu amic de sempre, Pascual Manzanet Andrés (EPD), l'any 2009 ho va ser el seu fill el doctor en medicina Gerardo Manzanet. Aquestes dades biogràfiques del nostre campió Montoliu s'han pogut trobar gràcies a l'arxiu de l'esmentat doctor Manzanet; el qual, des del primer moment, em va ajudar i per això li done les gràcies.

Pel que a mi respecta, recorde els esportistes vila-realencs, que des de sempre ha donat la nostra ciutat; pilotaires com el Xiquet de Vila-real, ací coneixien el gran Sagols (encara que nascut a Borriana); futbolistes com ara Nebot, Folch o Marcet, entre molts altres; nadadors famosos com Yurema, García, Amposta o Montoliu; en boxa vam gaudir del millor pes pesat que ha tingut la Comunitat Valenciana, des que va nàixer aquest esport fins avui, ningú ha igualat Antonio de la Mata Guinot, i acabe citant els grans ciclistes com van ser Poré, Pérez l'*Ouero*, Llorens, Cortés, Francisco Soler, Capella, Vicente Miró, Trencó, Vicente Mata i, ara, el campió d'Europa i campió del món, el vila-realenc Sebastián Mora, i el nostre Villarreal CF.

Tampoc podem oblidar el campeoníssim Meseguer, 11 vegades campió provincial de patinatge, 46 vegades campió d'Espanya, 7 vegades campió d'Europa, segon en el Campionat del Món, vencedor en 40 criteriums internacionals, tot això en diferents categories i especialitats.

Vila-real ha de promocionar-se a través del turisme, tenim la basílica de Sant Pasqual, l'església Arxiprestal, l'ermita i el paratge de la Mare de Déu de Gràcia, el Crist de l'Hospital, entre moltes altres coses; però, a més a més, no estaria malament la creació d'un museu de l'esport com a oferta turística, només es necessita un local, el seu contingut es podria reunir gràcies a donacions de trofeus, fotos i efectes diversos dels esportistes esmentats i d'altres organismes com podria ser el Villarreal CF SAD.

Deixe aquesta proposta en mans dels nostres polítics i em referesc a tots ells. Ja que Vila-real és Ciutat de la Salut i de l'Esport.

Gracia Ripollés Escuder

Ernest Peset Vargas

9

UNA ULLADA AL VILA-REAL DE FA 50 ANYS A TRAVÉS DE LA PREMSA

■ Una ullada al Vila-real de fa 50 anys a través de la premsa

font

Imatge 1

Introducció

Podríem dir que les hemeroteques són com els grans oceans, si els peguem una ullada superficial no som capaços de distingir res, però si ens hi submergim i prestem atenció prompte ens adonem que estan replets de vida i de moviment a l'espera de ser explorats. Aquestes hemeroteques recullen i conserven diàriament la premsa, posen a l'abast de les persones una gran quantitat de documents i informació que ens relaten els esdeveniments diaris de la nostra societat. És per això que no trobem una millor manera de conèixer com vivien els nostres avantpassats que fullejant les pàgines dels antics periòdics per tal de conèixer quins temes els interessaven més i quins fets envoltaven les seues vides.

Aquest article pretén recordar i comentar aquells fets que ocorregueren ara fa 50 anys a Vila-real i pegar una ullada a les notícies més rellevants que es trobaven en el periòdic *Mediterráneo* de l'any 1966. Molts dels nostres veïns van viure en primera persona aquest temps i coneixeran molt bé tot el que es relatarà a continuació, d'altres n'hauran sentit parlar, alguns ni això, ja que per als més joves aquests fets es remunten dues generacions enrere. Per tal de donar coherència i ordre al text, l'hem dividit en tres parts diferenciades: Societat i cultura englobarà reculls prou diversos entre si, que mostren com estava estructurada la societat vila-realenca i quins eren els pilars bàsics que la sustentaven; seguidament, Obres públiques repassarà els canvis importants ocorreguts durant aquest any en la fesomia de Vila-real, i per tal de finalitzar, parlarem dels Personatges il·lustres que per diverses raons van destacar d'entre tots els vila-realencs.

Societat i cultura

Si hi ha una cosa als anys seixanta que estiguera en ple desenvolupament és sense cap tipus de dubte el turisme¹. El Govern espanyol amb el seu oberturisme va atraure gran quantitat de visitants d'altres països d'Europa que, a més de deixar grans sumes de diners arreu de les costes de la Península, van introduir a poc a poc un corrent de pensament més liberal o permissiu que fins aleshores els nostres veïns mai s'hagueren pogut imaginar. Coses que per a nosaltres són tan corrents com anar a la platja en biquini, per als nostres avis era una cosa completament indecorosa i que sols les estrangeres podien fer; no obstant això, aquesta moda prompte arrelaria entre les jovenetes d'aquella època. És curiós com es tracta aquesta notícia sobretot perquè ens parla d'un Vila-real turístic, on les hostatgeries estan al complet i famílies senceres lloguen o adquireixen segons habitatges per a les vacances (imatge 2). El fet que la nostra ciutat no tinga un enclavament marítim ha fet que, a diferència de Borriana, Benicàssim o Almassora, no coneguem o estiguem habituats al flux del turisme, és més, som els vila-realencs mateixos

---

¹ "Villarreal. Notas estivales" (1966). *Mediterráneo*.

VILLARREAL**Notas estivales**

También en nuestra Ciudad se nota el movimiento turístico. Su situación en plena carretera general, nuestro río Mijares y concretamente el pintoresco paraje del Ermitorio de nuestra Patrona, hacen que veamos por nuestras calles muchos extranjeros y considerable número de vehículos con matrículas exóticas.

En nuestros establecimientos, principalmente en los del ramo de la construcción, es frecuente la presencia de gentes de otras nacionalidades que allí acuden para hacer sus compras y no son pocas las familias que han establecido su transitoria residencia por algunas semanas entre nosotros.

Nada pierde con ello nuestra Villarreal, que además de ser conocida en otros países por la fama de sus naranjas, lo es ahora "de vista" por muchos de los que nos visitan.

Por otro lado, las obras de modernización de nuestra carretera general que han obligado a desviar el tránsito, influye también en este aumento de las visitas de los turistas.

Nuestros establecimientos hoteleros ven cubierta su capacidad. En fin, no es ajena nuestra Ciudad a esta pacífica invasión de extranjeros que a nuestra tierra llegan en estas jornadas veraniegas y seguro que de su estancia entre nosotros, se llevarán gratos recuerdos.

LOS CARTELES ANUNCIADORES DE LA IV FERIA DE MAQUINARIA AGRICOLA

Presidido por el Alcalde, se reunió el pasado día 16 del corriente, el Jurado calificador del concurso convocado al efecto para la confección de los carteles para la IV Feria de maquinaria agrícola y para el cultivo del naranjo que se celebrará en Villarreal desde el 2 al 6 del próximo mes de septiembre.

El primer premio, dotado con 5.000 pesetas, se concedió a Don Daniel Aparisi Traver, por la obra que lleva por lema «Sin fronteras».

El segundo, con 3.000 pesetas, a D. Juan Nicomedes, al que lleva por lema «Motora».

Y el tercero, con 2.000 pesetas, a D. Agustín Giner, al lema «Sexma».

Las noticias que tenemos son de que esta Feria, en su cuarta edición, superará a las anteriores, siendo muchísimas las firmas que han anunciado su participación.

CORRESPONSAL

Imatge 2

els que en arribar l'estiu fixem la nostra residència en algun dels pobles veïns. Les obres de la carretera nacional al seu pas per Vila-real degueren fomentar l'arribada d'aquells que buscaven les platges del levant i incidiren positivament en el nombre de visitants que gaudiren, com bé detalla la notícia, del paratge de l'ermita o del riu Millars.

Si hem parlat del turisme, seria impossible no fer el mateix amb el primer motor econòmic de l'època al nostre poble, i és que la taronja i l'agricultura en general no podien menys que merèixer una fira² per a donar a conèixer les últimes novetats en matèria de maquinària agrícola. Un concurs de cartells serà el complement a aquest acte, el pressupost del qual no coneixem, però criden l'atenció les sumes repartides als guanyadors per la seua quantia: 5.000 pessetes, 3.000 pessetes i 2.000 pessetes (imatge 2). En aquest cas es tractava de la quarta edició de la fira que trobem relatada en el periòdic del 21 de maig³, en què es destaca la quantitat de gent que havia confirmat l'assistència. Tan gran afluència d'espectadors no suposa per a qui puga llegir aquest retall cap tipus de sorpresa, ja que és en aquests anys quan el canvi

LA FIESTA DE LA NARANJA, EN VILLARREAL

En entonces, 1899, cuando sale a escena el actor que va a transformar la Plaza entera. Villarreal inicia las plantaciones del naranjo, que sigue inmediatamente a gran escala, organizando el comercio de su fruto burriana, para luego seguirle Almazora y Castellón.

PRIMER ACCESIT

A los artículos periodísticos, publicados en MEDITERRANEO con fechas 11-11-65 y 17-4-66, respectivamente, titulados "Administración, Sindicato..." y "La naranja moderna de...", del que es autor don Jaime Noya Ruiz.

SEGUNDO ACCESIT

Al artículo periodístico, publicado en MEDITERRANEO, con fecha 31-1-66, titulado "La naranja como nueva versión de imperio", del que es autor D. Santiago Udo Cubedo.

TERCER ACCESIT

Al artículo periodístico aparecido en "Mundo Hispanico", del 10 de febrero de 1965, titulado "La naranja el mejor fruto", del que es autor D. Eduardo Marco.

Actuó de Mantenedor en el Certamen Literario, D. Luis López Anglada, Premio Nacional de Poesía 1962, Premio Internacional de la Paz 1953, Premios "Boscan", "Ausias March" y el italiano "De la Quera", y autor de diversos libros de poesía y Académico de Bellas Artes de Valladolid.

Finalizado el acto literario, renuncia a su recepción y posterior fiesta de sociedad.

Esto es, a grandes rasgos el programa preparado para la edición 66 de la Gran Fiesta de la Naranja, en Villarreal.

Es innegable, que nuestra Ciudad, marco en su día el camino del progreso a la Plana toda. El ilustrado patricio Polo de Bernad, introdujo el cultivo del fruto que vendría a ser la puerta abierta al bienestar de todas las gentes de la zona y trabajadores del contorno. Villarreal, por su situación geográfica, es centro de todos los caminos, de todas las ciudades de la Plana. Por estos caminos y de estas ciudades, esperamos a las gentes naranjeras, que han de venir a estar con nosotros en las fiestas, a disfrutarlas, para retornar a hogares, a sembrar, a cosechar el primer árbol, el primer naranjo que abrió su sabor al ciclo largo de este fructuoso maravilloso del levante español.

En total, figuraron en la Cabalgata, hasta 1.500 participantes.

Por la noche, a las 10.30, en la Plaza del Generalísimo, tendrá lugar una FIESTA DE PUEBLO, en la que tomarán parte, en sesiones extraordinarias, todos los Grupos de Cero y Danzas figurantes del Frente de Juventudes y del Requeté; Banda Infantil de Benicarló, de Valencia; Banda Municipal de Música; Grupo de Coros y Danzas de Educación y Descanso de Albalat de Sabadell; Coros y Grupo de Danza Arcadi; de Vall de Uixó; y Grupo de Coros y Danzas de San Mateo. Y 10 carrozas alegóricas, tripuladas por bellísimas señoritas de la Ciudad.

El domingo, día 22, a las 10.30 de la noche, se celebrará el CERTAMEN LITERARIO, presidido por la Reina y Damas de la Ciudad y las principales autoridades.

En este CERTAMEN, se conocerá el PRIMER PREMIO NACIONAL DE PERIODISMO, NARANJA DE ORO, siendo el fallo del Jurado Calificador, para el total de premios, como sigue:

NARANJA DE ORO, Premio del Ilmo. Ayuntamiento. Poesía. Al trabajo que lleva por lema: "Villarreal es la milla de la milla", del que ha resultado ser autor el Rdo. P. Bernardino Robert Morte en Gay Saler.

NARANJA DE PLATA, Premio del Ilmo. Ayuntamiento. Poesía. Al trabajo que lleva por lema: "Yo soy solo y la Villarreal", del que ha resultado ser autor, D. Fco. Genís Valeriano.

PREMIO NACIONAL DE PERIODISMO, NARANJA DE ORO. Patrocinado por la Caja Rural de la C.C.A. Al artículo periodístico aparecido en el periódico nacional "Arriba", de fecha 20-4-66, titulado "Villarreal, las naranjas y la Costa de Arriba", del que es autor D. Luis Alonso Martínez Calchero.

² "Los carteles anunciadores de la IV Feria de Maquinaria Agrícola" (1966). *Mediterráneo*.

³ "La fiesta de la naranja, en Villarreal" (21 de maig de 1966). *Mediterráneo*, p. 11.

en el model de cultiu adquireix les seues majors quotes d'acceleració de la modernització tècnica i dona pas a un cultiu més eficient que ha continuat desenvolupant-se sense parar fins al moment actual.

Cal destacar també un recull (imatge 3) que ens mostra la visió que l'alcalde d'aquest any tenia sobre el bon posicionament socioeconòmic en què se situava la població. José Ferrer Ripollés fa referència a Vila-real com una ciutat "en vías de pujante transformación"⁴ i francament ho era sense deixar de banda el principal motor econòmic que continuava sent sense cap tipus de discussió la taronja. Vila-real començà feia tan sols una dècada, amb l'aparició d'Azuvi l'any 1956, a desenvolupar la seua indústria especialitzada en el sector ceràmic i que a hores d'ara dona feina a una gran part de les famílies de la ciutat. És ben cert que tot i no ser la primera població a treballar aquest sector, sí que serà la que desenvoluparà un model d'indústria ceràmica molt més tècnica i especialitzada en l'exportació de grans quantitats de taulellets; per tant, el volum que ha aconseguit en l'actualitat aquest sector fa que les paraules de l'alcalde Ferrer es puguin agafar com una premonició del que seran les fortes transformacions que hem anat coneixent.

El momento actual de Villarreal es extraordinario

TIENE SENTADAS SUS BASES EN UN MAGNIFICO DESARROLLO AGRICOLA Y HA SABIDO TAMBIEN CREAR LAS DE TIPO INDUSTRIAL

Todas las entidades y particulares colaboran activamente en lo que significa desarrollo y prosperidad de la población

LAS PERSPECTIVAS SON ESPERANZADORAS EN TODOS LOS ORDENES

Interesantes manifestaciones del Alcalde, camarada José Ferrer Ripollés

L a expansión de Villarreal, dentro de nuestro territorio, es tal, que siempre se ha dicho que es una ciudad que ha sabido aprovecharse de su posición geográfica para crear una gran actividad económica. En la actualidad, en la que todos los sectores experimentan un desarrollo extraordinario, el Ayuntamiento de Villarreal, a través de la Junta de Gobierno, trabaja y lucha para el desarrollo de la ciudad. Villarreal está viviendo una época maravillosa para todos los que en ella viven, gracias a la actividad económica que se está desarrollando en todos los órdenes.

En el orden de la agricultura, que siempre ha sido el pilar de la ciudad, se están realizando grandes obras de mejora, tanto en el cultivo como en el transporte de los productos. Por otro lado, en el orden industrial, se están creando nuevas empresas y se están mejorando las existentes. Todo esto, gracias a la colaboración de todas las entidades y particulares de la ciudad.

El momento actual de Villarreal es extraordinario. Tiene sentadas sus bases en un magnífico desarrollo agrícola y ha sabido también crear las de tipo industrial. Todas las entidades y particulares colaboran activamente en lo que significa desarrollo y prosperidad de la población. Las perspectivas son esperanzadoras en todos los órdenes.

Interesantes manifestaciones del Alcalde, camarada José Ferrer Ripollés

Próxima Construcción VENTA DE PISOS

Frente Cine Bahía (Villarreal)

Razón: Virgen de Gracia, 11 - Tel. 252 y Poniente Alto, 19 - Tel. 860

VILLARREAL

Imatge 3

Per altra banda, els veïns de Vila-real sempre han estat caracteritzats per la seua devoció religiosa, és més, a les poblacions del voltant ens titllaven de beats i beates i tal vegada en part no anaven desencaminats, almenys pel que fa als coneixements sobre religió que

⁴ "El momento actual de Villarreal es extraordinario" (17 de maig de 1966). *Mediterráneo*, p. 3.

tenien els més menuts del nostre poble. És per aquesta raó que no resulta massa estrany o fora de lloc que se celebrara, el 1966, a la Fundació Flors, una festa del catecisme⁵ en la qual diversos estudiants tant locals com d'altres poblacions de la diòcesi, acompanyats pels seus mestres i catequistes, competiren entre ells per a demostrar els seus coneixements en la matèria. Avui dia aquest tipus de competicions no són estranyes en el món acadèmic, dins del centre o fins i tot elevant-se per nivells fins a arribar a l'estatal, però les matèries en què es competeix pertanyen al currículum establert i és estrany trobar-ho per a una temàtica religiosa. Açò es deu al canvi de prioritats educatives que la nostra societat ha experimentat; per tant, tot i poder donar-se en l'actualitat un fet d'aquestes característiques, és poc probable que la temàtica fóra la mateixa que en una notícia de fa 50 anys. Ara bé, en el moment de la notícia esdevenia un acte completament concorde, que recollia els fonaments religiosos que la societat de l'època transmetia als més menuts, que trobaven aquest tipus de celebracions com un dia especial o de festa i en el qual tres xiquetes de Vila-real destacaren amb les seues intervencions: les premiades foren María Teresa Costa Cerisuelo, Margarita Rico Bermejo i Visitación Torán Rodríguez (imatge 4).

VILLARREAL
Fiesta del Catecismo

Escribimos estas notas bajo la emoción de una memorable jornada catequística celebrada en Villarreal el último día de mayo. Los niños se han sentido felices y los mayores hemos podido comprobar que el mundo es

más bello cuando se ve a través de la infancia.

A las diez de la mañana se ofició la Santa Misa, a la cual asistieron todos los niños de la ciudad con sus maestros y catequistas y en la que se distribuyó la sagrada Eucaristía a numerosos niños que llenaban las amplias naves de la Iglesia Arciprestal.

A las 11'30 se trasladaron los niños a la benéfica Institución Flors, en donde bajo la sombra de los árboles fueron examinados en los distintos grados del Catecismo los niños que acudieron ya seleccionados de las distintas parroquias del Arciprestazgo. Formaron el tribunal el Rvdo. D. Manuel Gil Novella, Director del Secretariado Diocesano de Catecismo; Doña Paquita Alemany Pedrós, Inspectora de Primera Enseñanza, y D. Manuel Pastor Miralles, Jefe Provincial del S.E.M. y Teniente de Alcalde del Ayuntamiento de Castellón, asesorados por el M. Rvdo. Sr. Cura Arcipreste y señores Curas de los Santos Evangelistas y de Sueras, amén de los Vicarios, maestros y catequistas que acompañaban a los pequeños.

Después de muy detenido interrogatorio y de distintas pruebas por escrito, resultaron seleccionados y proclamados campeones:

Primer grado. — María Teresa Costa Cerisuelo, Villarreal.

Segundo grado. — Fernando Miralles Piquer, Onda.

Tercer grado. — Margarita Rico Bermejo, Villarreal.

Subcampeones:

Primer grado. — Visitación Torán Rodríguez, Fundación Flors Villarreal.

Segundo grado. — Ernesto Macián Tomás, Sueras.

Tercer grado. — José Herrando Gimeno, Sueras.

A todos los niños que concurrieron se les galardonó con medalla de honor, a los campeones y subcampeones con banda y diploma acreditativo de sus méritos.

La comida fue en la misma Fundación Flors, donde los niños gozaron en tan grato y acogedor ambiente.

Por la tarde, a las 5'30, Villarreal se vestía con sus mejores galas religiosas. Los niños iban afuyendo a la explanada de Pío XII, desde donde partió la abigarrada y multicolor cabalgata catequística.

No es posible relatar uno por uno todos los cuadros que desfilaron. Baste decir que desde que aparecieron las primeras pancartas sobre la creación hasta que se cerró con la apoteosis de la Iglesia triunfante, todo constituyó una agradabilísima sorpresa que la multitud aplaudió entusiasmada.

En la Plaza Mayor se levantó una tribuna desde donde las autoridades eclesiásticas y civiles presenciaron el desfile infantil, que constituyó, sin duda, un día de gloria para Villarreal.

BURRIANA

La fiesta a María Auxiliadora

En los P. P. Salesianos el domin-

Imatge 4

⁵ "Villarreal. Fiesta del Catecismo" (1966). *Mediterráneo*.

La Setmana Santa de Vila-real⁶ també va tenir ressò en la premsa, no sols per a deixar constància de les confraries participants, sinó també per a remarcar la gran quantitat de gent de poblacions veïnes que acudia a la nostra ciutat per a presenciar els actes d'aquestes dates. Aquesta presència de persones d'altres localitats avui dia continua sent molt nombrosa i any rere any s'incrementa, fet que dóna a aquestes celebracions prestigi i renom. La importància d'aquestes festes no vindria donada tan sols per la intensitat amb

VILLARREAL La Semana Santa villarrealense

El Cristo yacente obra de Ortel, de la Imaginería de la Semana Santa villarrealense

Esta noche a las 9 saldrá de la Iglesia de la Sangre la primera de las procesiones de la Semana Santa villarrealense.

Todos nuestros lectores saben la magnificencia de estas solemnidades en Villarreal y también conocen el valor verdaderamente extraordinario de pasos e imágenes que forman parte en las corrientes procesionales.

Mañana miércoles a la misma hora que hoy saldrá otra procesión de la Iglesia Arciprestal y el viernes por la noche, también a las 9, se iniciará el Santo Entierro que como la de mañana saldrá de nuestro primer templo.

En la procesión del Viernes Santo toman parte todas las Cofradías y Hermandades, con el medio salir largo de penitentes en capuchados y los prediosos pasos de La Oración en el Huerto, Ecce-Homo, Jesús de la Verónica y Cristo yacente, de Ortel; Virgen de las Angustias, de Ostario Vicent; Virgen de los Dolores de Ortel; Dolorosa de Carmelo Vicent; Jesús con la cruz a cuestas ayudado por el Cirineo, de Amorós; una Piedad y la Dolorosa, de Puster.

MARTES, 5 DE ABRIL DE 1966

VILLARREAL CINE

TEATRO CINE SINDICAL

FLIPPER Y LOS PIRATAS

NACIONALIDAD: Norte americana.

GUIÓN: Art Arthur.

DIRECTOR: Leon Ben son.

INTERPRETES: Luke Halpin, Pamela Franklin y el delfín "Flipper".

PROCEDIMIENTO: Metrocólor.

F LIPPER, el delfín prodigioso, se hizo famoso ya en las pantallas con aquella película "Mi amigo Flipper", que causó sensación. No podía, naturalmente, dejar de explotarse el éxito con una segunda producción con los mismos personajes, además con tantas posibilidades. Y así nos llega este "Flipper y los piratas", incluso superior a la que ya conocíamos.

Realmente el delfín protagonista principal de la película es un verdadero prodigio, y entre lo que él hace y lo que le hacen hacer las composiciones cinematográficas, se logran verdaderos milagros que divierten y hasta emocionan. Porque en este caso Flipper se convierte en luchador irresistible contra tres ferozidos y logra hacer que triunfe la buena causa.

Naturalmente la película tiene un fondo larguísimo muy propio para que un par de jovencitos realicen buenas acciones, pero todos somos fácilmente conquistables por esas pequeñas aventuras en las que la nobleza de los dos jóvenes intérpretes cautiva con la combinación de unas cuantas aventuras emocionantes. Todo para terminar, como podía esperarse, felizmente.

No hay que decir que a los prodigios de Flipper y a la buena interpretación de los dos muchachos se unen innumerables valores sobre la base de escenarios naturales, de escenas submarinas y de colorido liso.—BATECO.

Teatro catalán en Méjico

TARRAGONA, 4. — (Tyren). — Por primera vez en la historia del teatro catalán, una compañía española va a representar varias obras en lengua catalana en Méjico. Probablemente, las representaciones se iniciarán en abril o mayo próximo y la primera obra que se pondrá en escena será "La beldad de la costa", una sátira de la vida turística en la Costa Brava, de la que se autor Joaquín Marnó.

Imatge 5

⁶ "Villarreal. La Semana Santa villarrealense" (5 d'abril de 1966). *Mediterráneo*.

què es vivia i es viu aquesta festivitat religiosa a la ciutat, sinó que, tal com plasmarà el periòdic, part de la importància la té sense cap mena de dubte la qualitat de les imatges que desfilaven i que encara els més joves coneixem i reconeixem durant les processons. Les escultures més importants i que es destacaren en algunes de les notícies d'aquesta setmana foren les de l'escultor Ortells; de fet, el seu *Crist jacent* (imatge 5) és encara, sense cap tipus de discussió, la figura o el pas per excel·lència en aquesta celebració.

Les festes són un dels moments de socialització i distensió per excel·lència. La Cavalcada de la Taronja⁷ (imatge 6) és tot un clàssic de les que celebrem en honor al nostre patró sant Pasqual. Grans i menuts, tots hem assistit alguna vegada a aquest acte tan nostre, però en realitat aquest recull del periòdic *Mediterráneo* detalla amb cura com era aquesta desfilada en els seus inicis.

Imatge 6

⁷ "Hoy sábado tendrá lugar la Cabalgata de la Fiesta de la Naranja" (21 de maig de 1966). *Mediterráneo*, p. 8.

Aquest homenatge al fruit que tantes famílies han mantingut durant més d'un segle va aconseguir menejar un total de 1.500 persones que desfilaren per diversos carrers del poble i que en arribar al final del trajecte es llançaren confeti, serpentines i flors a mode de batalla. En l'actualitat, en aquesta desfilada participen diverses penyes del poble que, amb plataformes cedides per l'Ajuntament i molta imaginació, creen crítiques socials i polítiques per tal de satiritzar un poc l'actualitat del nostre poble, o simplement desfilen amb algunes disfresses; tampoc podem oblidar-nos de la participació de la reina i dames de les festes. 50 anys enrere el que els veïns veien pels carrers distava bastant del que estem acostumats a veure, diverses bandes de música, grups de danses o carrosses al·legòriques amenitzaven la desfilada. Potser aquest acte ha perdurat en el temps amb el mateix nom, però no hi ha dubte que el fons i la forma han quedat un tant difuminats al llarg dels anys. La "gran fiesta de la naranja" de la qual parla el periòdic englobaria aquest acte i d'altres relacionats amb aquesta commemoració anual que recordava la importància que va tenir Vila-real en ser el primer municipi a desenvolupar aquest conreu gràcies a Polo de Bernabé.

També la revista parlada *Camino*⁸ apareix en aquests reculls d'actualitat de l'any 1966 i és que ja fa 55 anys que es realitza ininterrompudament. El periòdic es fa ressò dels participants i del desenvolupament de l'acte, el qual va estar presidit per la reina de festes d'aquell any, la senyoreta Ana María Peris Pesudo⁹ (imatge 6).

No hem d'oblidar el caire religiós de les festes patronals, i és per això que no podien faltar entre les notícies de la premsa aquelles que contenen el transcurs dels actes d'aquest tipus; misses, novenes i processons eren els punts centrals de les celebracions i en realitat continuen sent-ho. També era el moment idoni per a les inauguracions i serà en aquest any i durant aquestes festes que la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Castelló obrirà les portes als veïns de Vila-real, amb la benedicció prèvia de les instal·lacions per part del bisbe.

Si tenim en compte diverses de les temàtiques comentades abans, com ara el turisme i la religiositat, no és difícil deduir que durant molt de temps i amb motiu de les festes patronal, molts eren els veïns de ciutats i pobles propers que es desplaçaven fins a Vila-real per a retre homenatge als nostres patrons. Per tant, podríem parlar d'un turisme religiós estacional, ja que majoritàriament aquestes visites es feien coincidir amb les festivitats.

Els espectacles d'avui dia han perdut en part aquella genuïnitat que tenien els de fa 50 anys. Tenim tantes i tantes coses al nostre abast que ens oblidem dels artistes locals,

⁸ Ídem.

⁹ "La Srta. Ana María Peris Pesudo, reina de las fiestas de San Pascual de Villarreal" (13 de maig de 1966). *Mediterráneo*.

és per això que no podem deixar passar l'oportunitat de recordar tota una fita de l'entreteniment musical en les festes patronals, el Festival de la Cançó (imatge 7), amenitzat pel grup Los Kandi, i en el qual un gran nombre d'artistes locals novells competien per a donar-se a conèixer almenys en l'àmbit local. No es pot comparar amb el Festival de Benidorm, però de segur que els participants demostraren, tal com comenta el periòdic, "una buena calidad artística"¹⁰, ja que aquest era per a molts una prova de foc abans de presentar-se al Festival Juvenil de la Cançó celebrat a Castelló.

Obres públiques

Podem parlar de l'any 1966 com l'any de creació d'infraestructures. L'institut, el desviament de la carretera nacional 340 i el nou Ajuntament¹¹ (imatge 1) foren els edificis i les obres més importants d'aquest període i també les que millor reflectien el moment de prosperitat en què entrava la ciutat.

Ni més ni menys que 50 anys fa que l'institut Francesc Tàrraga forma els joves vila-realencs i els prepara per a poder assumir amb un bon nivell educatiu el repte que suposen els estudis superiors. Aquesta tasca es constituïa i es constitueix com un pilar fonamental per al desenvolupament de la nostra societat, per la qual cosa requeria una nova infraestructura que permetera albergar en el seu interior el procés educatiu d'aquells que s'esperava que continuaren aportant progrés i noves idees a Vila-real. D'aquesta manera, els estudiants que volien assolir els coneixements necessaris que oferia l'Institut Nacional de Enseñanza Media havien d'inscriure's i passar una prova d'ingrés, tal com es pot veure en la notícia de *Mediterráneo*¹² (imatge 8).

Sigue el Festival de la Canción en Villarreal

El pasado jueves día 12 y organizado por la Delegación Local de Juventudes de Villarreal se celebró en el Cine Bahía de dicha ciudad la IV eliminatoria del Concurso de Artistas Noveles, actividad que viene siendo un éxito de público y participantes.

La velada estuvo amenizada por la Orquesta-Atracción de Los Kandi, que codo de costumbre tuvo una sensacional actuación.

Todos los participantes mostraron una buena calidad artística y obtuvieron el pase a la final en Canción Moderna Mina-Martí; en Canción Española Everindin Boigues y Joni Radin y en conjuntos los Samoason y los Cimarrones.

El éxito auténtico del Festival fue el obtenido por los conjuntos antes citados que en un auténtico mano a mano hicieron las delicias del público con una serie de interpretaciones en todos los estilos francamente inmejorables.

Para el próximo jueves y patrocinado por el Ilmo. Ayuntamiento de dicha ciudad, la Delegación Local de Juventudes prepara un magno festival musical en el que tomarán parte destacados valores locales de la canción y algunos de los finalistas.

La próxima eliminatoria de este Festival de la Canción tendrá lugar el viernes día 27, ya que el Festival citado para el jueves próximo no forma parte del Concurso de Artistas Noveles.

Existe una gran animación en torno a estos Concursos, y más cuando se ha hecho público ya el V Festival Juvenil de la Canción que se celebrará en Castellón próximamente con la participación de todos los finalistas de los concursos comarcales, por lo que se espera un éxito completo.

Imatge 7

¹⁰ "Sigue el Festival de la Canción en Villarreal" (15 de maig de 1966). *Mediterráneo*, p. 3.

¹¹ "Las fiestas de San Pascual Bailón encuentran a Villarreal en pleno desarrollo" (17 de maig de 1966). *Mediterráneo*.

¹² "Instituto Nacional de Enseñanza Media de Villarreal" (1966). *Mediterráneo*.

Imatge 8

Imatge 9

L'Ajuntament de Vila-real o Casa de la Vila ha constituït, des de la seua creació l'any 1966, un focus de debat sobre la conservació del patrimoni, i és que encara que la majoria de vila-realencs no hem conegut la fesomia que antigament presentava la plaça, els més majors de la ciutat han vist com al llarg del temps s'han anat modificant edificis i places per a arribar a conformar el conjunt actual. La creació de la plaça del Generalísimo i del nou Palau Municipal¹³ van suposar una millora d'espai per a fer front a les gestions diàries dels veïns de la vila, una forta inversió econòmica que demostrava el bon moment econòmic que vivia la ciutat i tal vegada un total positivisme de cara al seu futur. No obstant això, també caldria reflexionar sobre si uns canvis tan profunds eren necessaris o si l'eufòria per les noves creacions va constituir una falta de respecte, d'interés i de cura pel nostre patrimoni. Pocs són els joves de la ciutat que coneixen o han sentit parlar de l'antic convent de les Dominiques, de la seua ubicació i disposició, o sense anar més lluny, la majoria desconeixen per complet que la plaça de la Vila ha sigut alguna vegada un indret tancat on s'ubicava l'antic Ajuntament. La veritat és que la innovació i l'impuls de cara al futur ha esdevingut una característica dels vila-realencs que ha engrandit la ciutat en matèria econòmica, però que en altres casos, com ara el patrimonial, ha suposat la pèrdua de part dels edificis que van veure transcórrer de primera mà la història d'aquest poble. Els periòdics es feren ressò dels canvis que anaven ocorrent en els edificis públics

que s'emprengueren en aquest moment i dels concursos que s'obrien per a acabar de fer-los habitables (imatge 9).

Tenir prop vies de comunicació importants ajuda notablement les ciutats a créixer i a desenvolupar la seua economia, però també és cert que el seu transcurs per dins de les ciutats suposa una molèstia i un focus d'accidents que fa que els veïns que les tenen prop estiguen descontents. Aquest seria el cas de Vila-real, ja que transcorria dins del

¹³ "Ayuntamiento de Villarreal de los Infantes (Castellón). Anuncio" (1966). *Mediterráneo*.

nucli urbà un tram de la carretera nacional 340¹⁴. El desviament (imatge 10) d'aquest tram de la carretera es va portar a terme també aquest any i va suposar la fi d'un dels destorbs i punt de conflicte més importants de la ciutat.

Personatges il·lustres de la ciutat

El ric passat de Vila-real s'equipara amb la gran diversitat de personatges il·lustres que han deixat la seua empremta tant a la ciutat com fora d'aquesta i que són dignes d'esment. Així trobem artistes, eclesiàstics, mestres i veterinaris les aportacions dels quals van atorgar a Vila-real un gran valor durant l'any 1966.

Aquest és el cas, en la branca de la medicina, dels germans Dualde Pérez. El major és Vicente (1923-2013), llicenciat i doctorat en la Facultat de Veterinària de Saragossa. Idèntic camí acadèmic va seguir Diego (1932-2008). El més petit serà el protagonista del primer article de premsa que es publica el 9 de febrer¹⁵ (imatge 11), quan des de l'Acadèmia de Medicina de València nomenaren Diego acadèmic d'aquesta institució dedicada a l'estudi i investigació de les ciències mèdiques. Una altra funció de l'Acadèmia és que col·labora en la realització d'informes sanitaris reclamats per les administracions locals. L'any següent va aprovar les oposicions al Cos Nacional de Veterinària i va desenvolupar serveis al Ministeri d'Agricultura.

Seguidament, al mes d'octubre¹⁶ (imatge 12), la premsa es fa ressò de la condecoració de Vicente, guardonat amb l'encomanda de l'Ordre Civil d'Alfons X el Savi.

Imatge 10

¹⁴ "Desvío de la carretera nacional 340 Valencia-Barcelona en la travesía de Villarreal" (1966). *Mediterráneo*.

¹⁵ "Nombramiento de Académico Corresponsal de la Real Academia de Medicina de Valencia" (9 de febrer de 1966). *Mediterráneo*, p. 2.

¹⁶ "D. Vicente Dualde Pérez, condecorado" (8 d'octubre de 1966). *Mediterráneo*.

Imatge 11

D. Vicente Dualde Pérez, condecorado

Recientemente ha sido galardonado con la Encomienda de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio el Jefe de los Servicios Provinciales de Ganadería, nuestro comprovinciano el villarrealense don Vicente Dualde Pérez.

Reciba tan distinguido amigo nuestra más cordial enhorabuena por tan merecida como importante distinción.

Imatge 12

Aquest premi és una de les més altes distincions, destinat a persones o entitats pels seus mèrits en els camps de l'educació, de la cultura o, com és l'exemple, de la ciència a Espanya. En aquest moment Vicente és el cap dels Serveis Provincials de Ramaderia a la província amb una àmplia experiència en el sector, gràcies als seus càrrecs a Múrcia o Ciudad Real prèviament¹⁷.

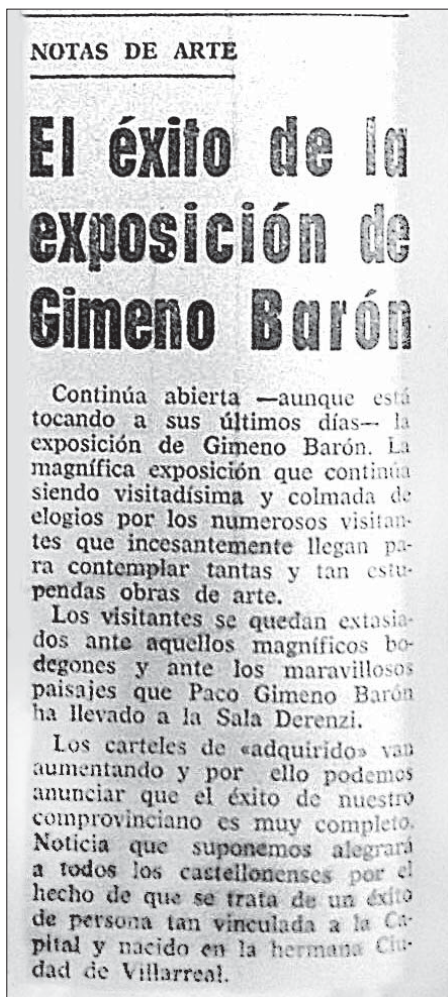
Un altra disciplina en què Vila-real gaudirà d'un bon nombre de representants són les arts plàstiques. En concret durant aquest any trobem notícies del pintor i escultor Vicente Llorens Poy (1936-2014) i del pintor Francisco Gimeno Barón (1912-1978). Tots dos van ser referents en la dècada dels seixanta en la pintura valenciana, sobretot pels seus quadres de paisatges. Aquest protagonisme es veu reflectit en la premsa amb la publicació a l'abril¹⁸ (imatge 13) de l'exposició de Gimeno Barón. En concret, la notícia narra l'èxit de la mostra amb la venda de quadres de la seua pintura de bodegons i paisatges a la Sala Derenzi, situada al carrer de Colom de Castelló.

El 1966 i durant uns mesos Vicente va residir a París. La notícia que recull la premsa el mes de

¹⁷ DUALDE PÉREZ, Vicente. "La Real Academia de Medicina de Valencia y el Cuerpo Nacional Veterinario". *Centenario del Cuerpo Nacional Veterinario 2007*. <http://www.acnv.es/centenario/libro/historia/dualde.pdf>.

¹⁸ "El éxito en la exposición de Gimeno Barón" (29 d'abril de 1966). *Mediterráneo*.

juliol¹⁹ (imatge 14) destaca la condecoració amb la medalla Internationale des Arts, medalla concedida per l'Associació Cultural Internationale des Arts, centre cultural on va exposar les seues obres. Prèviament ell va muntar exposicions a Roma i Lisboa amb una gran acollida de la crítica. Aquestes opinions positives i el seu reconeixement fora d'Espanya li va valdre, pel Govern espanyol l'any 1965, l'atorgament de la Creu d'Alfons X el Savi.

Imatge 13

Imatge 14

¹⁹ "Llorens Poy, condecorado en París con la medalla «Internationale des Arts»" (12 de juliol de 1966). *Mediterráneo*.

Ara passarem a esmentar els personatges destacats dins del camp de les ciències socials, més en concret, de l'educació i de la literatura. Respecte a l'educació, el 1966 destaquem l'homenatge de jubilació que rep el mestre Samuel Garrido Calatayud (1896-1986). Aquest acte consta pel mes de maig²⁰ (imatge 15), per la seua entrega en la formació dels més joves tant a Atzeneta com a Vila-real (al col·legi Vázquez de Mella, actualment col·legi Pintor Gimeno Barón). L'acte va començar amb una missa, a la qual van assistir les diverses autoritats, i posteriorment es van traslladar al grup escolar Vázquez de Mella per a descobrir una placa commemorativa de l'acte. Per a finalitzar el dia, a la sala de l'Agrupació Coral Els XIII, li van fer entrega de la condecoració de la Creu d'Alfons X el Savi pels molts anys dedicats a l'educació.

Imatge 15

²⁰ "Homenaje en Villarreal a D. Samuel Garrido Calatayud" (24 de maig de 1966). *Mediterráneo*.

En el món de la literatura apareix relacionat el nom de José María Doñate Sebastiá (1921-1996). Reconegut per ser cronista i arxiver de la ciutat, també va cultivar les arts plàstiques: pintor, gravador i ceramista. Doñate va destacar notablement com a escriptor i cronista. És autor dels sis volums *Datos para la Historia de Villarreal*, que entre altres funcions tenen com a finalitat donar a conèixer la documentació històrica que es custodia a l'Arxiu Municipal. Llavors trobem la notícia al mes de març²¹ (imatge 16) en què es dóna a conèixer que és guardonat al Certamen Literari organitzat per la Fundació En Gaetà Huguet de Castelló dins de les festes patronals de la Magdalena.

El treball premiat, que duia el lema "Encisadora llengua", tenia com a títol "Material inèdit per a un diccionari de locucions, arcaïsmes i institucions de dret foral de la comarca de la Plana". En aquest estudi Doñate fa un recull de paraules que no estaven recollides als diccionaris i que ell va recopilar mitjançant la investigació a l'Arxiu Municipal de Vila-real. Aquest és un dels nombrosos treballs que va anar publicant al llarg de la seua vida.

Finalment, i no menys important, trobem la visita d'una de les principals figures del cos eclesial, la visita a Vila-real del que era en aquell moment arquebisbe d'Oviedo Vicent Enrique i Tarancón (1907-1994). Com tots sabem, Enrique i Tarancón naix a Borriana, però la seua vinculació a Vila-real va perdurar en el temps des que va ser nomenat cura de la nostra ciutat. El motiu de la visita va ser donar una conferència sobre el Concili II del Vaticà publicada el mes de gener²² (imatge 17). Aquesta conferència es va fer a la sala

Imatge 16

²¹ "José María Doñate, galardonado" (19 de març de 1966). *Mediterráneo*.

²² "Interantisima conferencia del Excmo. y Rvdmo. Sr. Arzobispo de Oviedo sobre el Concilio" (4 de gener de 1966). *Mediterráneo*.

VILLARREAL Interessantíssima conferencia del Excmo. y Rvdmo. Sr. Arzobispo de Oviedo sobre el Concilio

El pasado domingo día 2, organizada por los Hombres de Acción Católica de la Parroquia Arciprestal, El Excmo. y Rvdmo. señor D. Vicente Enrique Tarancón, Arzobispo de Oviedo, dio una interesantísima conferencia en el Salón de Actos de la Caja Rural bajo le sugestivo y actual tema «Responsabilidad del seglar en el post-Concilio».

D. Vicente Enrique, como nuestros lectores saben muy bien dejó muy gratos recuerdos entre nosotros durante los años que fue Arcipreste de esta Ciudad y ello junto con la gran labor entonces desarrollada ha hecho que aquí se le estime en gran manera. Por ello, pese a que de esta conferencia apenas si se hizo propaganda, el amplio salón resultó insuficiente para contener a quienes acudieron a oír tan autorizada voz en temas de tanta actualidad.

Junto con el Sr. Arzobispo, ocuparon el estrado el Sr. Cura Arcipreste Rvdo. D. Vicente Pascual Moliner, el Alcalde de la ciudad D. José Ferrer Ripollés, el reverendo D. José Llorens Font y D. Pascual Arrufat Bort, Presidente de la Rama de Hombres de Acción Católica de la Parroquia Arciprestal.

Abrió el acto con unas palabras de presentación el Sr. Cura Arcipreste y a continuación comenzó el Dr. Enrique Tarancón su brillante, amena y documentada disertación, que duró exactamente una hora —tiempo que pasó sin darnos cuenta— durante la cual desarrolló temas todos ellos interesantísimos, salpicados con alguna que otra anécdota, pero especialmente

dio ideas claras y concretas sobre lo que ha sido el Concilio y la proyección que sus decisiones han de tener tanto en la vida de la Iglesia, como en la actuación de los católicos en particular.

Se ocupó de las relaciones de la Iglesia con los hermanos separados, diciendo que si es mucho lo hecho, es mucho todavía lo que queda por hacer, por lo que es prematuro hacer conjeturas sobre la unión a la verdadera Iglesia de los desidentes.

Otro de los temas tratados fue la visita de S.S. el Papa a las Naciones Unidas, visita de la que tantos frutos hay que esperar, por el impacto que entre los políticos allí presentes hizo su magnífico discurso.

Como no podía ser menos surgió el tema del diálogo con los no católicos. Sobre este asunto, las palabras del Dr. Enrique Tarancón, fueron de una claridad meridiana. Dijo el Sr. Arzobispo de Oviedo que los católicos han de abrir el diálogo solamente con personas de buena voluntad, pero convencidos —los católicos— de que están en posesión de la verdad totalmente y que en sus relaciones con los no católicos no pueden ceder de ningún modo en cuestiones dogmáticas y de fondo.

Muy poco es cuanto puede decirse en esta breve reseña periodística de lo que dijo el Sr. Arzobispo en su interesantísima conferencia, hasta el extremo de que no estaría de más que aprovechando que de la misma se grabó una cinta magnetofónica se editara. Es una verdadera lástima que la propaganda no haya sido mayor y por consi-

d'actes de la Caixa Rural sota el títol “Responsabilidad del seglar en el post-Concilio” organitzat pels Homes d'Acció Catòlica de la parròquia Arxiprestal, organització que Tarancón va posar en marxa a la nostra ciutat. Davant de les autoritats locals civils i religioses de la ciutat, Tarancón va donar la seua opinió sobre les decisions preses al Concili II del Vaticà, que es va clausurar el 8 de desembre de 1965. Cal destacar de les intervencions, quan parla de les relacions de l'Església amb els germans separats, la visita i discurs del papa a la seu de Nacions Unides o el tema del diàleg amb els no catòlics. Destaquen també la massiva afluència de gent a la conferència i els debats plantejats.

Hem destacat algunes notícies i fets, records d'un any que forma part de la història de Vila-real i de la vida de moltes persones, però si ens hem de quedar amb alguna de les notícies és l'inici de l'activitat docent del primer institut de la ciutat.

10

Fèlix Quirós Candau

EL CARRER DEL CORDÓ

El carrer del Cordó

Des de fa molts anys, sempre em vaig preguntar quin seria l'origen d'aquest nom. Jo vaig viure al carrer del Cordó, lletra A (cases construïdes per la Cooperativa del Sindicat Catòlic Agrari de Vila-real) des dels sis o set anys fins als setze. Per més que vaig preguntar als veïns, ningú va saber donar resposta a la meua pregunta, encara que més tard alguna persona major em va dir que havien fet una espècie de barricada per a desviar l'aigua del camí de l'Ermida anomenat Cordó. Ací va quedar la cosa sense preocupar-me més del tema.

Havien passat prou anys, en un viatge amb la meua esposa a Burgos, exactament l'any 1987 (ha passat molta aigua pel Millars), passejant pels seus carrers em va cridar l'atenció un edifici emblemàtic de Burgos, que s'anomena la Casa del Cordón. Vam tenir la sort que hi havia una exposició commemorativa (la seua última restauració) i a cada visitant li regalaven un llibre molt ben editat cuidant tots els detalls, amb la història de la Casa del Cordón, amb el títol següent: *Los condestables de Castilla y la Casa del Cordón de Burgos*, editat per la Caja de Ahorros Municipal de Burgos, actual propietària d'aquest edifici declarat Bé d'Interés Cultural i Patrimoni Històric d'Espanya. En aquesta exposició es podia veure pintura, escultura, orfebreria, objectes bèl·lics, teixits, ceràmica, numismàtica i altres objectes de l'època.

La Casa del Cordón, Burgos

La Casa del Cordón és un bell palau del segle xv d'estil gòtic, el va manar construir el conestable de Castella, Pedro Fernández de Velasco, casat amb Mencía de Mendoza y Figueroa. Els escuts Velasco i Mendoza que hi ha en la porta principal i un monograma IHS (Jesús Salvador dels Homes) circumdat pel sol eucarístic units per un cordó franciscà, esculpit en la pedra. Mencía era una persona molt religiosa i devota de sant Francesc. Aquest cordó és el que ha donat nom a aquest edifici. El palau es construeix pensant en dues funcions, allotjament del conestable i posada del rei quan vinguera a Burgos.

A Castella un cordó o unes cadenes en una porta d'una casa indicaven que en ella havia dormit un rei, i aquesta va albergar els reis catòlics, aquests van rebre en aquest palau a Colom a la tornada del seu segon viatge d'Amèrica, allí es casà Joan d'Aragó, fill dels reis catòlics, Joana I de Castella (*Joana la Boja*) i Felip el Bell (el seu marit) que mor

Porta principal amb el cordó franciscà

vuit dies després en aquesta casa, Ferran II d'Aragó i el papa Juli II, Carles I, Felip II i Felip V. A partir de Felip V la casa perd el seu ús i pateix un gran abandó, servia per a altres menesters molt poc nobles, fins que el 1930 és adquirida per la Caja de Ahorros Municipal de Burgos, la seua última restauració es realitza entre 1983 i 1987. El 1888 es crea al costat del palau el carrer del Cordón.

Han passat 29 anys des d'aquell viatge, tot buscant un llibre en la meua biblioteca em trobe el llibre titulat *Los condestables de Castilla y la Casa del Cordón de Burgos*, va ser una gran sorpresa, perquè el tema del carrer del Cordó el tenia oblidat, li vaig fer una ullada i a l'instant em va entrar el cuquet per esbrinar si hi havia més carrers amb aquell nom a Espanya. A Madrid es troba la plaça del Cordón i d'aquesta ix el carrer del Cordón, en la plaça es troba el palau del comte de Puñonrostro amb el cordó franciscà en la seua porta principal, d'ací el nom de la plaça i del carrer. A Castrojeriz (Burgos) es troba la Casa del Cordón del segle XVI i el carrer del Cordón. A Vitòria hi ha una Casa del Cordón. Al principi vam parlar que es podia posar un cordó o unes cadenes en la porta, a Corella (Navarra) es troba la Casa de las Cadenas, en la porta principal estan les cadenes recordant que en aquest palau va pernoctar Felip V i la seua esposa Maria Lluïsa, el príncep d'Astúries i alguns personatges de la reialesa.

Placa del carrer del Cordón a Madrid

En aquell viatge a Burgos vaig pensar si el nostre carrer podria tenir alguna relació amb la Casa del Cordón de Burgos. A banda de cordó tal com coneixem el significat de la

paraula, què ens diuen els diccionaris sobre cordó?

Segons el *Diccionari Tabarca Valencià-Castellà, Castellà-Valencià* de Vicent Pascual diu així: **cordó** *m* cordón. Els cordons de les sabates. Un cordó policial // **afluixar els cordons** *fig.* gastar diners // **allargar els cordons** *fig.* donar diners // **no arribar els cordons per a...** *fig.* no tindre prou diners per al... *Vocabulari Valencià-Castellà* de Francesc Ferrer Pastor diu així: cordó *m* cordón.

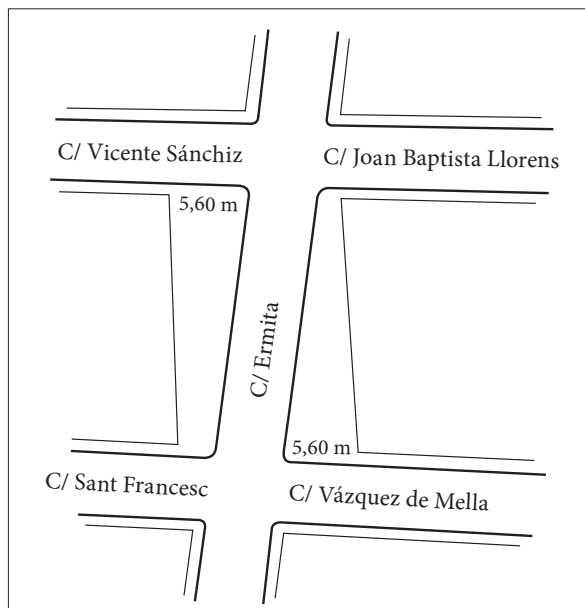
Casa de las Cadenas, Corella (Navarra)

Com veiem aquests diccionaris no relacionen la paraula cordó amb quelcom per a guiar o desviar un cabal d'aigua. He consultat llauradors, algun nonagenari, i en l'argot agrícola de la nostra ciutat aquesta paraula no existeix, els termes empleats per a retenir, guiar o desviar aigües han sigut, cavalló i contracavalló. També es va emprar antigament el nom de palafanga per a parar les aigües i el fang que arribava del carrer de l'Ermita i adjacents i evitar que entraren al centre de la ciutat pel que avui és Joan Baptista Llorens, perpendicular a aquest carrer està el carrer de Palafanga.

La paraula cordó només la trobe relacionada amb l'aigua en l'anomenat cordó litoral, s'aplica aquest nom quan la terra de la costa està a un nivell inferior al del mar i aquesta és protegida de les onades i les marees per una barrera natural formada d'arena i còdols, a això se l'anomena cordó litoral. Un exemple el tenim al Parc Natural de Cabanes, Torreblanca, on els aiguamolls estan protegits per un cordó litoral.

En un principi vaig pensar que el nom del carrer del Cordó podria tenir alguna relació amb la construcció de les cases per la Cooperativa Catòlica Agrària, ubicades entre el camí de l'Ermita i el carrer del Tramvia, actual Cronista Traver. La seua construcció comença l'any 1925 i s'acaba el 1933, aquest mateix any assignen les cases als seus nous amos. Vaig imaginar que algun directiu de la Cooperativa coneguera l'existència de la Casa del Cordón de Burgos i la història del cordó franciscà, i per a la inauguració de les cases li posaren a aquest carrer el nom de carrer del Cordó, vaig consultar el llibre d'actes per a la construcció en la Caixa Rural i no apareix tal retolació per part d'aquesta entitat. És possible que abans de construir les cases del Sindicat, com se les anomenaria més tard per la ciutadania, i la construcció del nou convent dels Carmelites també el 1925, acabades les obres el 1927. Investigant trobem que en el pla general de la ciutat de 1934 (AMVr) apareix com a camí del Cordó. Va ser molt abans, segurament arran de la desviació de l'aigua que baixava del camí de l'Ermita cap al que avui és el carrer de Sant Joan Bosco, en fer aquesta barrera de terra o contravacalló algú el va anomenar Cordó. Amb aquestes noves construccions o amb anterioritat aquest mur de contenció desapareix.

Plànol de l'eixample del carrer de l'Ermita, per a rebre i acomiadar la Mare de Déu de Gràcia

Sense poder resoldre de ciència certa el perquè d'aquesta denominació, la pregunta següent és: quan i per què es va fer la desviació de les aigües del camí de l'Ermita? La resposta no l'he pogut trobar en fonts escrites, però sí que l'he trobat en la font oral de persones nonagenàries que a través dels seus pares i iaïos recorden esdeveniments succeïts en la nostra ciutat molt anteriors a la guerra de 1936, que no estan escrits ja siga perquè en aquell moment no van ser importants, però que passats els anys pareix que poden ser-ho, com m'ha paregut la història següent narrada per Manuel Roca Segura de 92 anys, en altres articles ja he hagut de recórrer a ell, en aquesta ocasió per a preguntar-li sobre el contracavalló per a desviar les aigües del camí de l'Ermita, la seua primera resposta va ser: "et vaig a contar una cosa que molt pocs saben", i em fa la pregunta següent: "saps per què les voreres del carrer de l'Ermita amb l'encreuament que acaba al carrer de Vicente Sánchez i comença Joan Baptista Llorens són d'un costat molt més amples que de l'altre?" li vaig respondre que no, "perquè no estan fetes per casualitat (va continuar), antigament i abans de traslladar la carretera que creuava pel centre de la ciutat es va traslladar pels carrers del Barranco i Mijares, la qual avui encara anomenem l'antiga 340".

El nom del carrer del Barranco era perquè hi havia un xicotet barranc on pararien les aigües dels camins de l'oest de la ciutat, és a dir, el secà, per això la necessitat de fer la palafanga per a evitar que entraren per Sant Joaquim i següents. En l'encreuament del carrer de l'Ermita hi havia un pont (com veiem en la fotografia) però el curiós és el següent: quan creix el poble cap a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i hi ha noves edificacions, al carrer de l'Ermita el traçat des de l'encreuament de Sant Francesc i Vázquez de Mella fins a l'antiga 340 s'eixampla formant un rectangle molt més ample que la resta del carrer, i amb el sistema de les voreres desiguals, el vianant ni se n'adona. Aquesta amplària va ser molt important en aquesta època, en aquesta xicoteta plaça era

Al fons el pont del camí de l'Ermita. Foto cedida per Llorenç Bonet Guinot (Gráficas Timsa) per al llibre *Historia Gráfica de Vila-real*, publicat per Caixa Rural Vila-real

on el clero i les autoritats rebien i acomiadaven la Mare de Déu de Gràcia. Quan rebien la Mare de Déu de Gràcia, en un costat de la vorera es posava la banda de música i en l'altre costat el clero i les autoritats, en la resta de l'espai els veïns. Amb el temps aquesta ubicació per a rebre i acomiadar la Mare de Déu va canviar.

A partir de la inauguració de l'arxiprestal (la seua construcció va durar de 1756 al 1779), el Cementeri va estar ubicat en el que avui és el Mercat Central o plaça de Colom. Benito Traver en *Historia de Villarreal*, en la pàgina 293 ens diu: “En tiempos remotos, se daba sepultura eclesiástica dentro de los templos, o bien en locales construídos junto a las paredes de las Iglesias, hasta que Carlos IV decretó fueran estos cementerios trasladados al exterior de las poblaciones”. Benito Traver no ens diu l'any de la promulgació del Decret, per curiositat, buscant en fonts que em pogueren donar llum sobre aquest any, trobe un llibre titulat: *Los cementerios. Competencias municipales y producción documental*, en ell, trobe aquella llum que buscava i transcriu literalment: “... solo se permitía enterrar en el exterior en casos de grandes epidemias. Este fue el motivo de la aprobación de la Real Cedula de 3 de abril de 1787 por la que Carlos III establece la obligación de construir los cementerios fuera de las poblaciones en sitios ventilados y distantes de las casas de los vecinos.”

El calvari després de la seua destrucció en la Guerra Civil. Foto de Manuel Juan Nebot, *Villarreal segle xx*, vol. II

A Vila-real es va tardar 29 anys a complir-se la Reial cèdula de Carles III (regnat de Carles III 1759-1788, Carles IV 1788-1808), per la qual cosa veiem que Benito Traver encara que només va ser per un any, es va equivocar de rei. El 1816 es trasllada el Cementeri al lloc

que es troba el pavelló poliesportiu Campió Llorens fins al que avui és el convent dels Carmelites. El 1817 es construeix una capella i un calvari tapiat en el que actualment és la plaça del Llaurador, la capella i el calvari van ser destruïts en la Guerra Civil del 1936, (recorde haver jugat entre els seus murs mig derruïts). El problema que tenien amb la ubicació del nou Cementeri era que quan hi havia pluges torrencials pel camí de l'Ermita baixava un torrent d'aigua fins al pont de fusta de què hem parlat, i des d'aquest al nou Cementeri es formava un fangar amb l'aigua que baixava, que feia molt difícil el trasllat del fèretre i els acompanyants al Cementeri. Per al problema es buscà una solució, seguint les fonts orals, la solució era desviar les aigües del camí de l'Ermita amb un contracavalló o dic de terra pel primer camí que anava cap al sud, és a dir, cap al carrer de Sant Joan Bosco el que abans s'anomenava camí de Melilla. Per què en construir aquesta barrera amb terra i algun altre àrid se'l va anomenar Cordó? Suppose que a algú se li va ocórrer per allò de cordó litoral o un altre motiu que desconexim, i el van anomenar Cordó en un primer moment i amb Cordó es va quedar.

Segons les meues fonts aquesta desviació de l'aigua es va fer per a evitar els escolaments que baixaven pel camí de l'Ermita i poder arribar al nou Cementeri més còmodament, també es va arreglar el carrer de l'Ermita, ja que a partir de la seua inauguració, a la Mare de Déu de Gràcia la rebien i l'acomiadaven les autoritats i el clero en la porta del nou calvari per a honrar els difunts. El 1927 la carretera 340 que creuava pel centre de la ciutat és traslladada als carrers abans mencionats i avui s'anomena l'antiga nacional 340. Va ser llavors quan es va eliminar el barranc en elevar el terreny i es va suprimir el pont del carrer de l'Ermita, la nova desviació d'aquesta passa pels afores a l'est de la ciutat. Amb el trasllat del Cementeri a l'actual, inaugurat el 1896, i més tard el derrocament de les parets del calvari i la destrucció de la seua església l'1 de maig de 1936, les autoritats i

clero reben i acomiaden la Mare de Déu davant de la porta del convent dels Carmelites. En arribar al Cementeri es gira a la Mare de Déu cap aquest i resen unes oracions tal com es fa any rere any. La festa anual amb la seua romeria data de 1757. No hi ha cap obligació que les autoritats acompanyen la Mare de Déu fins a l'ermita, excepte el regidor/a que en la baixada acompanyen la Mare de Déu juntament amb el capellà, i a la pujada la reben a l'entrada del Termet juntament amb l'ermità. En l'època actual, quasi totes les autoritats, juntament amb la reina de festes i la seua cort d'honor acompanyen la Mare de Déu fins a l'ermita. La festa anual amb la seua romeria i la seua novena va ser votada pel Consell el 13 de juny de 1757 arran d'una pesta que va assolir la vila, i des del segle XVIII fins als nostres dies.

En un principi, en començar l'article només pretenia escriure sobre el perquè del nom del carrer del Cordó, però aprofundint en els coneixements i la ment tan preclara d'aquells nonagenaris hem descobert històries curioses que van succeir fa molts anys i que han passat de pares a fills i avui algun nét nonagenari que es recordava d'elles ens les ha transmés perquè queden en negre sobre blanc, històries que en aquells moments no tindrien el valor històric necessari per a passar per l'Arxiu.

Agraïments: Caixa Rural; Gloria Girona Casalta, relacions de Caixa Rural; Manuel Roca Segura i totes les persones majors que he consultat. Gràcies a tots, ja que sense la seua col·laboració no haguera pogut escriure part d'aquest article.

Bibliografia

Caja de Ahorros Municipal de Burgos, *Los Condestables de Castilla y la Casa del Cordón de Burgos*

Caja Rural Vila-real, *Libro de Actas de la Sección Casas Baratas*

DOÑATE SEBASTIÁ, J. M., *Verge Maria de Gràcia*, 1968

GARCÍA FERNANDEZ HIDALGO, María del Carmen y RUIPÉREZ, Mario, *Los Cementerios Municipales y Producción Municipal*

JUAN NEBOT, Manuel, *Villarreal Siglo XX*, volum II

TRAVER GARCÍA, Benito, *Historia de Villarreal*

Wikipedia, la Enciclopedia libre, Casa del Cordón

Manuel Carceller Safont

RELACIÓ DE DOCUMENTS SOBRE VILA-REAL DE L'ARXIU HISTÒRIC DIOCESÀ DE TORTOSA (II)

Processó de la Immaculada, el 1954, any sant marià

Relació de documents sobre Vila-real de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa (II)

L'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa conserva importants fons sobre la història de les parròquies de les comarques valencianes de la Plana, l'Alcalatén i l'Alt Maestrat. Cal recordar que el 1960 aquestes terres del nord del País Valencià van ser separades del seu àmbit històric i social, i del marc de referència de catalanitat originària, des de la conquesta de Jaume I, que era la diòcesi de Tortosa. La creació de la nova diòcesi de Sogorb-Castelló, d'altra banda, responia a una llarga aspiració de la capital de la Plana d'esdevenir seu episcopal, un fet que, en teoria, s'hauria d'haver produït ja al segle XIX, després del concordat del 1851, en detriment de Sogorb, ciutat de la província de Castelló que al·lega un discutible fonament històric, ser l'antiga Segòbriga, per haver-se constituït en la seu d'un bisbat.

En aquesta segona part del nostre estudi presentem una relació dels documents sobre Vila-real conservats a l'Arxiu Diocesà de Tortosa, datats des de la Guerra Civil del 1936 fins al 1960. Podem afirmar que la importància del nombre de vocacions religioses seculares i regulars a Vila-real té una dimensió històrica contemporània. Per citar només alguns noms, les figures rellevants dels capellans vila-realencs Benito Traver García (1866-1933); l'arxipreste de Vinaròs, Josep Pasqual Bono i Boix (Vila-real, 1871-Vinaròs, assassinat el 1936), o els poetes Joan Baptista Candau Martí (1872-1922) i fra Bernardí Rubert Candau (1903-1979), van aconseguir un ressò a l'Església catòlica valenciana del segle XX i també dins la cultura del nostre país. Mn. Manuel Rius i Arrufat (Vila-real, 1871-Tortosa, 1939), prevere des del 1895, canonge arxipreste de la catedral de Tortosa des del 1911, «és una personalitat vila-realenca que convé recuperar íntegrament» (Pérez Silvestre, 2007: 115). Un altre exemple de rector vila-realenc que va adquirir un cert renom comarcal va ser Josep Francesc Petit Soriano, prevere de la parròquia de Figueroles, a l'Alcalatén.

Estem en condicions d'afirmar que l'Església catòlica a Vila-real estava ben arrelada al segle XX, en tots els àmbits de la societat. La qualificació de «la religiosa Villarreal», de què parlava el periòdic català *La Veu de Montserrat*, el 1898, tenia un fonament.¹ Aquesta situació, en bona part, pot ajudar-nos a entendre, paradoxalment, el grau de violència anticlerical i antireligiosa dels fets de la Guerra Civil espanyola, especialment del 1936 al 1937. Sobre aquell període comptem amb un relat manuscrit de la senyora Conxa

¹ La referència a *La Veu de Montserrat*, 26 de març del 1898, «Crònica religiosa», dins la notícia sobre la peregrinació al temple vila-realenc de Sant Pasqual, declarat patró universal de les obres eucarístiques pel papa Lleó XIII. CARCELLER SAFONT, M. «Jacint Verdaguer i Vila-real». *Font* núm. 14. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2012, p. 145-146.

Beltran, «Diez meses y medio de terror en Villarreal, 1 de mayo 1936 a 13 marzo 1937», que es conserva a l'Arxiu Municipal de la ciutat.

En aquestes memòries s'esmenta la detenció, el 31 de juliol del 1936, de dos destacats capellans. Es tractava de Mn. Enrique Asensio, coadjutor de la parròquia, consiliari de la Federació d'Obrers Catòlics de la província de Castelló, director dels Lluïsos de Vila-real i capellà de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, i de Mn. Agustí Torres Montañés, director del setmanari *Villarreal*. Tots dos van ser tancats a la caserna en què es va transformar el convent de les Dominiques, juntament amb el jove Pepito Gimeno, el fill de Pepet l'estanquer, i el guàrdia civil retirat José Molina.

El diumenge 2 d'agost també serien confinats a la caserna o presó Gregori Manrique Esteve, detingut per ser de dretes, i l'exalcalde republicà Manuel Usó Jarque, mentre que Mn. Agustí Torres fou alliberat. El 4 d'agost, el pare franciscà Samuel Marco també seria empresonat a les Dominiques.

El dissabte 8 d'agost els milicians van detenir el jove catòlic i de dretes Manuel Sanahuja Catalan, secretari de la Federació d'Obrers Catòlics, a qui van assassinar a l'endemà; fou el primer a morir així, juntament amb el pare Samuel Marco. Un franciscà, el pare Jaume, va ser detingut el 9 d'agost, quan anava a agafar el tren per marxar al seu poble, i després va ser assassinat; el seu cadàver va aparèixer a les Alqueries. Aquell mateix dia el pare Àngel Broch seria detingut i traslladat a Castelló, on seria assassinat.

L'11 d'agost, Mn. José Avellana Guinot (Vila-real, 1893-1936), beneficiat de la capella del Sant Crist de l'Hospital, seria detingut i empresonat a les Dominiques, juntament amb set veïns de Vila-real. José Avellana era també director de l'Associació de Filles de Maria del Rosari des del 1927.

El 12 d'agost es va detenir Mn. Bruno Cabedo Moreno, coadjutor de l'Arxiprestal de Vila-real. A la presó va ser apallissat i torturat, se li van tallar els genitals, de manera que va morir dessagnat. Dos dies després, el 14 d'agost, fou detingut Mn. Juan Marco mentre que Manuel Usó Ayet, president dels Lluïsos, i el pare Canós van ser assassinats pels milicians a la rambla de la Viuda. Quan encara durava el foc de l'incendi del convent franciscà de Sant Pasqual, el 15 d'agost, va ser detingut el pare Almela, carmelita.

El diumenge 16 d'agost va ser detingut i assassinat Mn. Pasqual Rubert. L'agressió també va afectar els símbols i els paratges relacionats amb qualsevol vivència religiosa. Això explica per què es van destruir la coveta de l'aparició del pastor de l'ermita de Gràcia, la capella de la Mare de Déu dels Àngels o les capelletes ceràmiques dels carrers de Sant Blai, del Rosari, del Crist de la Pietat, de Sant Joaquim, de Santa Bàrbara i altres, o per què es van arrancar els xiprers del calvari i del camí de l'Ermita. La major part dels documents i llibres, de valor incalculable, de l'arxiu històric de l'església Parroquial de Vila-real van

ser cremats en una gran foguera al carrer, barrejats amb atifells del culte com ara fanals, combregadors i pedestals d'altar. «Només se salven part dels llibres sacramentals, que són a l'Abadia, perquè un bon voluntari, en un sac se'ls emporta a l'Hospital, amagant-los» (Gimeno Estornell, 2014a: 73). Els milicians de la FAI, UGT, FP i UHP van traure tots els empresonats del convent de les Dominiques, entre els quals es trobava mossén José Avellana, i els van assassinar a la vora del riu Belcaire, prop de la vila de Moncofa, la nit del dissabte 22 d'agost del 1936.²

José Avellana Guinot (AMVr, Fons Vicent Avellana)

Passada la Guerra Civil del 1936 al 1939, en què es va desencadenar la persecució i l'assassinat de membres del clergat i de seglars catòlics, la ciutat de Vila-real va viure

² Les notícies sobre els fets de l'any 1936 les recollim del resum de Mn. Vicent Gimeno Estornell de la crònica intitulada «Diez meses y medio de terror en Villarreal», de Conxa Beltran, que va aparèixer en la revista *Font*, 16, publicada el 2014.

un autèntic renaixement de vocacions religioses. L'agressiu odi revolucionari contra l'Església, el patrimoni eclesiàstic i els símbols religiosos, amb episodis tràgics com ara l'incendi i la destrucció del convent i del temple de Sant Pasqual, de l'església de l'Hospital i de la del Calvari –el diumenge 13 d'agost del 1936–, de la imatge i l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia –el 18 d'agost–, o de la imatge de la Puríssima, i d'objectes i ornaments del culte catòlic, en general, havia de respondre a una implacable i inhumana reacció. Es reaccionava amb odi immisericorde, amb misantropia, contra la realitat de la religiositat popular pel pur fet d'existir.

Després de la Guerra Civil la societat va assistir a un altre període, igualment negre, el de l'estat de repressió sobre els vençuts, el de la persecució ideològica dels enemics del règim franquista, el de les detencions de persones sense responsabilitats en la guerra per no ser addictes al règim, el de la tergiversació de la memòria dels fets. Era el temps de la revenja, que no de la justícia. Pascual Mezquita Broch, que ha estudiat els fets de la repressió de la postguerra a Vila-real, conclou que «tot indica que l'arbitrarietat va ser la norma comuna en la pràctica judicial franquista, com per altra banda i de forma vetllada, van admetre les mateixes autoritats franquistes» (2012: 64).

En aquella societat de la postguerra, la religiositat catòlica va ocupar a Vila-real, de bell nou, un lloc central en la vida quotidiana de la societat. A la fi podríem dir que el catolicisme era viscut per un sector de joves com un fet indefugible, necessari per al creixement personal. I això explica que diversos joves becats per al Seminari de Tortosa hi feren estudis, però que no s'ordenaren definitivament preveres. És el cas dels set estudiants vila-realencs que l'any 1942 van rebre una beca de la Caixa Rural de Vila-real, justificada pel baix nivell econòmic de les famílies respectives, per a rebre formació humanística al seminari eclesiàstic de la capital diocesana, a Tortosa, com va ser el cas de José Ramón Herrero García, Francisco Ferrer Cubero, Pascual Moliner Porcar, Manuel Parra Nácher, Vicente Gil Avellana, Pascual Peset Arnal i José Pitarch Neda.

Entre 1951 i 1960, en la darrera etapa de l'adscripció de la comarca de la Plana a la diòcesi de Tortosa, es van produir divuit ordenacions de vila-realencs com a preveres. Anecdòticament, cal recordar que el darrer capellà de la Plana ordenat al bisbat de Tortosa va ser un vila-realenc, mossén Rafael Vaquer Miravet, el 1960. La xifra de quaranta-un preveres naturals de Vila-real, ordenats des del 1900 fins al 1960, és sens dubte la més important de tota la diòcesi de Tortosa, quantitativament, en xifres absolutes, i també qualitativament, respecte al nombre d'habitants. A aquesta quantitat caldria afegir encara el nombre de regulars, és a dir, el de frares dels diversos ordes religiosos; i encara caldria afegir el nombre de monges. Sens dubte ens trobaríem, globalment, amb una xifra molt rellevant. Per posar un cas comparatiu, el primer nou capellà natural de Castelló després de la Guerra Civil del 1936-39 va ser el popular mossén Antonio Prades

Safont, ordenat el 8 de juny del 1941. Fins al 1960 només es van ordenar tretze preveres castellanencs a la diòcesi de Tortosa.³

Sobre l'etapa del Dr. Vicent Enrique i Tarancón (Borriana, 1907-València, 1994) com a arxipreste de la parròquia de Vila-real, des del 1943 fins al març del 1946, a l'Arxiu Diocesà està documentada la llicència per a publicar el llibre *Jesús, maestro de los apóstoles. Puntos de meditación*, escrit especialment per als joves d'Acció Catòlica. És una mostra del dinamisme que a Vila-real van viure les congregacions i associacions religioses en la postguerra, quan «es viu la vida de pietat d'una manera esplendent» (Gimeno Estornell, 2014a: 61). Mossén Enrique i Tarancón va ser, a partir d'octubre del 1944, el director de l'Associació de Filles de Maria del Rosari, inactiva des del 1936. L'altre fet sobre l'arxipreste Tarancón documentat a l'Arxiu de Tortosa és la reclamació sobre un harmòni de la parròquia, que un soldat s'havia emportat a Xàtiva, i que el 1947 el rector successor del borrianenc, l'arxipreste Lucas Salomón Martí (Ulldecona, 1880-1964), encara reclama des de Vila-real. És conegut que Tarancón estava dotat per a la música i va compondre trisagis, misteris, avemaries i diversos cants per a la litúrgia. Quan l'1 de desembre del 1945 es va fer públic el nomenament com a bisbe de Solsona, Vicent Enrique i Tarancón tenia només 38 anys. Era l'inici d'una nova etapa en una de les figures de l'Església espanyola del segle xx.

Vicent Enrique i Tarancón amb l'alcalde Pascual Taurá el 20-06-1957 (AMVr, Fons Alcaldies)

³ A banda de mossén Antonio Prades, els preveres naturals de Castelló, amb l'any d'ordenació entre parèntesis, des del 1939 fins al 1960, van ser: Juan Miralles Vilaroig (1946), Julio del Moral Fabregat (1948), Antonio Mateu Martí (1950), José Doménech Besalduch (1950), Ignacio Pérez de Heredia y Valle (1952), José Porcar Ivars (1953), Emilio Ripollés Giner (1954), Antonio Arrufat Mateu (1954), Carlos Castillo Meseguer (1956), Félix Gómez Muñoz (1956), Enrique Moliner Serrano (1956) i Enrique Aymerich Polo (1956).

En canvi, dos grans moments de la reconstrucció del temple de Sant Pasqual, després de la destrucció del 13 d'agost del 1936 per un escamot de milicians anarquistes, no estan documentats a l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa. El primer és l'acta d'identificació de les relíquies conservades de sant Pasqual, en presència del vicari general del bisbat de Tortosa, Claudio Pérez de Heredia⁴, realitzada el 15 de setembre del 1939. Aquella cerimònia de declaració d'autenticitat de les relíquies del sant de Torrehermosa es va celebrar a la casa abadia de la parròquia de Vila-real. Es va completar l'expedient d'autenticació amb la declaració dels testimonis Pascual Eixea Climent, Carmen Gil, Rosa Roig i mossén Manuel Gil Bort.

Explica l'historiador Jacinto Heredia Robres que «tras ello se incorporaron a los restos conservados otros diversos fragmentos de huesos aportados por los fieles en fecha posterior al cierre del arca, recogidos por ellos entre las ruinas de la Real Capilla y con signos evidentes de identidad con los ya conocidos» (2012: 13). El document va ser signat per Mn. Manuel Moll i Salord, bisbe de Tortosa, i per tots els presents en aquell acte.

L'altre esdeveniment és l'acta de la declaració de l'autenticitat de les relíquies conservades de sant Pasqual, en presència de Manuel Moll i Salord, bisbe de Tortosa⁵, el 5 de maig del

Acte de trasllat de les despulles de sant Pasqual, 3 de juny de 1952 (AMVr, Fons Alcaldies)

⁴ Sobre aquest fet històric, vegeu Jacinto HEREDIA ROBRES, «15 de septiembre de 1939», butlletí *San Pascual*, 365, octubre-desembre 2012, 11-13.

⁵ Jacinto HEREDIA ROBRES, «15 de septiembre de 1939», butlletí *San Pascual*, 365, octubre-desembre 2012, 13.

1952. Es tracta de dos documents únics, que es conserven amb les restes del sant i dels quals no se'n coneix cap còpia.

A l'arxiu tortosí tampoc no hem trobat cap document sobre la gran festa religiosa vila-realenca del 2 de juny del 1952, el dia del trasllat de les despulles de sant Pasqual, de l'Arxiprestal al cambril o cel·la del sant. Era l'any del Congrés Eucarístic Internacional celebrat a Barcelona. Va ser també l'any de la cantada de missa del mossén vila-realenc Santiago Vilanova Verdià, que als anys seixanta seria el primer capellà a fer una missa en valencià a la Plana. Aquell esdeveniment del 1952 a la ciutat de la Plana va marcar la vida d'un altre gran prevere vila-realenc, el capellà i escriptor Vicent Gimeno Estornell (Vila-real, 1940) que, encara un infant, formava part del grup de pastorets que va dansar obrint la processó en honor de sant Pasqual. Aquell mateix any, el dia 29 de setembre, el jove Gimeno va començar a estudiar al Seminari Conciliar de l'Assumpció de Tortosa. Anys després li va arribar l'ordenació sacerdotal, el 14 d'agost del 1964, a l'església de la Nativitat d'Almassora, de mans de Mn. Josep Pont i Gol, bisbe de la nova diòcesi de Sogorb-Castelló des del 1960.⁶

D'acord amb els criteris exposats pel lingüista Joan Veny, en aquest article usem els vocables *rector*, amb el significat de 'capellà major o principal d'una parròquia'; *arxipreste*, que prové del francès antic *archipreste* i significa 'rector que té jurisdicció damunt algunes parròquies', segons el *Diccionari català-valencià-balear*; i *vicari*, «que es tracta del 'sacerdot que ajuda el rector en les seues funcions i que, eventualment, el pot substituir'» (Veny, 2004: 477). «*Cura* és una abreviació de *cura d'ànimes* 'atenció espiritual als feligresos', usat esporàdicament en català i productiu en castellà i una part de l'aragonès» (2004: 475). Així doncs, aquesta explicació dóna la raó al criteri exposat per l'amic Vicent Gimeno Estornell, en l'estudi publicat al número 16 de *Font*, sobre l'existència del mot *cura* en la parla valenciana, amb «aquest significat de *rector* = *cura d'ànimes* (en llatí *cura animarum*)» (2014a: 52). Això però, la conclusió de Joan Veny és aclaridora: «No han tingut entrada en cap diccionari de referència normativa *cura* (*pàrroco*), per evident castellanisme» (2004: 484). El vocable *cura* no és normatiu a més d'innecessari, quan tenim en la nostra llengua termes com *rector* o *capellà* i, per tant, en aquest treball no l'emprarem. Per contra, *curat*, que fa referència a la funció del capellà, sí que està acceptat en català, per la seua tradició, tot i no ser viu en la parla.

Com a cloenda, vull agrair la confiança de l'Arxiu Històric de Vila-real, i especialment de l'arxiver Vicent Gil Vicent, per haver-me encomanat aquesta tasca investigadora, que vaig realitzar a Tortosa durant els mesos d'octubre a desembre del 2012. Ara publiquem, doncs, la segona part d'un treball que he pogut realitzar gràcies a l'encàrrec de l'Ajuntament de Vila-real.

⁶ Sobre les noces d'or com a capellà, vegeu l'article autobiogràfic de Vicent GIMENO ESTORNELL, «La memoria agradecida en unas bodas de oro sacerdotales», butlletí *San Pascual*, 372, juliol-setembre 2014, 18-23.

RELACIÓ DE FITXES DE DOCUMENTS (1939-1960)

1939, juliol, 1. Vila-real

Carta de sor Encarnación Costa al bisbe de la diòcesi de Tortosa, en la qual demana l'elecció d'una nova abadessa del convent de clarisses de Vila-real, per la fi del seu mandat al desembre del 1937, després d'haver estat elegida al desembre del 1932.

Full solt manuscrit

Nota: Capçalera de «Religiosas de Santa Clara del Convento de San Pascual. Villarreal»

«Vivimos en comunidad en el mismo convento arruinado».

Signatura: Sor Encarnación Costa, abadessa

1939, agost, 2. Vila-real

Carta de sor Clara Tejedo, vicària del convent provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la negativa de la comunitat de monges a l'elecció de l'abadessa del convent de clarisses de Vila-real.

Full solt manuscrit

Nota: Capçalera de «Miguel Pedrós. Arcipreste. Villarreal»

«La Madre Abadesa y demas religiosas me han dicho que no les parecía bien proceder a la elección, porque ni viven en comunidad ni tienen clausura».

Signatura: Miguel Pedrós y Bañón

1939, agost, 1. Tortosa

Carta de Claudio L. Heredia, vicari general de la diòcesi de Tortosa, per a delegar en una persona [Miguel Pedrós, arxipreste de Vila-real] per a presidir, en lloc del bisbe, l'elecció de l'abadessa del convent de Santa Clara de Vila-real.

Full solt manuscrit

Notes: Encuny poc visible de «Vicaria General. Diócesis de Tortosa»

El nom de Miguel Pedrós no consta en la carta, però es dedueix implícitament.

Signatura: Mn. Claudio L. Heredia

1939, agost, 8. Vila-real

Carta de Miguel Pedrós, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre negativa de la comunitat de monges a l'elecció de l'abadessa del convent de clarisses de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Miguel Pedrós y Bañón

Nota: Capçalera de «Miguel Pedrós. Arcipreste. Villarreal»

«La Madre Abadesa y demas religiosas me han dicho que no les parecía bien proceder a la elección, porque ni viven en comunidad ni tienen clausura».

1939, agost, 9. Vila-real

Carta de fra Espiridión Cabrera, O. Carm., a Félix Bilbao Ugarriza, bisbe de la diòcesi de Tortosa, per a comunicar el seu nomenament com a prior dels pares carmelites de l'antiga observança de la província aragovalentina.

Full solt manuscrit

Signatura: Fra Espiridión Cabrera, O. Carm.

Nota: Encuny de la província aragovalentina dels pares carmelites

«Aunque habitamos una parte de nuestro convento, estamos entre militares, lo que hace que se retrase la apertura de nuestro seminario menor».

1939, agost, 11. Vila-real

Carta de sor María Ángela Climent, priora del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre autorització per condonar 3.000 ptes. de les 8.000 ptes. de l'herència a la comunitat d'una religiosa difunta, corresponents a la venda d'una finca als seus germans.

Full solt manuscrit, amb tres planes escrites

Signatura: Sor María Ángela Climent, priora

Notes: Logotip del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real (Castelló)

Els germans de la religiosa difunta demanen a la priora que «les perdonemos las tres mil pesetas que nos quedaban a deber, pues de lo contrario nos armarían pleito».

Data d'encapçalament: «11 Agosto 1939. "Año de la Victoria"»

Nota manuscrita: «Conformes. - 18 - 8»

1939, setembre, 4. Vila-real

Carta de sor Maria Àngela Climent, priora del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre nomenament del vicari de la comunitat en favor de fra Vicente M. Cifre Soro.

Signatura: Sor Maria Àngela Climent, priora

Nota: Logotip del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real (Castelló)

«Año de la Victoria y 4 de Setiembre 1939»

Nota manuscrita: «Conf. nombramiento - 4 - IX»

1939, novembre, 30. Vila-real

Carta de sor Josefa María Cabrera, priora del convent de Dominiques de Vila-real, al bisbe de la diòcesi de Tortosa, sobre enterraments al cementeri del convent, o siga dins la clausura, i sobre una nova porta provisional al mur del convent, per a accés dels operaris, mentre duren unes obres.

Signatura: Sor Josefa M. Cabrera, priora

Nota: Logotip del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real

1939, desembre, 17. Vila-real

Carta de sor Josefa María Cabrera, priora del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al bisbe de Tortosa, sobre el trasllat urgent d'una religiosa a un hospital, sense demanar llicència per a eixir de la clausura, per a realitzar-li una operació quirúrgica. També demana autorització perquè la monja tinga residència amb la seua família durant la convalescència.

Full solt manuscrit

Notes: Capçalera impresa del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real

«Aunque estamos ya siete meses en clausura todavía hay tres religiosas en sus familias».

Signatura: Sor Josefa María Cabrera, priora

1940, gener, 31. Vila-real

Carta d'agraïment al provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, per part del prevere Manuel Soriano, pel seu nomenament com a capellà del convent de les monges clarisses de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Manuel Soriano, prevere

1940, febrer, 23. Vila-real

Carta de sor Maria Gracia de San Pío V (Maria Gracia Batalla), religiosa dominica del convent del Corpus Christi de Vila-real, al bisbe de Tortosa, en la qual li explica que és a casa de la seua família perquè es troba malalta.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Maria Gracia de San Pío V

Notes: «Mis señas son: Mª Gracia Batalla. Santa Lucía, 63».

Postdata: «C. 24-2-40 Que no se inquiete hasta normalizarse las circunstancias».

1940, març, 12. Vila-real

Certificació de Juan Bautista Sifre Arnal, pèrit agrícola, de medició de finques de propietat de la parròquia de Vila-real, per petició del rector arxipreste Miguel Pedrós.

Full solt mecanoscrit

1. Superfície rectangular, formada pel cementeri vell i el calvari, destruït durant la Guerra Civil del 1936. Límits: façana principal a la plaça del Calvari; límit dret: amb carrer en projecte, camp de futbol i terres d'hereus de Juan Beltran i de pares carmelitans; límit esquerre: carrer de l'Ermida i part posterior del convent de Pares Carmelitans.

Superfície: 1 hectàrea, 42 àrees, 18 centiàrees, 41 decimetres quadrats, equivalent a 14.218,41 m² o bé 17 fanecades i 22 brases quadrades.

2. Pati rectangular separat de l'església Arxiprestal pel carrer de l'Església.

Límit dret: casa de Pedro Pesudo i de Pascual Candau; límit esquerre: cases de Concepció Arroyas, part posterior de casa Maria Gràcia Pesudo, hereus de Vicente Vilanova i altres.

Superfície: 2 àrees, 87 centiàrees i 4 decimetres quadrats, equivalent a 287,54 m².

1940, març, 15. Tortosa

Certificació de Félix Bilbao Ugarriza, bisbe de la diòcesi de Tortosa, a la Hisenda Pública sobre terrenys propietat de la parròquia de Vila-real:

Una superfície formada pel cementeri vell i el calvari, 1 hectàrea, 42 àrees, 18

centiàrees, 41 decímetres quadrats, equivalent a 14.218,41 m² o bé 17 fanecades i 22 braces quadrades.

El pati de l'església Arxiprestal, 2 àrees, 87 centiàrees i 4 decímetres quadrats, equivalent a 287,54 m².

Full solt mecanoscrit

Nota: Informe a la Hisenda Pública, «contra posible reclamación de tercero»

1940, març, 16. Vila-real

Carta de sor Encarnación Costa, abadessa del convent de Sant Pasqual de Vila-real, al bisbe de Tortosa, amb la designació de Pasqual Balaguer i Bautista Vilanova com a representants del convent en la Junta pro Santuari de Sant Pasqual.

Full solt manuscrit (3 planes)

Signatura: Sor Encarnación Costa, abadessa

Notes: Logotip de l'orde franciscà «Religiosas de Santa Clara del convento de San Pascual. Villareal (Castellón)»

Fa referència a una carta rebuda el 9 de març, sobre l'elecció de representant del convent. En cas de no ser acceptades les persones proposades pel bisbe, l'abadessa proposa, com a alternativa, Manuel Ferrer Candau.

1940, març, 23. Vila-real

Carta de Miguel Pedrós, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre autorització del bisbe per a celebrar una missa de campanya per la celebració del «día de la Victoria», organitzada per la Jefatura de Falange Española.

Igualment, l'arxipreste Mn. Pedrós demana opinió sobre sol·licitud de l'alcalde de Vila-real d'ubicar la fira del mes de maig, de les festes de Sant Pasqual, en el solar del calvari.

Full solt manuscrit

Notes: Capçalera impresa «Miguel Pedrós. Arcipreste. Villarreal»

Opinió de l'arxipreste Miguel Pedrós sobre la fira en el calvari: «Yo le he dicho que no me parecía bien, pero ha insistido».

1940, abril, 15. Vila-real

Carta de sor Encarnación Costa, abadessa del convent de Sant Pasqual, en la qual es demana autoritzar el pare Fernando Fort per a dirigir els exercicis espirituals a les monges del convent.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Encarnación Costa

Nota: Encuny «Convento de Santa Clara de Castellón en Villarreal»

Nota mecanoscrita: «Se mandó oficio facultando el 18 de abril». Signatura: Claudio P. de Heredia

1940, abril, 16. Vila-real

Carta de sor Josefa María Cabrera, priora del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al bisbe de la diòcesi de Tortosa, sobre gestió del capital econòmic de la comunitat, dipositat majoritàriament al Banc d'Espanya i al Banc Hispanoamericà (39.000 ptes.). S'hi demana autorització per a vendre un títol de 3.000 ptes. per a agrair ajut de diverses persones durant la Guerra Civil, i també per a concedir 500 ptes. de l'herència d'una monja, quan morirà, a la seua neboda, pels serveis a la comunitat.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Josefa María Cabrera, priora

Notes: Logotip del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real (Castelló)
Gestió econòmica del convent durant la Segona República: «el año treinta y uno, por razón de las circunstancias del tiempo, se puso el capital a nombre de unas cuantas religiosas, [...] hoy día ya está otra vez a nombre de la comunidad».

Nota manuscrita: «C. 26-V-40. D. Pedro. Convendría sacar copia del nombre del depositario de los valores bien. B. España bien. Hispano Americano».

1940, maig, 6. Vila-real

Carta de Miguel Pedrós, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, amb l'enviament del document del pèrit agrícola [Juan Bautista Sifre Arnal] de les finques propietat de la parròquia de Vila-real.

Full solt manuscrit (anvers)

Signatura: Miguel Pedrós

Notes: Capçalera impresa «Miguel Pedrós. Arcipreste. Villarreal»

L'arxipreste Pedrós informa que el pèrit aconsella vendre les finques rebudes en testament per la parròquia de Vila-real, perquè estan sense cultiu agrícola.

Informació sobre el preu de les finques agrícoles a Vila-real, any 1940: «Según el corredor no las pagan más que a mil quinientas pesetas hanegada».

1940, juliol, 11. Vila-real

Carta de fra Vicente M. Cifre, capellà del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre absència de quinze o vint dies de les seues funcions, i suplència a càrrec del pare Julio Vicente.

Full solt manuscrit

Signatura: Fra Vicente M. Cifre

Notes: Logotip del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real (Castelló)

Nota manuscrita (del vicari): «13-VII. Concedido tal como se pide».

1940, setembre, 7. Vila-real

Carta al vicari general de la diòcesi de Tortosa sobre el restabliment de la clausura en la comunitat de monges dominiques, el 19 d'agost del 1940.

Full solt manuscrit

1940, desembre, 8. Vila-real

Carta de José Martín, president del Consell Directiu de l'Adoració Nocturna de Vila-real, a Luis Vericat, president del Consell Diocesà de l'Adoració Nocturna Espanyola, sobre desplaçament a Tortosa d'una comissió per a tractar l'elecció del director espiritual de l'Adoració Nocturna de Vila-real i cobrar els drets de la capellania de la secció.

Full solt mecanoscrit

Signatura: José Martín

Notes: Capçalera impresa «Consejo Directivo de la Adoración Nocturna. Villarreal (Castellón)»

1941, gener, 23. Vila-real

Carta del bisbe de Tortosa a l'abadessa de la comunitat de Santa Clara del convent de Sant Pasqual de Vila-real sobre el permís perquè una monja que està malalta, sor Maximina Ortells Tejedo, passe la convalescència fora del convent de clausura.

Full solt manuscrit

Signatura: «Excmo. y Rvdo. Sr. Obispo de Tortosa»

Nota: Sobre l'eixida de sor Maximina Ortells del convent: «Puede salir debidamente, sin más autorización ni superior permiso».

1941, febrer, 2. Vila-real

Carta de la Junta Directiva de la Confraria del Rosari de Vila-real a Félix Bilbao, bisbe de Tortosa, per a sol·licitar autorització per a celebrar els cultes tradicionals de la confraria.

Full solt mecanoscrit (anvers)

Signatures: Luis V. Sanz, Manuel Sanz, Juan Bta. Vilanova, Ramón Pachés, Rosario Batalla i José M. Nàcher

Nota manuscrita, en anvers i revers de la carta: «Tortosa a 14/ de Febrero de 1941. Pase a informe del Rdo. Sr. Arcipreste. + El obispo».

1941, febrer, 17. Vila-real

Resposta de l'arxipreste de la parròquia de Vila-real al bisbe de Tortosa, sobre el funcionament de la Confraria del Rosari de Vila-real.

Full solt manuscrit (revers)

Signatura: Miguel Pachés

Notes: Encuny de la «Parroquia Arciprestal de Villarreal. Diócesis de Tortosa»

«Soy del parecer que el funcionamiento de la cofradía del Smo. Rosario nada tiene que ver con la distinguida Asociación de Hijas de Maria del Rosario».

Nota manuscrita: «En vista del informe del Sr. Arcipreste, el Sr. Obispo aconseja no remitir de este asunto. Marzo 1941. El provisor».

1941, abril, 12. Vila-real

Carta de l'abadessa de la comunitat de Santa Clara del convent de Sant Pasqual de Vila-real al vicari general de la diòcesi de Tortosa sobre el fet que una de les cinc monges està malalta del fetge i de la matriu, i passa la convalescència fora del convent de clausura.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Maria de los Ángeles Albella, abadessa

Nota: El logotip franciscà del convent hi està imprès.

La monja malalta és sor Maximina Ortells, encara que no se la hi anomena.

Postdata: «Hay otros asuntos sobre intereses que resolver y conviene sea pronto. Vale».

1941, maig, 9. Vila-real

Carta de l'alcalde de Vila-real, Pascual Renau, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, en la qual demana benedicció per viatge al poble aragonés nadiu de sant Pasqual, per a celebrar-hi la festa principal.

Signatura: Pascual Renau, alcalde

Nota: Capçalera impresa de l'alcalde de l'Ajuntament de Vila-real

[1941], maig, ?

Carta de fra Antonio Freixa, confessor de la comunitat de Santa Clara del convent de Sant Pasqual de Vila-real, al bisbe de la diòcesi de Tortosa sobre l'«estat anormal» en què es troba l'observança del vot de clausura. L'abadessa rebutja la reincorporació al convent de la monja sor Maximina Ortells, que resideix en una casa particular per malaltia, i és atesa per sor Purificación Ferrer, com a infermera. La malalta demana eixir del convent per fer caminades, per prescripció mèdica i –davant la negativa de l'abadessa– amenaça d'anar-se'n al convent d'Almassora, on no hi ha clausura.

Quatre fulls solts manuscrits

Nota: El logotip del convent dels Pares Franciscans de Vila-real hi està imprès.

La carta té una referència cronològica aproximada: «estos días de la fiesta de San Pascual» / «el pueblo fiel que hoy se escandaliza de ver que las religiosas van un rato con el hábito y, luego, otro rato sin el corriendo por las calles de la población».

1941, maig, 12. Vila-real

Carta de sor Maximina Ortells, religiosa del convent de Sant Pasqual de Vila-real, a Claudio P. de Heredia, vicari general, amb la petició de tornar a residir al convent, després de mig any passat fora. Pateix una malaltia greu i està pendent d'una operació quirúrgica. Sense pares ni germans i rebutjada pels cosins, viu en casa d'una família amiga.

Full solt manuscrit (4 planes)

Signatura: Sor Maximina Ortells O. S. C.

Notes: Es tracta de «la monja más joven de la comunidad, la organista y cantora».

El rebuig dels cosins és degut a la donació al convent que ha fet la monja de l'herència dels pares.

L'adreça de sor Maximina Ortells és carrer de la Comunió, 12.

Processó de la Confraria de Filles de Maria del Rosari, 1951
(AMVr, Fons de l'Associació de Filles de Maria del Rosari)

1941, maig, 20

Carta de Mn. Manuel Gil Bort, prevere de la parròquia de Vila-real, per delegació de l'arxipreste, al provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre els poders del bisbe, en relació amb el testament de Mn. José Juan Marco, que s'han d'atorgar davant un notari de Tortosa.

Full solt manuscrit

Signatura: Manuel Gil, prevere

Notes: Capçalera impresa «Miguel Pedrós. Arcipreste. Villarreal»

Manuel Gil retorna el document de poders al bisbe: «Adjunto le mando los poderes».

1942, abril, 4. Vila-real

Carta de sor Maria de los Ángeles Albella O.S.C., abadessa del convent de Sant Pasqual, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre obres de reconstrucció del nou convent.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Maria de los Ángeles Albella O. S. C.

Notes: Queixa pel retard de l'arquitecte diocesà, Vicente Traver, a concretar el projecte del nou convent: «Estamos esperando al Sr. Traver que no sabemos cuando vendrá».

Crítica al desinterés general: «todo es necesario en un monasterio y al parecer no se da importancia y debe hacerse cargo la Superiora».

1942, setembre. Vila-real

Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de Vila-real

Full propagandístic de foment de l'estalvi en l'entitat de crèdit. Obertura de llibretes d'estalvis a fills de socis nascuts aquell any, a fills de socis que han rebut la primera comunió, a infants que sense ser fills de socis han rebut la primera comunió, als dos xiquets i xiquetes més estudiosos de totes les escoles nacionals i de la dels Pares Franciscans, a dos xiquets de cada secció del Frente de Juventudes de Falange (Pelayo, Flecha i Cadete), a dos xiquetes de la Secció Femenina (Margarita, Flecha i Flecha Azul), a socis pobres que facen el matrimoni durant l'any 1942 i als matrimonis d'aquell any 1942.

Full solt imprés

Notes: Capçalera impresa «Caja Rural de Sindicato Agrícola Católico de Villarreal»

«También tiene acordado la Junta Directiva establecer lo que podríamos llamar ayuda para estudios eclesiásticos al estudiante pobre [...]. Con ello, nuestra Caja Rural da una prueba más de su actuación marcadamente confesional, como lo ha venido demostrando desde su fundación en 1919».

1942, octubre, 9. Vila-real

Carta de Miguel Cantavella, en nom de la Junta Directiva de la Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, Claudio L. Herrera, sobre les ajudes concedides per l'entitat de crèdit a estudiants eclesiàstics, naturals de Vila-real, considerats «pobres» i «menys pobres».

Als pobres se'ls paga la matrícula i els llibres d'estudi, a més dels viatges (ja abonats).

La Caixa Rural també paga 1.500 pessetes al Seminari de Tortosa, és a dir, el 25% de la pensió de mil pessetes, per l'estada i manutenció dels estudiants. En època de vacances es preveu ajudar econòmicament les seues famílies.

Als menys pobres se'ls paga la matrícula i els llibres d'estudi, a més dels viatges.

Dos fulls solts mecanoscrits

Signatura: Miguel Cantavella

Notes: Capçalera impresa de «Caja rural (cooperativa de crédito y ahorro) de Villarreal»

«En la de pobres ha incluido a los siguientes estudiantes (desde luego, hijos todos de esta ciudad):

Matias Gil Ferrer, Bautista Ochando Nebot, José Ramon Herrero Garcia, Francisco Ferrer Cubero, Pascual Moliner Porcar, Manuel Parra Náchér».

«En la categoría de menos pobres se incluyen los siguientes:

José Pascual Parra Folch, Vicente Ayet Gimeno, Vicente Gil Avellana, Pascual Peset Arnal, José Pitarch Neda».

1942, octubre, 15. Tortosa

Carta del vicari general de la diòcesi de Tortosa, Claudio L. Heredia, a Miguel Cantavella, de la Junta Directiva de la Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de Vila-real, en la qual tramet la nota de l'import de matrícules i llibres dels seminaristes de Vila-real.

Full solt manuscrit

Nota: Suposem que la carta és del vicari Claudio L. Heredia, encara que la carta no està signada.

1942, octubre, 24. Vila-real

Carta de Miguel Cantavella, en nom de la Junta Directiva de la Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, Claudio L. Heredia, amb la qual adjunta un xec del Banc Espanyol de Crèdit per un valor de 2.228 pessetes per al Seminari de Tortosa, concedides per l'entitat bancària per a sufragar llibres i matrícules d'onze estudiants eclesiàstics, naturals de Vila-real, i part de la pensió de sis seminaristes més, considerats com a «pobres».

Full solt mecanoscrit

Signatura: Miguel Cantavella

Nota: Capçalera impresa de «Caja rural (cooperativa de crédito y ahorro) de Villarreal»

1942, novembre, 27

Carta de Miguel Cantavella, en nom de la Junta Directiva de la Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, Claudio L. Herrera, sobre manca de notícies després de la carta remesa el 24 d'octubre amb un xec del Banc Espanyol de Crèdit per un valor de 2.228 pessetes per al Seminari de Tortosa, concedides per l'entitat de crèdit per a sufragar llibres i matricules d'onze estudiants eclesiàstics, naturals de Vila-real, i part de la pensió de sis seminaristes considerats «pobres».

Full solt mecanoscrit

Signatura: Miguel Cantavella

Nota: Capçalera impresa de «Caja rural (cooperativa de crédito y ahorro) de Villarreal»

«Desde entonces hemos estado en continua preocupación, al no saber si el cheque ha llegado a manos de V. S. para su cobro y consiguiente entrega al seminario»

Nota manuscrita: «C. 28-X-42 mandado recibo de d. Pedro -fecha- 26-X-42»

1943, juny, 19. Vila-real

Carta de fra Santiago M. Amores, prior de la comunitat de pares carmelitans de Vila-real, al bisbe de la diòcesi de Tortosa, en la qual demana autorització per a fer la processó del Corpus en un dia de l'octava, i la processó de la Mare de Déu del Carme el dia del mes de juliol que la comunitat considere adient.

Full solt mecanoscrit

Signatura: Fra Santiago M. Amores O.C.

Nota: Encuny de l'orde carmelità (il·legible)

1944, febrer, 4. Vila-real

Vicent Enrique i Tarancón, arxipreste de la parròquia de Vila-real, informa al vicari general de la diòcesi de Tortosa que les religioses josefines volen beneir una campana que els han regalat i que volen instal·lar a l'oratori del convent.

Full solt manuscrit

Signatura: V. Enrique i Tarancón

Nota: Capçalera «El arcipreste de Villarreal (Castellón)»

1944, febrer, 11. Tortosa

El vicari general de la diòcesi de Tortosa autoritza Vicent Enrique i Tarancón, arxipreste de Vila-real, a beneir la campana que es vol instal·lar a l'oratori del convent de les monges josefines.

Full solt manuscrit

Signatura: «El vicario general»

1945, setembre, 26. Abadia de Montserrat

Carta a Pedro Monserrat, de Tortosa, sobre el títol del llibre *Jesús, maestro de los apóstoles. Puntos de meditación* de Vicent Enrique i Tarancón, per a les associacions dels joves d'Acció Catòlica.

Full solt manuscrit

1945, novembre, 12. Tortosa

Llicència eclesiàstica per a publicar el llibre *Jesús, maestro de los apóstoles. Puntos de meditación* de Vicent Enrique i Tarancón, consiliari diocesà dels joves d'Acció Catòlica i rector arxipreste de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: «Nihil obstat, Andrés Verge, pbro. censor»

Notes: «Imprimatur, Dr. Joaquin Blanc, Vic. General Tortosa»

Carta tramesa a «Rdo. Dr. Vicente Enrique Tarancón. Arcipreste de Villarreal»

1947, juny, 18. Vila-real

Certificat de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, sobre la celebració del matrimoni al domicili de la vídua Juana Lastra Carrero, greument malalta, amb Primitivo Edo Gascón, el 16-6-1947.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Nota: Segell «Pro Seminario. Diócesis de Tortosa. 25 cts.»

Encuny de la parròquia Arxiprestal de Vila-real. Bisbat de Tortosa.

1947, juny, 18. Vila-real

Carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la història de la celebració del matrimoni de la vídua Juana Lastra Carrero, greument malalta, que convivia amb Primitivo Edo Gascón, com a parella. El rector amenaça de no soterrar la dona en terra sagrada, quan es produeix la mort, si no es casen.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Notes: Capçalera impresa de la parròquia Arxiprestal de Vila-real

«Déjense de historias. Si muere ella no le daremos tierra sagrada si no se casan».

«Y me aseguraron que verdaderamente él era soltero, que hace más de veinticuatro años que vive con esta; y ella que a su marido, que ya la había abandonado, le habían muerto de un tiro».

«O'Callahan, en la Práctica parroquial, dice que debo notificarlo al Sr. Juez».

1947, juny, 25. Vila-real

Sobre de la carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la història de la celebració del matrimoni de la vídua Juana Lastra Carrero.

Notes: Text del sobre: «Comunicación matrimonio "in articulo mortis" en Villareal.

Pendiente de noticia sobre el desenlace enfermedad para practicar, si convalece.

diligencias necesarias pra acreditar el estado de viudez de la enferma, que no está en claro».

1947, juny, 25. Vila-real

Carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la història de la celebració del matrimoni de la vídua Juana Lastra Carrero, greument malalta, que convivia amb Primitivo Edo Gascón, com a parella. El rector amenaça de no soterrar la dona en terra sagrada, quan es produeix la mort, si no es casen.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Notes: Capçalera «Parroquia Arciprestal de Villarreal»

Respecte al suposat primer marit, «dijo que se amonestó, que no llegó a casarse: y al preguntarle en qué parroquia y cuanto tiempo hace, me dijo la Puerta de

Vallecas, Madrid, hace algo más de quince años. Lo mismo dijo una hermana mayor que ha venido de Madrid».

1947, novembre, 6

Carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, a José María Adell, vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la subhasta de la venda de la casa del sindicat d'obriers de Vila-real i sobre un harmònim de la parròquia de Vila-real que es troba a Xàtiva.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Notes: «De no haber postor en la subasta del día 12 (y parece hasta ahora que no lo hay) en la segunda se rebaja un 25%».

Un soldat es va emportar l'harmònim a Xàtiva, en acabar la guerra. El llavors bisbe de Solsona, Vicent Enrique i Tarancón, anteriorment rector de la parròquia de Vila-real, ja el va reclamar: «El Excmo. Sr. Obispo de Solsona lo reclamó, dando como pruebas que un soldado, terminada la guerra, dijo que él se había llevado el armonium y escribió al Sr. Cura, a las dominicas y a las clarisas».

1947, novembre, 10. Vila-real

Carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre recerca d'un licitador per a la venda de la casa del sindicat d'obreres de Vila-real.

Full solt manuscrit

Notes: «¿Solución? Un licitador que ofreciera unas cuarenta mil pesetas al menos e impedir que no se haga una mala venta, y al venir la segunda subasta lo compre cualquiera para venderlo a mayor precio el día de mañana».

«¿No podría ser el licitador alguien en nombre del Sr. Obispo para impedir una mala venta?».

Notes històriques des de la fi de la Guerra Civil del 1936-39: «se apoderaron los soldados y después lo tienen como almacén los de Abastos, sin dar un céntimo, desde que se marcharon los soldados, hace dos o tres años».

1948, maig, 8. Vila-real

Carta de Lucas Salomón, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general

de la diòcesi de Tortosa, sobre un cas de desnonament de l'habitatge d'un veí. Sobre les processons i festa dels pares carmelitans es posa a les ordres del bisbe de Tortosa.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Notes: Capçalera de «Parroquia Arciprestal de Villarreal»

Cita el llibre *Institutiones Fidei* del pare Regatillo.

1948, octubre, 2. Vila-real

Carta de sor Inocencia Alcón Edo, superiora del col·legi de la Consolació de Vila-real, al bisbe de Tortosa, sobre la preparació lliure de les alumnes dels tres cursos de batxillerat, amb les assignatures de Religió i de Llatí, per a les quals es demana professor.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Inocencia Alcón Edo

Nota: Segell «Pro Seminario. Diócesis de Tortosa. 1 pta.»

Els pares no volen que les filles estudien a l'Acadèmia Balmes, «se resisten a llevarlas a la Academia de esta localidad, de ambos sexos».

Nota manuscrita: «Esperar respuesta. Sr. Arcipreste».

1948, octubre, 6. Vila-real

Carta de Lucas Salomón, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre el fet que les monges de la Consolació no han d'ensenyar llatí o religió, si no disposen de «títol públic». Les monges s'oposen que les alumnes cursen el batxillerat a l'Acadèmia Balmes, que és mixta.

Full solt manuscrit

Signatura: Lucas Salomón, prevere

Notes: Capçalera de «Parroquia Arciprestal de Villarreal»

«Mi parecer es complacerles, como hago en todo lo que me piden. Como los coadjutores van a la Academia Balmes, y la superiora me indicó me encargara yo, quiero darles gusto. De no haber ido los años atrás mosén Redó y antes mosén Bellés hubiera procurado desviarles. Esto puesto demos gusto a todos y todas».

L'arxipreste proposa mossén Portalés com a professor de religió i mossén Orenga de llatí, i ell mateix per a repassar les alumnes sobre religió.

1948, octubre, 29. Vila-real

Carta de Mn. Lucas Salomón Martí, arxipreste de la parròquia de Vila-real, al bisbe de la diòcesi de Tortosa, sobre autorització per a adquirir una altra Immaculada per a visites a les cases de les filles de congregació malaltes. Es tracta d'una imatge segons el model del pintor Murillo de 110 cm, per mil pessetes, pagada amb el fons de l'òbol per al seminari.

Full solt manuscrit

Notes: Capçalera impresa de la parròquia Arxiprestal de Vila-real. Segell «Pro Seminario. Diócesis de Tortosa. 1 pta.»

Encuny de la parròquia Arxiprestal de Vila-real. Bisbat de Tortosa.

1949, maig, 27. Vila-real

Carta al bisbe de Tortosa de fra Franco M. Barreneche Alzuguren, director de l'obra de vocacions carmelitanes, resident al col·legi de Pares Carmelitats de l'antiga observança de Vila-real, sobre l'edició d'un fulletó mensual de propaganda dels carmelitans, adreçat especialment als xiquets, una «hojita vocacional carmelitana».

Full mecanoscrit

Signatura: Fr. Franco M. Barreneche

Notes: Capçalera «PP. Carmelitas. Villarreal. Castellón»

Segell «Pro Seminario. Diócesis de Tortosa. 1 pta.»

1956, octubre, 22. Vila-real

Carta de Sor María Ascensión Valero, priora del monestir de Mares Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre la gestió de l'escriptura del convent al Registre de la Propietat, en el qual la comunitat ha estat exempta de pagament de taxes.

Full solt manuscrit

Notes: Capçalera impresa del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real «Creo que a últimos de la presente semana comenzarán las obras».

Signatura: Sor María Ascensión Valero, priora

1956, novembre, 6

Carta de Sor María Ascensión Valero, priora del monestir de Mares Dominiques del Corpus Christi de Vila-real, al vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre permís

per a la professió d'una novícia, sobre la nova mestra de novícies i sobre les obres del monestir.

Full solt manuscrit

Notes: Capçalera impresa del convent de Dominiques del Corpus Christi de Vila-real
«Ya tengo solucionado todo el problema de las obras muy bien, lo hacen personas de mucha conciencia y muy conocidas».

«El Señor Alcalde, incondicional para todo, nos ayuda mucho; todo el escombros lo sacan por su cuenta y también nos haran el patio de recreo de las niñas de la escolita».

La priora diu que lliurarà a mà, personalment o per delegació, l'escriptura notarial de propietat.

Signatura: Sor María Ascensión Valero, priora

1956?, novembre?

Notes del notari sobre les esmenes que proposa en la nova escriptura de propietat del monestir de Mares Dominiques del Corpus Christi de Vila-real:

Clàusula 10) Condició de pagar indemnització a la comunitat de monges, en cas d'extinció d'alguna de les finques del monestir.

Clàusula 8) Una imatge sense especificar, que presideix l'altar major del temple, continuarà sent propietat de l'Ajuntament de Vila-real.

Clàusula 9) Adquisició per al monestir, per permuta, d'un edifici denominat hospital, propietat de Pascual Ferri, comprés dins la clàusula 1 de l'escriptura. L'Ajuntament consta com a propietari del convent. El notari proposa suprimir la clàusula 9.

Full solt manuscrit

Notes: L'Ajuntament de Vila-real consta com a propietari del convent de Dominiques de Vila-real: «adquiriendo en su consecuencia las M. M. Dominicas el edificio denominado Hospital, propiedad de qual [Pascual Ferri], y el Ayuntamiento el convento de las M. M. Dominicas, con todos sus derechos, usos y servidumbres».

1900-1960. Llistat de preveres nascuts a Vila-real. Diòcesi de Tortosa
(Ordenats per ordre alfabètic)

Cognoms i nom	Data de naixement o mort	Data d'ordenació prevere
Albiol Sampietro, Vicente	Naixement: 1928	1956
Arnal Ortiz, Pascual		2-5-1928
Asensio Llorca, Enrique	Assassinat el 23-08-1936	1924
Avellana Guinot, José	Assassinat el 23-08-1936	3-10-1921
Avellana Guinot, Vicente		1924
Ayet Gimeno, Vicente	Naixement: 1929	28-6-1953
Ballester Huguet, Salvador	Naixement: les Alqueries, 1930	29-5-1952
Beltran Nebot, Vicente		26-6-1955
Blasco Bonet, Vicente		30-5-1942
Bort Ros, Alfonso	Naixement: les Alqueries	1954
Cabedo, Pascual		
Cabedo Moreno, Bruno	Assassinat el 12-08-1936	
Carda Pitarch, Jesús		24-6-1945
Carda Pitarch, José M.		1946
Carda Saporta, Blas		31-3-1906
Carda Saporta, José Pascual		1918
Font Manzano, Pascual		
Gil Bort, Manuel	Naixement: 25-5-1923	30-5-1942
Gil Ferrer, Matías		1945
Goterris, Pasqual	Assassinat a l'agost del 1936	
Juan Marco, José Pascual		1-6-1912
Juan Nebot, Manuel		10-2-1935
Llorens Font, José		24-6-1956
Martí Goterris, Pascual		26-5-1923
Mata Cabedo, José		1924
Molés Capella, Miguel	Les Alqueries	11-6-1927
Nebot Soriano, Tomàs		10-2-1935
Notari Pitarch, Pascual		26-6-1955
Ochando Badal, José		1910
Ochando Nebot, Juan Bautista	Naixement: 1926	28-6-1949
Ortells Broch, José P.		6-6-1925
Ortells Carda, Vicente		20-12-1912
Ortells Casalta, Santiago		2-7-1944
Parra Folch, José Pascual		25-6-1950
Pitarch Pérez, Manuel		25-5-1907
Ribelles Pitarch, José		13-6-1908
Rubert, Pasqual	Assassinat el 16-08-1936	
Tobías Esteller, Ovidio	Naixement: 1927	24-6-1951
Usó Cubedo, Francisco		10-2-1935
Vaquer Miravet, Rafael		1960
Vilanova Verdià, Santiago	Naixement: 1928	29-5-1952

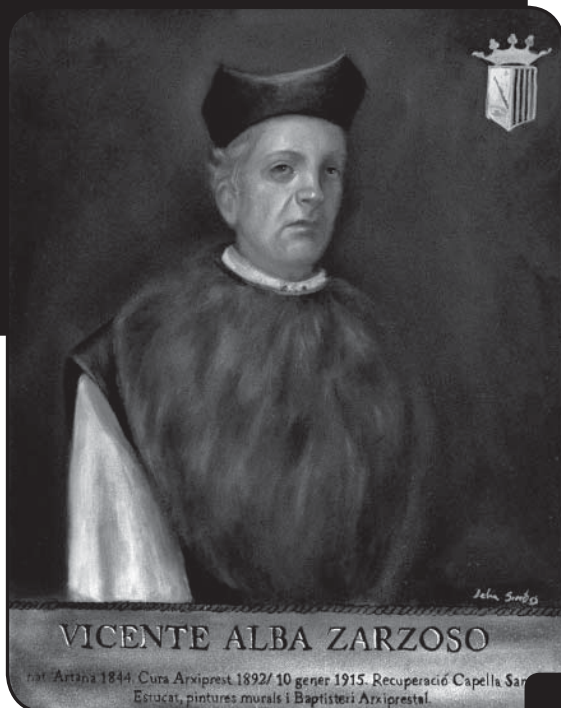
Bibliografia

- BELTRAN, C. «Diez meses y medio de terror en Villarreal». Vila-real: inèdit, Arxiu Històric Municipal de Vila-real, 1936-1937.
- CARCELLER, M. «Jacint Verdaguer i Vila-real». *Font* núm. 14. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2012, p. 133-150.
- «Relació de documents sobre Vila-real de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa (I)». *Font* núm. 16. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2014, p. 231- 256.
- COLÓN, G., MARTÍNEZ, T. i PEREA, P. (ed.). *La cultura catalana en projecció de futur: homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004.
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Palma de Mallorca, València, 1995.
- GIMENO ESTORNELL, V. «Per a una història de la Mare de Déu de Gràcia, patrona de Vila-real». *Font* núm. 9. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2007, p. 129-169.
- «Vicent, l'escolà». *Font* núm. 16. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2014a, p. 45-74.
- «La memoria agradecida en unas bodas de oro sacerdotales». *San Pascual*, 372. Vila-real: juliol-setembre de 2014b, p. 18-23.
- HEREDIA ROBRES, J. «15 de septiembre de 1939». *San Pascual*, 365. Vila-real: octubre-desembre 2012, p. 10-13.
- MEZQUITA BROCH, P. «Justícia o revenja. El cas dels cinc alcaldes republicans de Vila-real». *Font* núm. 14. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2012, p. 45- 64.
- PÉREZ SILVESTRE, O. «La col·lecció de gojos del canonge Manuel Rius Arrufat». *Font* núm. 9. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2007, p. 93-116.
- VENY, J. «Rector i rectoria en català. Estudi onomasiològic», dins COLÓN, G., MARTÍNEZ, T. i PEREA, P. (ed.). Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004, p. 471- 493.

12

Mn. **Vicent** Gimeno i Estornell

**EL CURA DE VILA-REAL,
MOSSÉN VICENTE
ALBA ZARZOSO
(1892-1915)**

Mn. Vicente Alba Zarzoso, 1892-1915.
Oli de Délia Sorribes. Foto de Lorenzo Ruzafa

■ El cura de Vila-real, mossén Vicente Alba Zarzoso (1892-1915)

El cura de Vila-real, mossén Vicente Alba Zarzoso (1892-1915)

Quan aquest any en fa 101, volem retre-li memòria a un dels cures de la nostra església major, la parròquia Sant Jaume de Vila-real, que es va dedicar en cos i ànima a l'apostolat entre la feligresia i a portar a terme les obres que encara mancaven en el temple parroquial, que s'inaugurava l'any 1779 i que s'anaven completant a poquet a poquet, segons les possibilitats de cada moment; aquest cura s'anomenava Vicente Alba Zarzoso, i serví la nostra parròquia en les acaballes del segle XIX i principi del XX (1892-1915).

Als seus dies va haver de tot, alegries i penes, esforços i satisfaccions. Anem a escarbar, com fem sempre, en la documentació adient i la tradició del nostre poble, per a desvetllar el seu rectorat i conèixer aquells anys del mossén com a cura de Vila-real. El dia 10 de gener de 1915 passava d'aquesta vida a l'altra, va morir a l'abadia del c/ Sant Roc; fou l'última vegada que el toc a mort del cura s'oïa al campanar, en ocasió històrica real dins la vila (després ha tornat a sonar aquest toc com a melangia en la mort de Mn. Serafí Sorribes Carceller, cura *in solidum* i arxiprest – 3 de maig de 2002 – i el 7 de febrer de 2011 per Mn. Joan Bta. Alba Berenguer, que moria el dia 5).

Mn. Vicente Alba Zarzoso. Foto de Lorenzo Ruzafa

L'any passat, el 10 de gener de 2015, es complien d'aquest fet els 100 anys: el I Centenari de la mort del cura Mn. Alba Zarzoso. Com de costum ens passen per alt dades que per alguna part són assenyalades i ens n'adonem després que han passat. Aquesta la teníem prevista per a traslladar les seues restes, des del Cementeri Municipal, on descansen a l'espera de la resurrecció, a la capella carner de l'església arxiprestal Sant Jaume, on reposen molts dels cures i capellans d'aquesta des de l'any 1765. Veient l'espolsada que es vol fer als nínxols vells del Cementeri Municipal, no haurem de fer el trasllat de les restes d'aquest arxiprest quan més aviat millor...?

Però serà bo, sempre tenint present els qui no saben la xicoteta o gran història d'aquest capellà, preguntar-nos: qui era el cura Vicente Alba Zarzoso i què va fer, en especial, en la nostra parròquia Sant Jaume de Vila-real? Removem amb aquest motiu les sagrades cendres històriques de l'arxiprestal per a traure a la llum de la memòria els fets que puguem encara trobar, que no es perden, perquè siguen motiu d'encoratjar-nos en el camí de treballar pel nostre poble.

Ad modum curriculum vitae

A la vila d'Artana, dormida i desperta als peus de l'Espadà, en la vessant de la vella i mora Eslida, acompanyada pel Crist del Calvari, en muntanyeta de visió pacífica i esperant la saó beatífica de la patrona Santa Cristina des de l'antiga ermita, naixia per l'any 1844 i rebia les aigües baptismals, un xiquet al qual se li va posar de nom Vicente, com a son pare, segons la tradició; fill legítim de Vicente Alba Silvestre i de Maria Zarzoso Traver, els quals tenien la seua llar en la vila esmentada. D'aquestes dades no tenim documentació en haver-se cremat, també a la parròquia d'Artana, en la foguerada anticlerical de l'any 1936.

Espavilat com seria el xiquet i donant proves a l'escola del poble d'una intel·ligència singular, va ser preparat en els anys de l'adolescència pel rector de la parròquia en les assignatures necessàries per a poder ingressar al Seminari de Tortosa, cosa que faria al voltant del 1855, on cursà la carrera eclesiàstica amb extraordinari rendiment, cursos d'Humanitats i tres més de Filosofia, passà a València per als quatre anys de Teologia, als quals se n'afegien tres més, tot rebent la investidura com a llicenciat en Sagrada Teologia.

L'any 1868, quan complia els 24 anys, va rebre l'ordenació sacerdotal de mans del bisbe de Tortosa i cantava la primera missa a la parròquia d'Artana, amb l'alegria de familiars i veïns. El bisbe l'anomena coadjutor del rector de Peníscola on va començar la seua vida pastoral i va treballar amb la il·lusió del jove durant set mesos en aquella parròquia de caire papal, ja que fou la seu del papa Benet XIII, al qui es coneix vulgarment com el papa Luna, pel seu nom Pere de Luna.

L'any 1869 fou traslladat a la parròquia de Sant Bartomeu de Benicarló com a coadjutor *ad nutum parrochi*, és a dir, per a ajudar al rector que ja era vellet, al qui suplia un cura regent; va treballar en aquesta parròquia amb el zel de l'apòstol durant set anys i mig, a més a més la va regir diverses vegades en les absències del regent efectiu. Ja aleshores mostrava la vessant d'escriptor i la bona preparació en les ciències humanístiques, de manera que prompte assolí fama d'il·lustrat entre els capellans i la gent de la diòcesi tortosina.

L'any 1877 en les oposicions proclamades per al Rectorat de Patronat Reial de Lluçena, es presentava, guanyava i fou nomenat cura ecònom d'aquesta parròquia durant vuit anys, i sis més com a rector en propietat i arxiprest d'aquell arxiprestat; va servir amb dedicació pastoral, i l'assenyalaven entre els millors, durant catorze anys. En aquesta etapa pastoral va dedicar especialment els seus esforços a la predicació del que es deien missions en moltes parròquies de la diòcesi, i com era un bon orador, de paraula fàcil i atractiva, recollia bons fruits espirituals entre la feligresia de les diverses parròquies on predicà.

En aquest temps, Mn. Vicente Alba Zarzoso es va presentar a les oposicions en els concursos a rectorats celebrats l'any 77 (entre els quals hi havia convocat el de la parròquia de Vila-real, que va guanyar Mn. Salvador Ramos, al qui després succeiria); en aquest se li van aprovar els exercicis literaris; també es presentà com a opositor a la canongia magistral i a una segona canongia de gràcia, ambdós per a la catedral de Tortosa, tot aprovant també els exercicis literaris que va practicar. Hem de tindre en compte que

Escola dels Porxes, plaça de Sant Miquel, 1895

les oposicions a rectories requerien una bona preparació en matèries filosòfiques i teològiques, en pastoral i en diverses matèries, com les literàries; pensem que en les parròquies els rectors fins i tot feien l'ofici de mestres i professors, i de vegades de notaris, eren capdavanter en tota classe de matèries amb les quals podien servir molt bé les parròquies a ells encomanades; en els seus llocs hi havia homes molt ben preparats en totes les matèries necessàries en aquells dies per a un bon servei a la societat i no només en la vessant religiosa i pastoral (xoca llegir, en alguns dels estudiosos als nostres dies, sobre els capellans d'aquells temps el maltractament que els dediquen, tot oblidant el paper que feren entre la gent dels nostres pobles, fins a tractar-ne alguns de cavernícoles, fruit potser de la poca cura posada en l'estudi del servei de capellà a cada parròquia i la gent de tot indret!). Si per a rectories es demanava tan bona preparació, no diguem com era el programa que havia de preparar aquell que opositava a una canongia de catedral o a algun benefici i capellania i no oblidem els opositors a d'altres prebendes eclesiàstiques, moltes d'elles depenent del braç secular, com organistes, mestres de capella, cabiscol, etc. Açò ens revela un poquet l'altura intel·lectual del que seria cura de Vila-real!

Seguim avant en el temps i veurem com el bisbe de Tortosa, Francisco Aznar Pueyo, publicava concurs d'oposicions a rectorats en la diòcesi l'any 1891 i el nostre capellà presentava en la Cúria Diocesana la corresponent instància. Al llibre *Oposiciones a Curatos 1891* de l'Arxiu Diocesà de Tortosa, que hi és al Palau Episcopal de Tortosa¹, trobem aquesta instància datada el dia 20 de febrer de l'any 1891, signada per Rafel Borràs i el secretari de Cúria, Ramon Lledó. En aquestes oposicions Mn. Vicente Alba Zarzoso va obtenir el rectorat de la parròquia de Vila-real, que era lliure per decés del cura Mn. Salvador Ramos Vilar (1890).

D'aquesta instància ens hem servit per a les dades del currículum anterior i com a bona font històrica deixeu-me que us la copie en la llengua castellana usada obligatòriament en aquells dies per tots els estaments d'Espanya:

Hoy día veinte de Febrero año del sello, ante mí el infro. Secretario, compareció Don Rafael Borrás, encargado de firmar por Don Vicente Alba y Zarzoso, Cura Párroco Arcipreste de Lucena, y ha manifestado ser éste natural de Artana y de cuarenta y ocho años de edad. Que tiene cursados y aprobados tres años de Filosofía y siete de Teología, en cuya Facultad es Licenciado; que desempeñó el cargo de Coadjutor de Peñíscola por espacio de siete meses; por el de siete años y medio sirvió la parroquia de Benicarló en clase de Coadjutor ad nutum del Párroco jubilado, regentándola varias veces en ausencia del Regente efectivo; que ha sido ocho años Ecónomo de Lucena y seis Cura en propiedad de la misma villa y Arcipreste de su partido; que tomó parte en los Concursos a Curatos celebrados en año setenta y siete, habiéndole sido aprobados los ejercicios literarios; que fue otro de los opositores a la Canonjía Magistral y a otra de gracia en esta Catedral, habiéndole sido también

¹ A. E. TORTOSA, Palau, *Oposiciones a Curatos 1891*, F 48, núm. 172

aprobados los ejercicios literarios que practicó. En vista de lo cual se le admite la firma al presente Concurso, de que certifico. Firma Rafael Borrás y Ramón Lledó. El año del sello 1891.

Així, després de la mort del cura Ramos (11 d'agost de 1890 a Benicàssim) s'encarrega de la parròquia arxiprestal, com a cura interí, el coadjutor Mn. Manuel Arín, que és el de més antiguitat, fins que el 18 d'octubre de 1890 serà nomenat com a cura ecònom Mn. Manuel Manero i aquest ho serà fins a la presa de possessió com a rector o cura propi i arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso, aleshores arxiprest de Lluçena; el 14 de setembre de 1892 ja signa la primera partida de defuncions, havent pres possessió el 7 del mateix mes. De seguida es posà al servei d'aquesta arxiprestal i la feligresia amb entusiasme i decisió, al mateix temps que amb la prudència que calia a un lloc nou per a ell.

Cura Ramos, cura Alba Zarzoso i cura Miguel Pedrós

En la revista de les congregacions marianes *Azul y Blanco*, pels dies de la seua mort, llegim com un resum de l'activitat pastoral i literària d'aquest cura, que anem a transcriure, perquè crec que és un bon referent de l'acció diferent i variada duta a terme per ell. Diu així:

Su cultura e ilustración no sólo en las ciencias eclesiásticas, sino en las profanas, rayaba a gran altura. Los actos realizados en las dos veces que hizo oposiciones a canónjías vacantes, lo patentiza y no menos lo demuestran las obras de su bien cortada pluma siempre puesta al servicio de la causa de Dios, lo mismo que cuando escribía de mística y de ascética, como puede verse en el rico opúsculo titulado 'El Espíritu del Sacerdote' y en otras obras, como cuando escribía lanzándose por los campos de la imaginación, dándonos novelas de estilo florido y correcto y de argumento tan sano como su 'Alicia o una esposa feliz'.

Compañero inseparable de Don Enrique de Ossó, fue uno de los que más le ayudaron en su colosal empresa teresiana, siendo con sus atildados y jugosos escritos el alma de la "Revista Teresiana" por aquel fundada.²

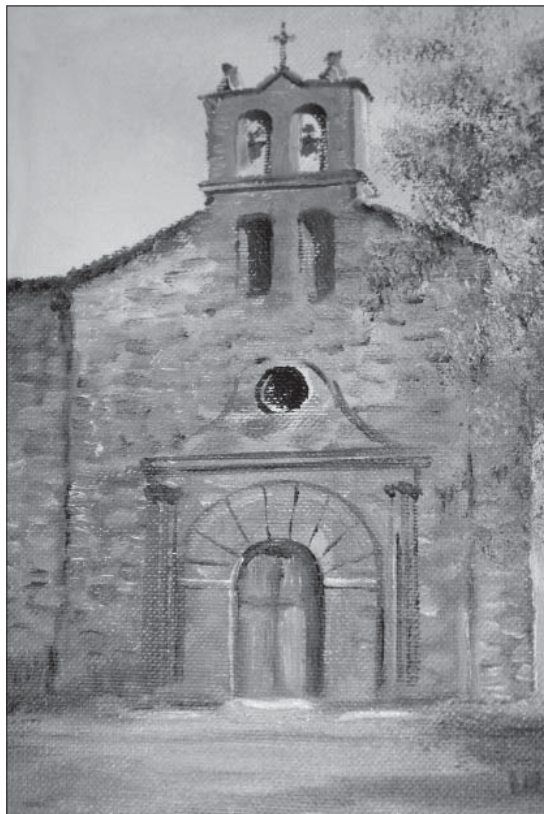
² *Azul y Blanco*, any II, núm. 24, febrer 1915

Ens n'adonem de la variada acció cultural, com ens n'hem adonat de la pastoral i espiritual de l'arxiprest Alba Zarzoso, quan escriu sobre matèries tan diverses, a més de la constant participació en articles de caire religiós tant en la revista congregacionista *Azul y Blanco*, com en la *Revista Teresiana*. A l'últim paràgraf que hem citat dalt, se'ns obri el camí per a conèixer la vida pastoral d'aquest cura de Vila-real, que tanca el s. XIX mentre obri el XX, no gens fàcil, però que ell va saber endreçar per a la millora de la feligresia de Vila-real. Vegem si la memòria dels seus fets ens ajuda en el camí dels nostres.

Qüestió de la capella de la Sang

Al nou cura l'esperava, com a primera preocupació en la taula rectoral, la solució de l'antiga capella de la Sang, convertida en un teatre, que per cert va tindre poqueta atracció per a la gent de Vila-real, a la que sempre li recordava el lloc que havia estat església per segles. Aquesta antiga capella de la Molt Il·lustre Confraria de la Sang (1546), havia entrat, entre els bens eclesiàstics, en les desamortitzacions a Vila-real del s. XIX i d'aleshores passà per diverses mans que la compraren. Pels anys del cura Salvador Ramos

Oli de la Sang de Vila-real

Vilar (1877 al 1890), de feliç memòria com el cura Ramos, aquest havia preparat el camp per a poder recuperar-la mitjançant la seua compra entre uns quants benefactors.

Serà, així, en el rectorat de l'arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso, quan l'església de la Sang es podrà recuperar per al culte³. Aquest cura es prengué seriosament la qüestió i ell mateix, com a rector, es va decidir a què la Sang tornara a ser propietat eclesiàstica, de manera que posà tot el seu afany, amb paciència i convenciment, perquè les parts propietàries vengueren o cediren els seus drets a favor de l'Església⁴.

Açò ho trobem en l'acta de la Confraria de la Sang de 20 de novembre de 1892. No podia menys el cura que moure els membres de la Junta i confreres de la Puríssima Sang, a favor d'aquesta tasca tan important per a la parròquia i confraria i tot el Vila-real cristià, com era recuperar la Sang i així llegim: "... tratóse de adquirir la Iglesia titulada de la Sangre (hoy teatro) dándole amplias facultades a la comisión que quedó a cargo de nombrarla el Sr. Cura siendo uno de los interesados de dicha finca..."⁵.

Amb aquesta finalitat, es posen a treballar; alguns dels propietaris van cedir "graciosament" les seues parts a favor de l'Església, però s'hagué de pagar per les parts restants, de manera que bona gent compromesa amb la parròquia, confreres i no confreres, animats pel cura, i ell mateix, hagueren d'avançar els diners. Una vegada els diners arreplegats es feu l'escriptura de compra de l'església de la Sang, autoritzada pel notari de Vila-real, Godofredo Gimeno, 7 de juny de 1894⁶.

Des que s'adquireix l'església de la Sang, es treballa de pressa perquè l'església siga disposada els dies de la Setmana Santa. El dia 29 de març de 1895, el cura arxiprest, Mn. Vicente Alba Zarzoso, va beneir, amb solemnitat, l'església de la Sang i ell mateix celebrava la primera missa; assistia el clergat, l'Ajuntament i el poble. La missa va estar acompanyada amb orquestra i cor, com era el costum en les grans solemnitats i el cura arxiprest va fer el sermó: "exposant a la consideració dels fidels, allò que va ser en un temps, el que ha estat després i el que és l'Església de la Sang de Vila-real"⁷.

Dies després, el Dijous i Divendres Sant, 11 i 12 d'abril de l'any 1895, aprofitant les processons d'aquells dies i amb la solemnitat d'aquestes, eixint del Carme per última vegada, lloc on havia rebut hostatge la Confraria de la Sang durant aquells anys, es va fer el trasllat de les imatges a l'església recuperada⁸.

³ Seguiré en aquesta part, sobre la capella de la Sang, el que he escrit en *Història de la Molt Il·lustre Confraria de la Puríssima Sang de nostre Senyor Jesucrist i Mare de Déu de la Soledat de Vila-real*, 2011.

⁴ TRAVER GARCÍA, Benito, *Historia de Villarreal*, c. XLIII, p. 315.

⁵ *Llibre vell de la Confraria i Confreres de la Puríssima Sang*, foli 158v.

⁶ TRAVER GARCÍA, Benito, *Historia de Villarreal*, c. XLIII, p. 315 i nota al peu.

⁷ TRAVER GARCÍA, Benito, *Historia de Villarreal*, c. XLIII, p. 315.

⁸ *Llibre vell de la Confraria i Confreres de la Puríssima Sang*, foli 164v.

Un grup de viudes entren a formar part de la confraria, i es posen al servei de la Mare de Déu de la Soledat; es poden considerar com a primeres cambreres de la Mare de Déu de la Soledat de Vila-real, obra també del cura Alba Zarzoso.⁹

Mn. Vicente Alba Zarzoso, com a cura de Sant Jaume de Vila-real, és el prior de la Confraria de la Sang i el que, ajudat dels membres del capítol d'aquesta, recopila els punts dels reglaments que s'han conservat i en redacta un de nou, que és aprovat pel vicari capitular de Tortosa, en seu vacant, el 24 d'agost de 1893. D'aquest Reglament se n'ha servit la confraria fins a la seua revisió l'any 1985, quan era prior d'aquesta el cura de Sant Jaume, Joan Bautista Alba i Berenguer. Quina fel·lç conjunció, els dos cures Alba!

La Congregació de Lluïsos i La Sang

Mn. Vicente Alba Zarzoso troba ja arrelada la Congregació de joves Lluïsos, fundada l'any 1873, i pren entre les seues preocupacions l'estat d'aquesta entitat religiosa, per a millorar-la en tots els aspectes. Aquesta tenia com a església per al culte propi la capella del Santíssim Crist de l'Hospital, on hi havia la imatge de la Puríssima, la que diem del poble o Ajuntament. Però aquesta església o capella era de l'Hospital de Vila-real i dedicada especialment als malalts, per més que aleshores la devoció al Santíssim Crist és ja un fet de forta devoció a la vila i en el barri de l'Hospital; però hi ha l'inconvenient "que s'ha de passar el barranquet". De manera que tot recuperant-se l'església de la Sang, es proposa l'acolliment en aquesta de la Congregació de joves Lluïsos i la proposta és acceptada pel cura i pel capítol de la Confraria de la Sang.

Des d'aquells dies la confraria acollirà en la seua església de la Sang a la Congregació de Maria Immaculada, Sant Lluís Gonzaga i Sant Joan Berchmans, que reuneix la joventut masculina de Vila-real; a aquesta se li assignarà l'altar lateral de la part de l'evangeli, davant l'altar de la Soledat; aquest altar, que estava en molt mal estat, fou restaurat per la Congregació i el 1898 s'instal·len en ell les imatges dels sants patrons. Amb aquest motiu l'Ajuntament decideix donar-li el nom de Sant Lluís al carrer de la Jueria i així el coneixem unit als nostres dies amb l'antic de Jueria. La confraria i la Congregació viuran unides en la Sang les seues festes, treballs i sacrificis durant més de mig segle.¹⁰

La seua dedicació a la Congregació de Lluïsos va estar especial; el cura s'ocupava directament dels assumptes de la congregació, a més del vicari encarregat com a director dels joves, donant a entendre amb aquesta dedicació la importància que donava a la joventut, en la formació humana i religiosa. Ell va prendre part amb molt d'interès en el

⁹ *Llibre vell de la Confraria i Confreres de la Puríssima Sang*, foli 165 a 167.

¹⁰ *Historia de los Luises de Villarreal*, 1948, p. 19-20.

naixement de la revista de les congregacions marianes des de Vila-real, *Azul y Blanco*, en la qual va col·laborar moltíssim ja des dels primers números; llegim com expressava les seues inquietuds en aquesta vessant el nostre cura Alba:

Hoy que tanto se habla de mancomunidades, de solidaridad, de asociaciones confesionales, de mutualidad, me ha parecido admirablemente oportuno el pensamiento de publicar una revista literario-religiosa, que sirva de dulce lazo con que estrechar los corazones de los jóvenes Congregantes de María Inmaculada y San Luís Gonzaga.

La federación mariana que se proyecta, con su órgano en la prensa, con su reglamento, con sus jóvenes operarios y propagandistas populares, con el celo de sus directores, está destinada a dar nueva y más abundante vida a las Congregaciones de la comarca. Estas, aisladas, independientes, dejadas a sus prácticas rutinarias, no podrán evitar la languidez en su desarrollo, el obstruccionismo en sus progresos; porque aparte que el hombre se cansa pronto, y la juventud suele ser inconstante en esa edad de fuego y de peligros, de combates y caídas, los jóvenes fácilmente se extravían por las malas compañías, por el rubor de ser buenos a los ojos del mundo, por la excesiva afición a las recreaciones de la sociedad que les separa de las prácticas piadosas de las Congregaciones. De ahí la necesidad de robustecer el espíritu religioso de la juventud, la cual, formada según los moldes de la piedad cristiana...dirigida por los consejos del sacerdote, educada por los ejemplos del hogar doméstico...puede llegar a ser base del bienestar de la familia, esperanza del porvenir de los pueblos, apostolado auxiliar del sacerdocio católico... A nadie se ocultan las ventajas de las Congregaciones federadas: no es difícil distinguir sus consoladores frutos entre las vislumbres del porvenir, ejemplos recíprocos, unidad de miras, unión de corazones, estímulos meritorios para el bien espiritual, mancomunidad ingeniosa para el progreso de la virtud y perfección del alma, conferencias, ejercicios, lectura asidua de la Revista, etc.¹¹

L'obra del cura Alba Zarzoso en la vessant congregacionista dels Lluïsos l'expressa de manera clara i substanciosa la mateixa revista per ell fundada, quan en la memòria del seu traspàs escriu:

El amor que sentía el Arcipreste Alba por todo lo que tenía relación con la juventud que forma las Congregaciones Marianas, era grande e inmenso. Por eso tomaba siempre parte en todas las empresas; por eso se le consideraba siempre como el primero de los congregantes. ¿Quién no recuerda el Aplec Mariano de Onda, acto grandioso que llenó de gloria a aquella Congregación? El Arcipreste Alba fue uno de los más entusiastas propagandistas de tan memorable acto, lo presidió personalmente y cerró con su nunca bastante ponderada elocuencia. El mitin que se celebró en la poética montaña del Calvario; aquella grandiosa manifestación de fe realizada por nuestra Federación (Mariana) en la Romería Constantiniana

¹¹ *Azul y Blanco*, núm. 1, p. 2

al Desierto de las Palmas y Cruz del Bartolo, encontró en el Arcipreste Alba un incansable propagandista; díganlo las repetidas arengas que desde el púlpito hacía a sus feligreses. El Círculo de la Congregación de Villarreal le ha tenido hasta su muerte como socio.¹²

La Sang com a ajuda de parròquia

El cura Mn. Vicente Alba Zarzoso es complau a veure que l'església de la Sang és oberta per al culte a la Confraria i a la Congregació de Lluïsos i pensa que podria també ser oberta a la feligresia de la parròquia i especialment als qui són de la contornada, que acudeixen a ella per a la missa dominical i altres actes culturals; així se n'adona de la conveniència que fóra "Ajuda de parròquia de l'arxiprestal" i es decideix a demanar-ho al bisbe, al qual li han fet donació d'aquesta església de la Sang els que la compraren.

El 3 de juny de l'any 1908, el bisbe de la diòcesi de Tortosa, Pere Rocamora i Garcia, signa al Palau Episcopal, el rescripte d'erecció d'aquesta; en ell es faculta al vicari coadjutor de l'ajuda de parròquia de la Puríssima Sang a administrar el bateig, unir en matrimoni i fer l'ofici de sepultura als fidels de la demarcació territorial següent:

Carrers Mare de Déu dels Desemparats, Mare de Déu de la Cova Santa, Pou del Racó, Benedito, Estació, Bodega, Trinquet Vell, Puríssima Sang, Pare Molina, Séquia, Albereda, Camí de l'Estació, Carretera de Borriana, Gamboa i les cases de camp o alqueries des del camí de la Boneta fins al camí Vell de Borriana, inclosos i comptant també l'Estació.

Aquesta ajuda de parròquia comença el dia de Pasqua de la Pentecosta de 1908 i s'encarrega un capellà de l'arxiprestal, com a coadjutor amb pròpia jurisdicció, per més que depenent de l'arxiprestal i el cura Alba.

L'estucat de l'arxiprestal, els murals de Vicent Castell i alguns problemetes al mateix temps

A les primeries del s. xx es treballa en la fàbrica de l'església arxiprestal per fer l'estucat de les naus, es van muntar grans bastides i aprofitant el material se li encomanava al pintor castellonenc Vicent Castell els murals d'ambdues bandes de les naus laterals, que acabaria l'any 1909.

¹² *Azul y Blanco*, any II, núm. 24, febrer 1915.

Aquesta empresa important, ja que era l'acabament de les obres de l'església major, necessitava de les almoines i ajudes de la feligresia que col·laborava, i va tindre els seus alts i baixos segons els ànims de la feligresia, de manera que en un temps es van haver de suspendre aquelles obres i desmuntar les bastides, fins que les aigües tornaren a la séquia que tocava.

Són uns anys en els quals es mou una tempestat, explicada en la llunyania dels anys amb el caire “de coses de temps passats”, que cau sobre l'estament eclesiàstic i civil del poble, mullant de ple a institucions tan volgudes com el convent de Sant Pasqual, amb la Reial Capella i les clarisses, i la Congregació de Filles de Maria Immaculada; en aclarir-ho també es mullaren l'arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso i el clergat de Vila-real, fins a intervindre amb la seua autoritat la cúria romana i el bisbe de Tortosa, Pedro Rocamora.

Per una part hi és la qüestió, que ve del s. XVI, quan els jurats de Vila-real construeixen la capella de Sant Pasqual com a reliquiari del seu cos incorrupte, adjunta a l'església del Convent, antiga ermita de la Mare de Déu del Rosari, de propietat municipal i prompte se suscita el problema; “de qui és, o dels frares o de la vila”. Quan el rei la pren sota el seu patronatge pareix que la solució està donada, però segueixen els malentesos, que no mai arriben a trencaments, però que trobarem en aquests segles com “La secular lluita del patronat i jurisdicció per Sant Pasqual”. Quan l'exclaustració es fa càrrec el clergat secular, o siga els capellans de la parròquia, de l'atenció pastoral, tant de l'església del convent com de la Reial Capella; en prendre possessió les monges

Fresc de Vicent Castell: *La Resurrecció*

Reial Capella de Sant Pasqual, abans de l'agost de 1936

clarisses de Castelló, es divideix aquest servei pastoral: per una part hi haurà el capellà o vicari de les monges i per una altra part els beneficiats de la Reial Capella, però la qüestió de la jurisdicció apareixerà constantment como una pedra que fa entropessar.

Façana de Sant Pasqual abans de 1936

S'uneix a aquesta, en els últims anys del s. XIX i primers del XX la problemàtica del capellà director de la Congregació de Filles de Maria Immaculada, que tenen la seua seu en l'església del sant. Aquell, per diverses causes, renuncia al càrrec i d'aleshores no hi ha pau entre les congregants i els capellans, de manera que fins i tot ni les intervencions del bisbe de Tortosa aconseguixen calmar els ànims exaltats per llarg temps.

Els dos problemes salten a la vegada en l'ambient eclesiàstic i social del Vila-real quan comença el s. XX i s'inflamen en la mateixa recerca de la veritat, partint de la que cadascú aporta, no exempta de partidisme i de recels. Fins i tot apareixen pamflets impresos anònims que es reparteixen pels carrers i les cases, hi ha protestes i altercats davant la casa abadia i a les portes del convent, tot protagonitzat per partidaris d'una o d'altra visió del problema, fins a arribar a què les forces d'ordre públic han de protegir els edificis religiosos i els actes de culte tant a l'arxiprestal com a la capella i església del sant. Veiem en aquestes manifestacions la vessant popular del problema, la que se sustenta a base del que "m'han dit o s'ha dit i és d'aquesta o de l'altra manera perquè jo ho sé bé". Per sort els problemes se solucionen per un altre camí i és el de l'estudi acurat, sense exaltacions, basant-se en la documentació i emprant el bon seny de la gent de pau; així en tot aquest temps quan comença el s. XX, en la primera desena, es mouen documents, cartes, visites, monicions, interdicts i advertiments entre la cúria tortosina, Roma, les monges clarisses, el Govern central i la casa abadia de Vila-real, per a intentar trobar una solució.

Convent i Reial Capella de Sant Pasqual abans de 1936

L'aportació de Roma, en favor de les monges, deixava un espai al bisbe per a delegar en el rector de la parròquia l'administració de la capella i les seues festivitats i això dona peu a què tant l'arxiprest com els beneficiats de la Reial Capella se sentiren encara més que amos; però com a prova d'acatament dels manaments de la jerarquia, el 27 de juny de 1901, el cura, acompanyat de dos beneficiats, posa en mans de la comunitat de clarisses els objectes de la capella de Sant Pasqual que es guardaven a la casa abadia.

Aquesta qüestió de la Jurisdicció de la capella de Sant Pasqual va pacificant-se en rebre les monges, 28 de març de 1908, el Reglament de la capella del sant, favorable principalment a elles; des d'aquella data els beneficiats administradors es mostraren més benignes i atents a les monges. La Reial Capella continuà regida i administrada per l'arxiprest i els beneficiats del clergat secular fins la desena dels anys quaranta, després de la guerra de 1936, amb la crema i destrucció de la capella i l'església del Convent, a més el cos incorrupte del sant i tot el valor religiós i artístic de l'espai, quan van posar la primera pedra (1940) per a edificar el nou temple de Sant Pasqual pel bisbe, el clergat parroquial i l'Ajuntament amb el poble de Vila-real, l'orde franciscà va requerir la intervenció de Roma i per decisió d'aquesta es va fer càrrec de tot la comunitat de forma definitiva, servint el culte els pares franciscans, fins al 10 de setembre de 2000, quan el bisbe Juan Antonio Reig Pla, nomena quatre capellans del clergat parroquial per al servei de la nova basílica de Sant Pasqual, encarregant-se, quan escric aquestes lletres, abril de 2016, la parròquia arxiprestal del servei religiós de la basílica del sant.

També la Congregació de Filles de Maria Immaculada, després d'uns quants alts i baixos, el 1907, acabats els problemes, eren animades en un camí d'estabilitat i de pau pel nou director Mn. José Candau Martí.

Sobre aquest afer, en què, a més dels apassionaments dels dos bàndols oposats en la visió de drets i obligacions sobre la capella de Sant Pasqual i Congregació Mariana, podem veure la devoció del poble, també en els interessats en la qüestió, que voldria el millor bé per a les entitats en pugna i en favor de Vila-real.

Encara que no s'ha fet l'estudi acurat sobre l'espai d'aquest temps i d'aquest fet, sí que hi ha articles i estudis que ens volen donar llum per al nostre coneixement, que són a l'abast de qualsevol¹³. Molta documentació hi ha a l'arxiu del convent esperant que algun estudiós interessat per la qüestió es decidisca a acometre la investigació necessària, ara que ha passat el temps suficient perquè no ressusciten vells traumes. En aquest article no cap l'esmentada investigació que abastaria més pàgines de les que podem dispondre i que dona tema per a altres articles i estudis en un altre espai de temps.

Només he estimat anotar breument aquestes qüestions en relació al rectorat de Mn. Vicente Alba Zarzoso, perquè a ell li tocà actuar, com actor dels principals, en el seu servei de cura arxiprest de Vila-real, cosa que el va fer patir de veritat moltes agressions verbals i psíquiques, com incomprendions de part de molta gent de la feligresia. Per

Processó del Corpus, oli de Vicent Castell, 1909

¹³ JUAN NEBOT, Manuel, *Villarreal siglo XX*, vol. I, p. 41.

aquest afer es degueren parar les obres d'estucat i pintura de les naus de l'església major, en tancar-se les mans que ajudaven amb les seues almoines a dur-les a terme, per més que anys després es pogueren acabar.

De les obres fetes al rectorat de Mn. Vicente Alba Zarzoso, recordem especialment l'estucat i ornamentació de les naus, del millor material i or i l'espectacularitat dels olis de Vicent Castell i Doménec: en la façana de la sagristia, on podem assistir a la missa major celebrada pel mateix arxiprest, a la part de dalt fent enramada de roses els àngels del cel; en la façana de la capella de la Comunió l'eixida de la processó del Corpus en la custòdia de Cetina portada per capellans i precedida pel clergat amb els quatre bordons (un el porta Mn. Llores, el capellà vellet), enmig la xiqueta, nebodeta de l'arxiprest, vestida d'angelet tot enramant flors i a dalt la mateixa capella de la Comunió; el fresc de la façana del carner, amb la Resurrecció del Senyor, contraposada a la capella dels soterraments dels capellans, que hi és darrere, i a dalt l'escena de Jesús i la samaritana en el pou de Jacob; i el fresc de la part del baptisteri representant el baptisme de Jesús en el Jordà i a dalt la presentació de Jesús en el temple de Jerusalem amb la Mare de Déu, sant Josep, el vell Simeó i la profetessa Anna.

El nou baptisteri

Quan les obres d'estucament de l'església major en la primera dena del s. xx, fetes pel vila-realenc Ramon Sifre, es decidí de construir un nou i definitiu baptisteri on fóra posada dignament la pila de bateig que, fins aleshores, era instal·lada al vell baptisteri de l'altar de Sant Pere, el 12 de novembre de 1862; aquesta deixava fora d'ús la pila gòtica de l'any 1583, que passaria a ser la pila baptismal de l'església de les Alqueries de la Mare de Déu del Niño Perdido, per l'any 1862 endavant.

Al núm. 4 de la revista *Font* (maig 2002), vaig publicar un article sobre "La pila del bateig de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real"; a l'apartat 4, parlava precisament d'aquest nou baptisteri i deia:

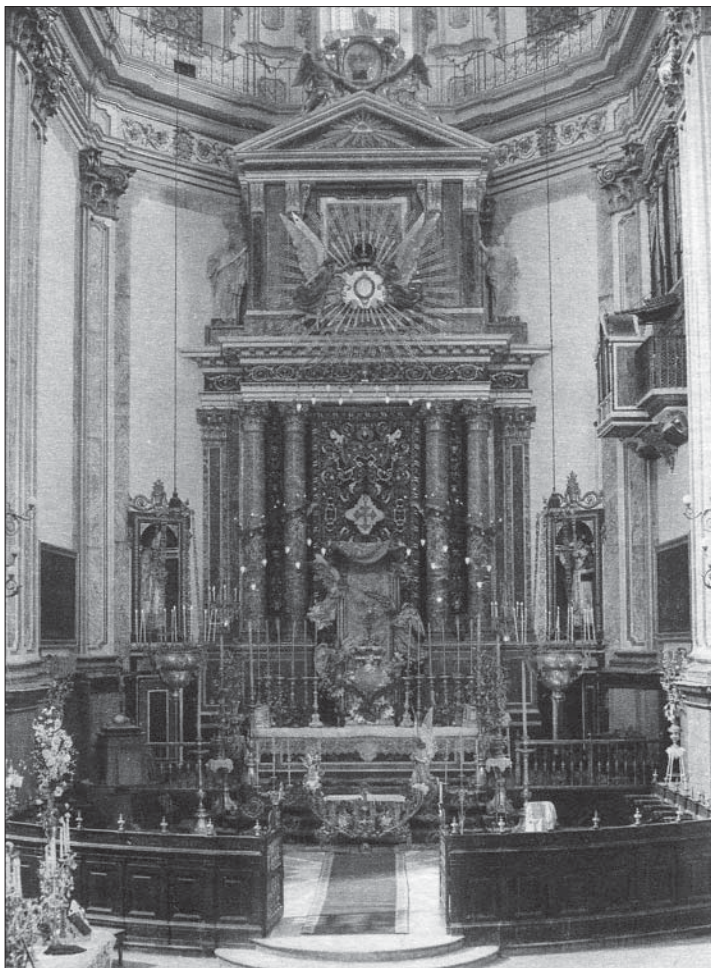
En els primers anys del 1900, essent arxiprest En Vicente Alba Zarzoso, es fan les obres de decoració de l'Arxiprestal. L'actual baptisteri s'erigeix amb motiu de pintar els frescs murals Vicent Castell, en particular el fresc del Baptisme de Jesús i la Presentació de Jesús al Temple; l'any 1909 ja estan pintades ambdues escenes. Aquestes obres de preparació de la paret les hem observades en desembre de 2001, quan es restaurava aquest baptisteri per a usar-lo altra vegada; en picar la paret, per a preparar-la i folrar-la de marbre, ens n'adonàvem que hi era una doble paret, tant fonda com ho és l'armari del baptisteri, però amb l'amplitud de la nau. Abans, en la dita paret hi havia un dels altars o capelles que avui no existeixen i que

Baptisteri i fresc de Vicent Castell, 1909. Arxiprestal Sant Jaume

conexim pels inventariats de visites pastorals. En fer aquella doble paret es trau el baptisteri de l'altar de S. Pere i es construeix l'actual amb l'enreixat valuós i artístic que tots coneixem, traslladant la pila de bateig a eixe lloc més harmoniós i adient en l'entrada del temple i tenint com a retaule la pintura de Vicent Castell "el Baptisme de Jesús"; totes aquestes reformes s'estrenen el 30 de maig de 1909 i ho sabem gràcies a unes notes o "Memòries escrites de Jaume Llorens Girona", que els familiars tingueren el gust de deixar a Mn. Serafi Sorribes i Carceller, arxiprest d'aquesta, en els nostres dies. Aquest senyor Jaume anava escrivint fets que ell havia conegut i gràcies a aquestes memòries sabem: *"Estreno de la pila del Bautismo, trasladada del altar de Sn. Pedro, en el lugar que está, con fecha en 30 de Mayo de 1909, en la parroquia de Villarreal. Jaime Llorens"*.

Altar major de l'arxiprestal Sant Jaume en temps de Mn. V. Alba Zarzoso

Repeteix, com en aquell article, que “si no és per aquestes memòries no haguérem tingut notícia d’aquest fet...; cap del nostres historiadors se n’ha fet ressò, només aquest vila-realenc senzill i llaurador, però que estava atent a la quotidianitat del poble i de la parròquia, i a qui li ho agraiïm”, com al cura Mn. Vicente Alba Zarzoso.

Aquest baptisteri amb la seua pila ha estat la porta per on hem entrat tants vila-realencs a ser de la família cristiana catòlica de Déu. El 24 de juny de 1970, usant de les noves normes baptismals del Concili Vaticà II, es deixava de batejar en aquest baptisteri i se celebrava el sagrament a l’entrada del presbiteri a l’altar major. Pel setembre de 2001, essent cura Mn. Joan Bta. Alba i Berenguer, es restaura la coberta de la pila baptismal en vistes de tornar a usar el baptisteri; el desembre del 2001 i gener del 2002, essent ja cura Mn. Francisco José Cortés Blasco, es restaura l’enreixat, l’enllosat i la paret frontal del baptisteri, deixant-lo a punt per a la celebració del sagrament, el 13 de gener de 2002.

Si no existira la llei del pèndul estaríem tranquils en les nostres tradicions, però aquesta llei ve a complir-se, tant cap ací com cap enllà; vull dir que quan escric aquestes línies ja he vist el pèndul canviant de direcció, perquè als nostres dies s'està celebrant el sagrament del bateig a la nostra església major, unes dates al baptisteri i unes altres a l'altar major: *in memoriam!*

La Mare de Déu de Gràcia

El cura arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso fou un gran devot de la Mare de Déu de Gràcia i ho demostrava sempre que calia per a animar aquesta devoció a Vila-real, tant a l'èrmita com a la parròquia.

El primer any del s. xx, 1901, animats per l'arxiprest, el clergat de Vila-real, tant els residents com els absents, ofrenà a la Mare de Déu de Gràcia un artístic tron o peana, amb àngels músics, tallat per l'escultor Pasqual Amorós, que es va estrenar en les festes solemnes que dedica Vila-real a la Verge el mes de setembre. Ja que l'Ajuntament volia participar en la cavalcada de les festes, però no es posaven d'acord clergat i regidors, l'Ajuntament no va assistir a la processó de rebuda de la Mare de Déu, però a petició del bisbe Rocamora, tot se solucionava des del dissabte anterior a la festa del primer diumenge, cavalcada, missa i processó.

Mn. Alba va fundar la Confraria de la Mare de Déu de Gràcia, va promulgar uns estatuts per als confreres i va editar escrits per a fomentar aquesta devoció de Vila-real.

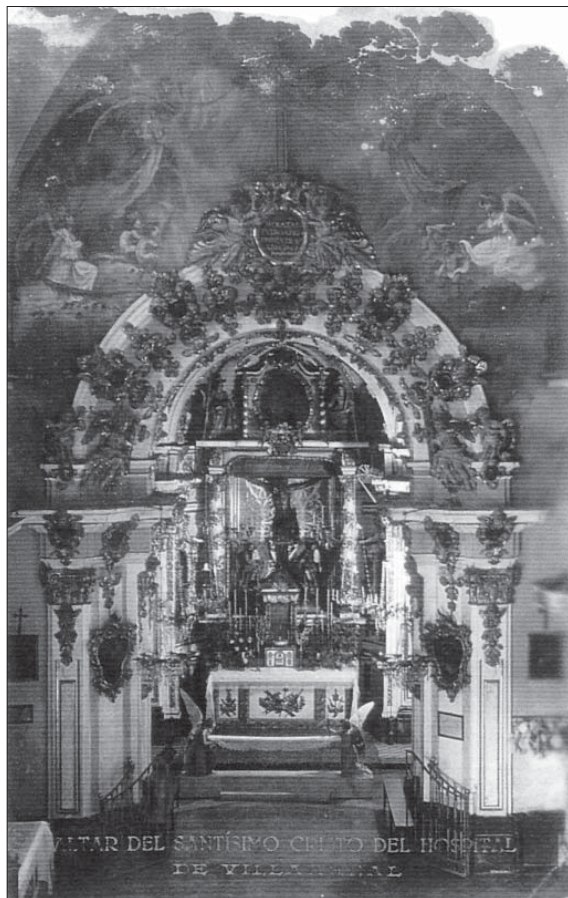
L'any 1908 Vila-real celebra festes extraordinàries a la Mare de Déu de Gràcia, amb motiu dels 150 anys de la proclamació del Vot Perpetu (1757) i pel VII Centenari del naixement del rei fundador Jaume I. El dia 4 de setembre, divendres abans de la festa, la rebuda a la Mare de Déu va ser solemníssima i així el diumenge, predicava a l'arxiprestal el pare provincial dels escolapis Calasanç Rabassa i al Crist de l'Hospital, el Crist del Rei En

Mare de Déu de Gràcia, talla gòtica del segle xiv, en temps del cura Alba

Jaume, el canonge de Barcelona Dr. Bartolí. La imatge de la Mare de Déu de Gràcia es quedà durant huit dies al convent de les Dominiques i uns altres huit dies al de les clarisses de Sant Pasqual. De tot açò és cor i ànima Mn. Vicente Alba.

Capella Crist de l'Hospital abans de 1936. Foto de Juan Bta. Pesudo

Com un més de Vila-real

Si repassem els anys del rectorat de Mn. Vicente Alba Zarzoso ens n'adonarem que es va fer, fins i tot en els sentiments, com un més del poble, tant en les tradicions religioses, com en les situacions socials normals o extraordinàries. En triem unes quantes perquè captem la personalitat del nostre estimat arxiprest de finals del s. XIX i principi del XX.

- El 18 de febrer de 1894 acaben les obres de restauració de la capella del Sant Crist de l'Hospital, en temps del primer beneficiat Mn. Manuel Manero i Arrufat; el dia 21 del

mateix mes s'obri al culte amb una missa solemne oficiada pel beneficiat i en la qual predica l'arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso, unint-se al poble per aquesta devoció.

- El procés criminal contra Miquel Broch Sancho, l'últim condemnat a mort a garrot vil, de 44 anys, casat i vivia a Almassora, que va vindre a Vila-real per demanar-li diners a sa mare al c/ Sant Pere; com aquesta no li'ls va donar, la va matar per a robar-li-ho tot, 34 pessetes en total!; era 21 de gener de 1899. L'arxiprest, en nom de les forces vives de Vila-real, es dirigeix amb una "sentida exposició" a la reina regent Maria Cristina, tot suplicant l'indult:

La desgracia nunca ha encontrado cerradas las entrañas de misericordia ni los oídos de V. M. a los clamores del infortunado, cuando han llegado respetuosamente hasta las gradas de vuestro real trono. Hoy recurrimos una vez más a vuestra clemencia de Reina, y a vuestro amor de madre de los españoles, implorando perdón para un hermano y convecino nuestro, más ciego y temerario, que criminal y malvado, en el momento aciago de perpetrar su parricidio...Villarreal a 3 de abril de 1900.

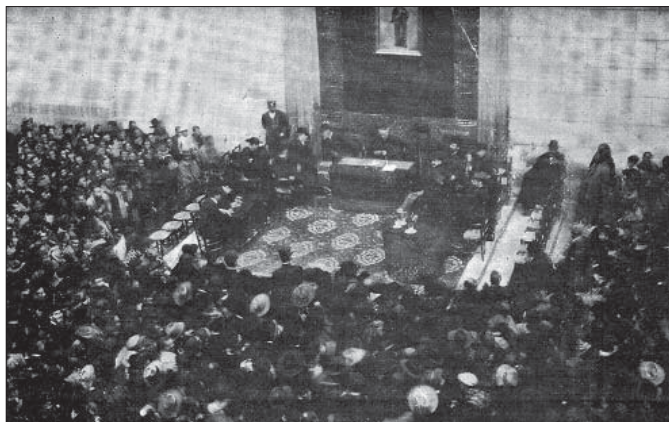
La reina va atendre la petició però el Consell de Ministres denegà l'indult. L'arxiprest, el dia del compliment de la sentència, 17 d'abril de 1900, celebrava la missa en la mateixa presó de Ca la Vila de Vila-real, a la matinada, amb plàtica i administració del viàtic al pobre Miquel, que després va ser portat fins al lloc on rebria el garrot vil, entre una gentada del poble i de la rodalia, que portaven els seus xiquets, als qui en el moment

Visita del rei Alfons XIII, 1905

de la mort de l'ajusticiat els pegaven una solemne galtada perquè no oblidaren la fi d'aquell home.

- Fou el promotor i animador de la Peregrinació Nacional al Sepulcre de Sant Pasqual, després que el papa Lleó XIII declarava l'any 1897 al sant, Patró Universal de les Associacions i Obres Eucarístiques.
- El mes de gener de 1905 es va donar la Gran Missió Parroquial, predicada per quatre pares de la Companyia de Jesús, essent l'entusiasta promotor i animador Mn. Alba, ell mateix predicador de tantes missions parroquials en pobles de la diòcesi.
- El 13 d'abril de 1905, el rei Alfons XIII visitava Vila-real i el sepulcre de Sant Pasqual. A la porta del sant el reberen els bisbes de Tortosa i Sagorbi i l'arxiprest Vicente Alba Zarzoso que li va dirigir unes paraules de benvinguda, tot entrant el rei sota pal·lis per a pregar de genolls davant el sepulcre de Sant Pasqual.
- L'octubre de 1906 a Vila-real es recupera el cant gregorià propi de l'església catòlica; ho fan el dia 3 d'aquest mes les monges clarisses, per la festa de Sant Francesc, i les segueixen l'església major, les dominiques i els franciscans. Anys després, en la rectoria de Mn. Alba, el capellà Antonio Miralles fundarà a l'Arxiprestal una escola de cant gregorià, a més del cor dels Lluïsos, que esdevindrà l'Schola Cantorum de l'arxiprestal, motiu de la fundació d'Els XIII l'any 1915.
- El 1907 es fan obres a l'església de la Sang i el 27 d'octubre es trasllada des de l'arxiprestal el Santíssim Sagrament, portat pel bisbe Pedro Rocamora; es fa en aquesta data, quart diumenge d'octubre, perquè és la festa antiga de la Confraria, és a dir, la festa de l'Ecce Homo, que data de la fundació de la Confraria el 1546, Mn. Alba és el prior.
- El 7 de febrer de 1910 s'inaugurava i era beneït per l'arxiprest el col·legi de Sant Pasqual, de les germanes de la Consolació, al c/ Major Sant Jaume, en la casa llegat d'Isabel Onoll. També en temps de Mn. Alba es funda el Patronat de la Sagrada Família que tant de bé ha fet en el nostre poble, dirigit així per les germanes de la Consolació.
- El 17 d'abril de 1910 se celebrà un míting de protesta contra l'escola laica, al calvari de Vila-real, al qual acudí moltíssima gent de totes les comarques de la Plana i de València, on va fer la presentació el nostre arxiprest llegint el telegrama del cardenal Merri del Val, secretari d'Estat del papa Pius X. Mn. Alba participaria en molts aplecs, com el celebrat el 28 d'agost del mateix any a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, contra l'anticlericalisme i defensant l'ideal catòlic de la vida, en els quals sempre prenia la paraula amb valentia i decisió.
- El 28 de juny de 1911 eixia de Vila-real cap a Madrid per al XII Congrés Eucarístic Internacional, un grup de 125 membres de l'Adoració Nocturna, amb el guió de Sant

Miting religiós, cura Vicente Alba Zarzoso

Pasqual, com a Patró Universal; aquest guió era el millor del poble (en veritat era el del Santíssim Sagrament o Minerva, al qual havien canviat l'oli central per una imatge de sant Pasqual per a tal solemnitat). La representació de vila-realencs amb el guió de Sant Pasqual va ser l'admiració dels congressistes. La processó amb el Santíssim arribà fins al Palau Reial d'Orient, on esperava la família reial; des del balcó principal es donava la benedicció amb la custòdia.

De Madrid el Congrés es traslladà a Vila-real com una peregrinació final al sepulcre de Sant Pasqual, el 7 de juliol d'aquell mateix any 1911. El dia 6 arribaren els peregrins, arquebisbes, bisbes, capellans, autoritats civils, fidels en general, a l'estació de tren del Nord on esperava el bisbe de Tortosa, Pedro Rocamora Garcia, l'arxiprest, clergat secular i regular, autoritats i quasi tot Vila-real. Per la nit se celebra una vigília eucarística preparatòria en totes les esglésies de Vila-real i a l'alba del sol del dia 7, els adoradors es reuneixen a l'església del Stm. Crist de l'Hospital, on, presidida pel cura arxiprest, es va organitzar la processó d'Espigues que acaba a l'església de Sant Pasqual. Després es distribuïren els bisbes per a celebrar la missa en cada església, i a les 10 h presidia el pontifical a l'arxiprestal l'arquebisbe de Sevilla. Per la vesprada fou la processó, amb representants de tota la regió, que les cròniques avaluaven en quaranta mil persones; hi participaren els seminaris de Tortosa, Barcelona i València, les comunitats de religiosos de Castelló, Borriana, Onda, Valencia i Vila-real, 230 capellans i religiosos, bisbes i prelats, tot presidint el bisbe de Tortosa, que emulava el Congrés de Madrid en impartir la benedicció amb el Santíssim des del balcó de Ca la Vila a la plaça porticada de la vila, on es va proclamar l'acte de consagració. La casulla que vestia el celebrant en el pontifical era la que va vestir el papa Aleixandre VIII en la canonització de sant Pasqual l'any 1690, que encara hi és a la basílica de Sant Pasqual en els nostres dies.

- Dies de dol. El 27 de maig de 1912: l'incendi en el Cine "La Luz". Es projectava l'última pel·lícula de la sessió de nit, en la cabina del projector va començar a cremar-se el cel·luloide de les cintes i de seguida les flames es propagaren per tot el lloc de l'edifici. S'interrompia la serenata de la Banda de Música a la Fira de Sant Pasqual a la Murà, les campanes tocaren a foc i la nit es va omplir de crits que prompte foren de dol. El poble s'unia en una feina de salvament difícil; molts ferits i 69 morts carbonitzats, que els portaren a l'Hospital de Vila-real. Vila-real quedava en silenci sepulcral; quasi totes les famílies tenien algú a qui plorar. Condols de tot Espanya, fins i tot de la família reial. Portes de casa entornades, cobertors amb crespons negres, senyeres a mitja asta a Ca la Vila i entitats socials, la gent tota vestida de dol. El dia 29 de maig eixia la processó del soterrament des de l'església de l'Hospital, presidia l'arxiprest Mn. Vicente Alba Zarzoso. Una gentada per tot el Raval del Carme i carrers adjacents fins a l'església major; carrers que portaven al calvari i fins al Cementeri. Al dol el bisbe de Tortosa, governador civil, autoritats, ajuntaments, militars, frares, capellans, un centenar de pobres amb ciris, nou bandes de música, quaranta bombers uniformats i obrint el pas la creu arxiprestal alçada i una secció de la Guàrdia Civil de Cavalleria. Es conta que hi haurien unes 60.000 persones assistents en aquell testimoni de dol que es va viure a Vila-real i en tot Espanya. A la plaça del Calvari, l'arxiprest Mn. Vicente Alba va pronunciar una sentida oració fúnebre i davant d'aquell espectacle de dol, no mai vist a Vila-real, va prorrompre en un gran plor, com la majoria dels que hi eren, vila-realencs i forasters. El 13 d'agost de 1912 se celebrava el funeral a l'arxiprestal.

Processó del soterrament de les víctimes de l'incendi del Cine "La Luz"

- El 8 de juliol de 1912, a les 19 h arribava a Vila-real la infanta Isabel de Borbó, anomenada la Xata, tia del rei Alfons XIII. La va rebre l'Ajuntament, el clergat i una gentada. Visità

l'Hospital amb el Crist, va fer una donació d'almoines per als malalts i per als ferits de la crema del cine i pobres; després s'encaminà a Sant Pasqual i el convent, on l'esperava el bisbe de Tortosa.

- El setembre de 1912 van obrir una residència a Vila-real les germanes de Sant Josep o josefines, era general de la Institució, Sor Inés Pagès, i arxiprest d'aquesta Mn. Vicent Alba que les va animar des del primer moment de la fundació.
- En temps de Mn. Alba Zarzoso es crea la Federació Comarcal de les Congregacions Marianes de la Plana i de la Serra de Castelló, amb la seu als Lluïsos de Vila-real i apareix la revista d'aquestes *Azul y Blanco* (1913), en la qual col·labora l'arxiprest, era l'ànima impulsora d'aquesta i de les congregacions.

Oli de la capella del Crist de l'Hospital al Barranquet

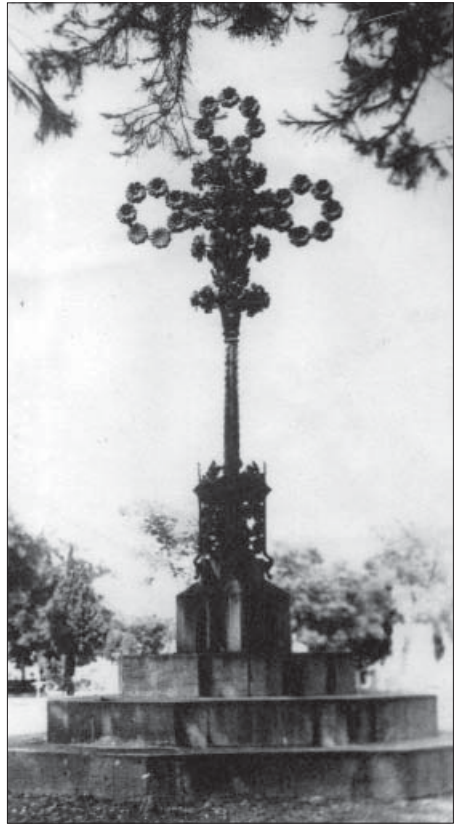
Commemoracions constantinianes, 1913

L'any 1913 el món catòlic celebrà les festes constantinianes, commemorant el XVI Centenari de l'Edicte de Milà, pel qual l'Església recuperava la pau després de les persecucions per part dels emperadors romans. Per l'avinentesa d'aquesta gran solemnitat, a Vila-real es decidiren a traure la imatge del Santíssim Crist de l'Hospital i el poble ho va acollir amb molt d'entusiasme, ja que l'eixida del Stm. Crist des de la seua capella es feia poques vegades durant un segle; foren unes festes magnífiques, potser les

més solemnes que haja dedicat mai Vila-real al seu Crist. El portaren al lloc 24 joves congregants de Sant Lluís, des de la capella de l'Hospital fins a l'Arxiprestal, al so d'una ovació que no tenia fi de la gent; feia més de seixanta anys que la venerada imatge no eixia de la seua capella, des del 24 de febrer de 1850; ara, el 25 de setembre de 1913, eixia una vegada més.

A l'arxiprestal es festejava amb un triduum i el dia del retorn començava amb una missa solemne a tota orquestra; la processó de tornada va ser impressionant, acompanyant la imatge més de cinc mil homes amb ciris, les confraries, els 24 ancians de l'Apocalipsi, el clergat secular i regular, el Lignum Crucis sota el pal·lis, Ajuntament, i Banda de Música. Per a guanyar el Jubileu es va fer visita estacional a l'església de la Sang, única vegada que el Crist de l'Hospital ha visitat aquesta església; també visitava l'església de Sant Pasqual, les dominiques i fins i tot la Creu d'Aliaga, recorrent el poble durant quatre hores¹⁴. L'entusiasme i l'esforç del cura Alba Zarzoso va donar el seu fruit en aquestes festes constantinianes, de felicitat memòria.

Creu d'Aliaga

Clergat a l'arxiprestal en temps de Mn. Vicente Alba Zarzoso

El 31 de desembre de 1904. Cura arxiprest: Vicente Alba Zarzoso. Coadjutors: Jesús Queralt Fernández-Lastre; Antonio Vidal Mondragón. Beneficiats: Modesto Dellà Tena; Manuel Bernat Petit; Pasqual Nácher Miró; Manuel Soriano Clofent; Vicente Llidó Casanova; Benito Traver Garcia (organista). Adscrits: Manuel Arín Forés; José Roca Gil; Francisco Ortells Ibáñez; Vicente Rochera Almela; Pasqual Llorca Carda; José Tirado Català; Mariano Segura Climent; José Millà Ayet; José Gil Vidal; José Candau Martí; Juan Candau Martí; Antonio Soriano Carda; José P. Chabrera Molina; Juan Bta. López Avellana; Bruno Cabedo Moreno; José P. Cabedo Nebot; Constantino Menero Sifre; Pasqual Goterris Taurà; Lorenzo Carbó Sales; Vicent Albiol Bort; Dionisio Nostrort

¹⁴ JUAN NEBOT, Manuel, *Villarreal siglo XX*, vol. I, p. 107.

Llorens; José Fco. Petit Soriano; Pasqual Cabedo Nebot. A les Alqueries: Vicente Lores Alberto. A l'església de la Sang: Antonio Sichert.

Un grup de sacerdots i seglars al pati de l'abadia, 1901

Va passar d'aquesta vida a l'altra: decés de mossén Vicente Alba Zarzoso, cura de Vila-real, el 10 de gener de 1915

L'acta de defunció a l'arxiu del Registre Civil de Vila-real¹⁵ ens dóna a conèixer les dades principals d'aquest fet:

En la ciudad de Villarreal, a las doce horas del día once de Enero de mil novecientos quince, ante D. Sandalio Soriano Sanchis, Abogado, Juez municipal y D. Pedro Meseguer Albella, Secretario, compareció D. Vicente Nostort Llorens, natural de esta ciudad, término municipal de la misma, provincia de Castellón, mayor de edad, casado, practicante, domiciliado en dicha ciudad, calle de San Antonio número dos, manifestando que D. Vicente Alba Zarzoso, natural de Artana, término municipal del mismo nombre, en esta provincia, de edad de setenta y un años, Cura Arcipreste de esta ciudad y domiciliado en la misma, en la calle de San Roque número tres, falleció a las veintitrés horas del día de ayer, en su domicilio, a consecuencia de cardio-esclerosis, de lo cual daba parte en debida forma... Y que a su cadáver se habrá de dar sepultura en el cementerio de esta indicada ciudad...Fueron testigos

¹⁵ Arxiu Civil, Jutjat de Vila-real núm. 4053980/08 fol. 7-8 del 12 gener de 1915.

presenciales José Martí Cercós y José Font Marco, mayores de edad, casados, empleados, naturales y domiciliados en esta ciudad, el primero en la calle de S. Roque número siete y el segundo en la misma calle número diez.

Leída íntegramente esta acta e invitadas las personas que deben suscribirla a que la leyeran por sí mismas, si así lo creían conveniente, se estampó en ella el sello del Juzgado municipal y lo firmaron el Sr. Juez, el declarante y los testigos, y de todo ello como secretario doy fe.

Y firman: Sandalio Soriano, José Font, José Martí Cercós, Vicente Nostrort, Pedro Meseguer.

S'han complit d'aquest fet els cent anys: el I Centenari de la mort del cura Mn. Alba Zarzoso! Amb aquest article hem volgut fer memòria d'aquest capellà, cura arxiprest del nostre poble Vila-real. Potser ara, si hem llegit les lletres que amb esforç hem ratllat en el paper, coneixem un poquet la personalitat d'aquest home que es va fer hom més de Vila-real.

D'aquesta manera, l'acomiadaven els congregants dels Lluïsos en els dies de la seua mort:

De *Azul y Blanco*, any II, núm. 24, febrer 1915:

Esta religiosa ciudad (Villarreal) llora en estos momentos la muerte de su pastor y de su padre, el Ldo. D. Vicente Alba Zarzoso... Víctima de traidora enfermedad, que minaba desde hace dos años su existencia, dejó el mundo de los vivos en la noche del 10 de enero (1915), traspasando ya los umbrales de la eternidad. Frisaba el llorado Arcipreste en los 71 años...

Las huellas de su celo han quedado grabadas en la diócesis en mil obras por él realizadas y sobre todo en los muchos pueblos que misionó; pues, fue siempre orador de palabra vibrante y fácil y de una elocuencia envidiable y atrayente...

Su cultura e ilustración no sólo en las ciencias eclesiásticas, sino en las profanas, rayaba a gran altura...El fino trato de nuestro Arcipreste, su virtud a prueba y su gran tino en los más difíciles asuntos, han agigantado de tal manera su figura, que es bastante conocido en la diócesis y fuera para que sigamos poniendo de relieve sus dotes extraordinarias.

El amor que sentía el Arcipreste Alba por todo lo que tenía relación con la juventud que forma las Congregaciones Marianas, era grande e inmenso. Por eso tomaba siempre parte en todas las empresas; por eso se le consideraba siempre como el primero de los congregantes...El Circulo de la Congregación de Villarreal le ha tenido hasta su muerte como socio.

Por eso los congregantes Luises de ésta, correspondiendo al cariño de su Arcipreste,

quisieron llevar en hombros su féretro en el acto del entierro; y en nombre propio y en el de todos los congregantes que forman esta Federación, ostentando su valiosa bandera, le acompañaron hasta la última morada.

La Federación de las Congregaciones Marianas eleva su oración a los cielos para que Dios conceda el eterno descanso a este su benemérito Protector.

En el I Centenari de la mort del cura arxiprest Vicente Alba Zarzoso, esperem que aquesta xicoteta memòria escrita ens faça reconèixer el treball portat a terme per ell en els dies de la seua rectoria a Vila-real i que ens anime el seu exemple per a cercar amb il·lusió i esforç constant sempre el millor per al nostre poble.

13

Antoni Pitarch Font

DADES PER A L'ESTUDI DE LA DEMOGRAFIA DE LA PLANA BAIXA

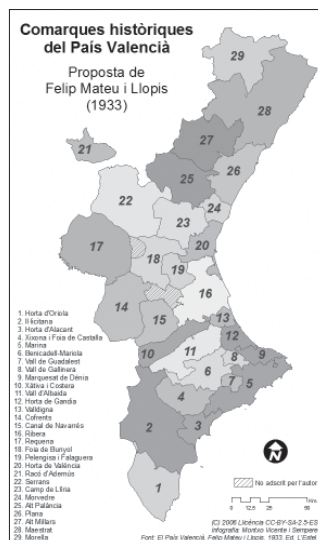
Dades per a l'estudi de la demografia de la Plana Baixa

La demografia és una ciència que contempla molts paral·lelismes amb l'economia, ja que els estudis de població també pretenen analitzar les causes i les conseqüències dels cicles de creixement i decreixement demogràfics que, en la pràctica, coincideixen amb els cicles de l'economia de mercat i amb l'evolució científica, és a dir, mentre la robotització del treball retalla ocupació, la generalització de la planificació familiar als països desenvolupats ha fet caure la natalitat en picat a les darreres dècades, mentre minvava la mortalitat i s'incrementava l'esperança de vida fins a nivells mai vistos al llarg de la història de la humanitat. Però també és cert que allà on creix l'ocupació, creix la població, perquè els moviments migratoris són conseqüència directa, en la majoria de les conjuntures, de les condicions econòmiques de les diferents regions del planeta i sempre van des de la pobresa cap a la riquesa, mai a la inversa.

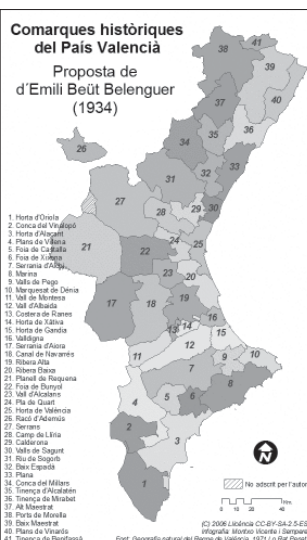

1. Característiques naturals i socioeconòmiques dels pobles que conformen la Plana Baixa

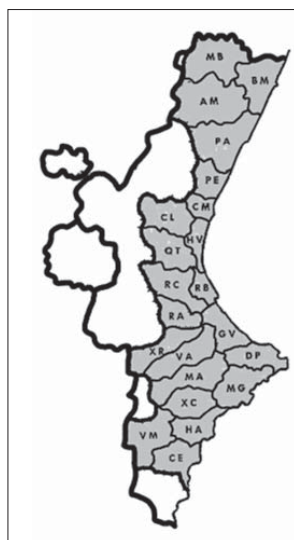
El País Valencià no té nom, és només una comunitat autònoma com també ho són les que sí que tenen nom; tampoc tenim bancs ni caixes d'estalvi pròpiament valencianes des de fa uns quants anys, però el que no hem tingut mai, de cap de les maneres, són comarques,

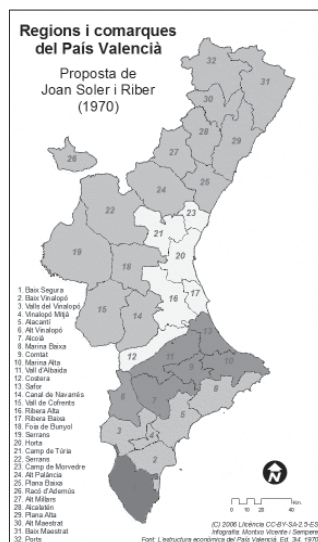
Primera proposta comarcal, de Felip Mateu i Llopió l'any 1933

Comarques geogràficament naturals, segons Emili Beüt i Belenguier, proposat el 1934

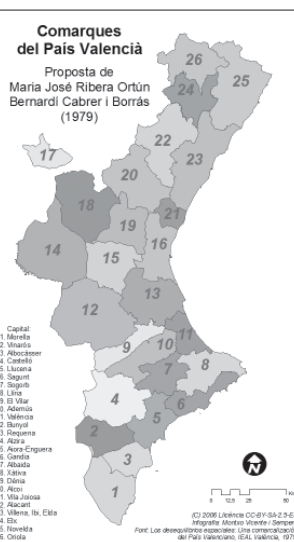
Comarques del País Valencià segons Manuel Sanchis Guarner l'any 1966

Proposta de Joan Soler i Ribera l'any 1970

Comarques del Regne de València segons Emili Beüt l'any 1934 (versió de 1971)

Proposta de Bernardí Cabrer i M. José Ribera el 1979

almenys oficialment, malgrat el gran nombre de propostes de comarcalització hagudes i per haver-hi al llarg de la història com a regne i com a comunitat. L'única proposta oficial assumida per la Generalitat (1987), en teoria només (perquè no hi ha cap tipus de servei territorial distribuït per comarques), és la de creació de les anomenades DTH o demarcacions territorials homologades: les demarcacions de primer grau coincideixen amb el concepte territorial de comarca, però això no ha tingut cap conseqüència fins

Comarques del País Valencià

DTH segons informe de la Generalitat Valenciana (any 1989)

ara perquè en la pràctica s'han hagut de crear mancomunitats de municipis pròxims per a compartir serveis, independentment de la teòrica adscripció a una comarca o a una altra.

Una vegada aclarit aquest aspecte legal de negociació de les comarques com a institucions oficials de vertebració del territori, s'ha de dir que tothom reconeix la Plana Baixa com aquell territori que limita al nord amb el riu Millars –que la separa de la Plana Alta– i al sud amb el Camp de Morvedre. La seua superfície és de 605 km². A la zona interior, predominen els conreus de secà, mentre que els pobles costaners són regats per les aigües del Millars i dels pous de reg per als tarongers, minvants per la crisi que també ha afectat la potent indústria taulellera. Els pobles més menuts se situen a l'interior, a partir del glacis de Betxí, i envolten la serra d'Espadà, que és l'autèntic pulmó de la Plana Baixa.

2. Evolució general de la població comarcal

Les comarques mediterrànies, com la nostra, han estat poblades des de temps immemorials, ja que per ací han passat fenicis, grecs, cartaginesos, romans i musulmans fins a l'arribada de les tropes de Jaume I –al segle XIII–, que constituïren el Regne de València, que ens aportà la llengua, les tradicions i una forma d'entendre la vida reforçada per una legislació que torna a ser recuperada, a poc a poc, després de la desfeta de 1707 i la implantació de la cultura i la legislació de Castella *por el justo derecho de conquista* en el context de la Guerra de Successió i el primer Decret de Nova Planta que fou el més dur de tots els signats per l'inafaust rei borbó, Felip V (que per alguna cosa penja cap per avall a Xàtiva, després de la decisió del vila-realenc Carles Sarthou Carreres el 1956).

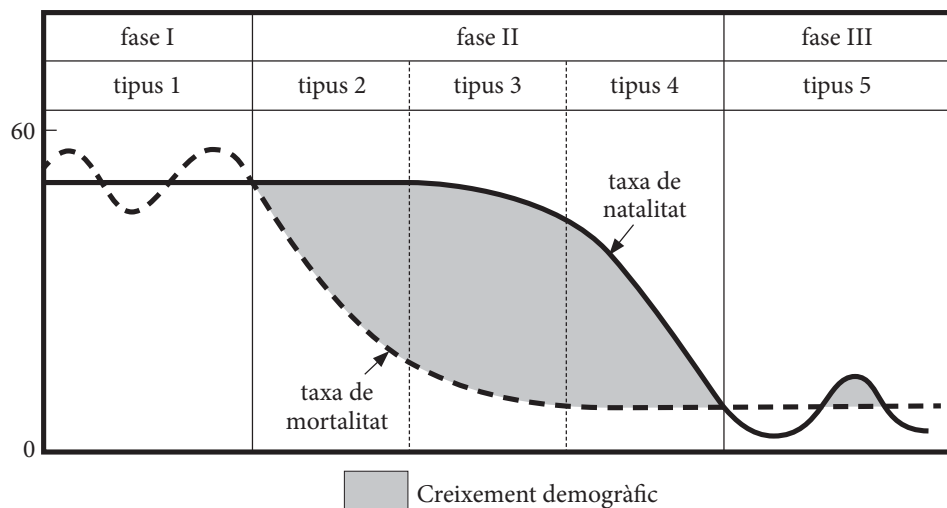
A banda dels poblats ibers i les ciutats preromanes alçades pels ilercavons (els edetans eren més del sud, saguntins), destaquen els pobles nascuts al temps dels romans i dels musulmans, com ara la mateixa Borriana (anomenada en el *Cantar de Mio Cid*) o la monumental Onda amb el castell de les 300 torres.

Al segle XIII, amb el renaixement urbà i les conquestes de Jaume I, no solament eixiran 7.000 sarraïns de Borriana i es refugiarà pràcticament el 100% de la població àrab

als pobles de l'interior, a la serra d'Espadà, sinó que naixeran ciutats noves com ara Vila-real, Nules o Almenara, com podem comprovar pel traçat hipodàmic dels carrers centrals més antics.

Durant l'època medieval i l'edat moderna, els recomptes de població es feien per cases, llars o focs i, malgrat les guerres, encara podem trobar molta documentació als arxius parroquials per on passaven tots els habitants en nèixer o en passar d'aquesta vida a l'altra, malgrat la pertinença a bisbats tan diferents com el de Terol, al qual va pertànyer Betxí fins al 1956 (quan s'agregava breument a la diòcesi de Tortosa) o el bisbat de Tortosa, al qual van pertànyer Nules i Vila-real fins al 1960 quan, juntament amb Betxí i altres pobles de la Plana Alta, entraren a formar part del nou bisbat de Sogorb-Castelló.

La població creixia a poc a poc, patint els estralls de les èpoques d'epidèmies, com ara la Pesta Negra de 1348 o la darrera gran crisi demogràfica causada per la *cucaratxa* o grip espanyola de 1918 (llegiu l'estudi de Pasqual Patuel Chust: "La Cucaracha. L'epidèmia de grip de 1918", *Cadafal*, setembre de 1981, o el de Ferran Nebot: *La cucaracha de 1918-19 a Betxí. Mortalitat i epidèmies a principis del segle xx*, dins dels Premis Vila de Betxí, 2005), que va delmar la població de molts pobles de la Plana en qüestió d'un parell de setmanes. De tota manera, el creixement de la població és una característica que tendeix a ser més o menys constant, com marquen els censos antics (des de l'encarregat pel marquès de Caracena), amb èpoques molt concretes de crisi per fets històrics com ara l'expulsió dels moriscs (1609) decretada per Felip III o la Guerra de Successió amb l'episodi de crueltat de les tropes borbòniques viscut a Vila-real amb més de 253 morts nadius en una vesprada (12 de gener de 1706). A partir de la segona meitat del segle XVIII i, sobretot, durant el segle XIX (malgrat la guerra del Francès, entre 1808 i 1814, i la guerra civil carlista que no

Font: Berry, B.J.L (1987) *Economic Geography*, p. 45

acabà del tot fins al 1874 amb la implantació de la Restauració monàrquica del tornisme, el caciquisme i la corrupció), s'accelerà el creixement de la població a causa de la millora de la higiene i els avanços en medicina com és la tònica general a tota Europa, i s'entrà en una fase d'explosió demogràfica (vegeu la imatge: fase II, 3) després de la crisi de la segona dècada del segle xx (1910), en què l'emigració farà caure les estadístiques.

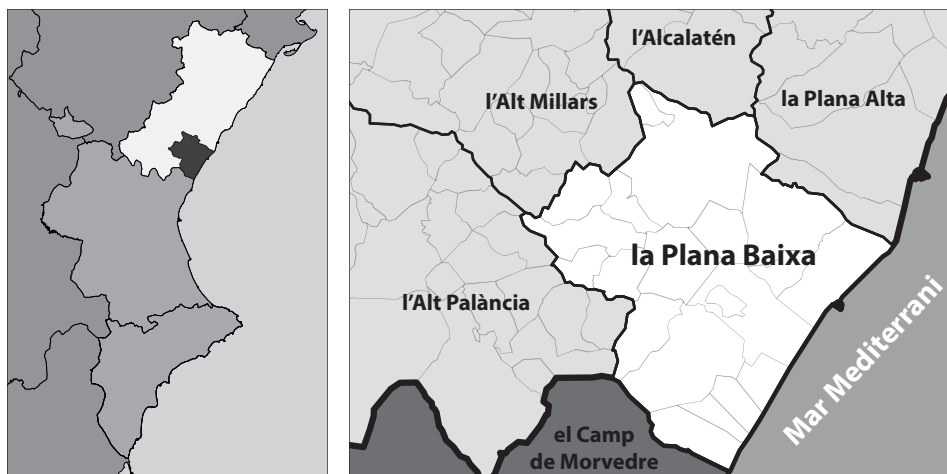
Des de la dècada dels anys vint, fins i tot superant la fratricida Guerra Civil (amb menys de 400.000 morts enfront del milió que pronosticava la novel·la de Josep M. Gironella de 1961, *Un millón de muertos*), que deixarà la seua empremta en les piràmides de població amb el buit demogràfic corresponent als no nascuts entre 1937-42 (que encara podem observar avui amb la població entre 75-79 anys, és a dir, la generació més escassa davant dels que tenen entre 49-54 anys pertanyents al *baby boom* de quan Franco donava copes a les famílies més fèrtils o natalistes), i l'emigració dels anys seixanta cap a Europa (Alemanya, França o Suïssa), la població espanyola, així com la valenciana i la pròpia de la Plana Baixa, no han parat de créixer. Els increments de població han estat notables per l'allau immigratori històric del tombant del segle xx al XXI que va transformar la comarca (sobretot les ciutats més grans, com ara Vila-real que creixia a raó de 1.000 habitants per any) en territori d'acollida d'immigrants, sobretot romanesos, equatorians o magrebins..., fins que la crisi, iniciada entre 2007-2008 per la globalització financera

Pobles	2011	2015			Tendència
		Homes	Dones	Total	
Aín	141	71	60	131	⬇️
l'Alcúdia de Veo	229	113	96	209	⬇️
Almenara	6.102	2.994	3.037	6.031	⬇️
les Alqueries	4.433	2.231	2.272	4.503	⬆️
Artana	1.990	1.021	971	1.992	⬆️
Betxí	5.890	2.842	2.921	5.763	⬇️
Borriana	35.433	17.244	17.464	34.708	⬇️
Eslida	936	415	418	833	⬇️
Fondeguilla	881	456	445	901	⬆️
la Llosa	951	488	500	988	⬆️
Moncofa	6.348	3.259	2.997	6.256	⬇️
Nules	13.693	6.664	6.778	13.442	⬇️
Onda	25.704	12.566	12.397	24.963	⬇️
Ribesalbes	1.342	623	610	1.233	⬇️
Suera	672	289	275	564	⬇️
Tales	890	419	417	836	⬇️
la Vall d'Uixó	32.864	15.703	15.968	31.671	⬇️
Vila-real	51.168	25.142	25.438	50.580	⬇️
la Vilavella	3.321	1.629	1.624	3.253	⬇️
Xilxes	2.844	1.440	1.312	2.752	⬇️
Total Plana Baixa	195.832	95.609	96.000	191.609	⬇️

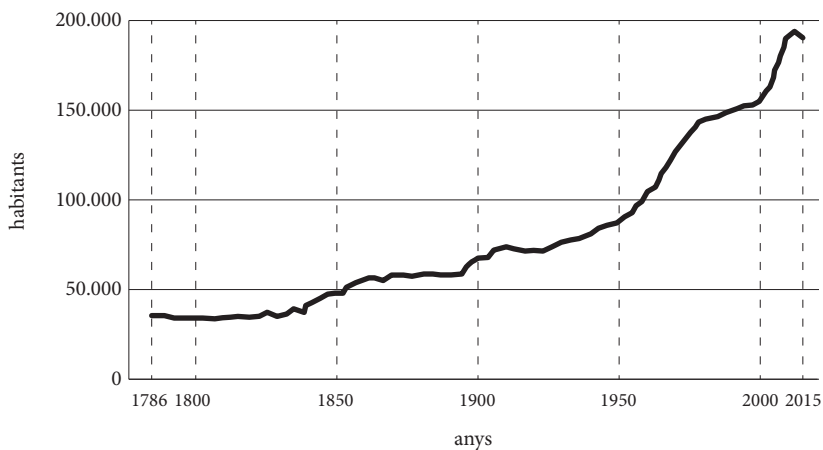
fraudulenta i la bombolla immobiliària, així com la falta d'ètica política i moral per part de quasi tots, ha començat a provocar un descens de població històric des de 2012 que ara se centra, especialment, a les ciutats que més havien crescut (Vila-real, Borriana, la Vall d'Uixó, Onda, etc.).

Només la superació de l'actual conjuntura de crisi que comença a semblar estructural (per la mecanització i robotització del treball manual) pot fer que torne a créixer la població de la Plana Baixa, però abans que retornen els nadius emigrats i tornem a experimentar un creixement migratori (el creixement vegetatiu fa molts anys que tendeix a zero i, fins i tot, a ser negatiu amb més morts que naixements per la caiguda de la natalitat i l'augment de la població de la tercera edat a causa del creixement imparable de l'esperança de vida) hauran de passar altres coses: com ara el retorn de l'economia productiva externalitzada cap als països subdesenvolupats (amb salaris més baixos); la diversificació econòmica que torne a donar ocupació als més joves per a revertir l'enquistament de l'actual situació que, de moment, sembla irreversible; les polítiques de transparència i persecució del frau fiscal; els incentius a la petita i mitjana empresa que és la que, realment, crea ocupació; la potenciació de l'agricultura ecològica i de les economies de proximitat per a poder fer créixer les economies locals i comarcals, fomentar el suport a l'emprenedoria dels més joves, fomentar de debò l'I+D+i amb l'objectiu de crear ocupació de qualitat i tantes coses que es podrien fer amb la globalització de la justícia i la democràcia real... De tota manera, no cal oblidar que les perspectives del futur demogràfic de la nostra comarca parlen d'envelliment, d'augment de l'esperança de vida i de disminució generalitzada de la població durant la pròxima dècada o –tant de bo!– fins que acabe d'una vegada aquesta crisi global que tant està afectant l'Estat espanyol, el País Valencià, la província de Castelló i, més en concret, algunes de les localitats més dinàmiques econòmicament durant els darrers anys del segle xx, com ara la mateixa Vall d'Uixó, Borriana, Onda o Vila-real.

3. Annex estadístic de l'evolució històrica de la població de la Plana Baixa

Evolució de la població de la Plana Baixa (1786-2015)

Cens	Habitants	Observacions
1609 Relació de Caracena	3.878	cases o focs
Dècades d'Escolano	3.878	>>
1646 Cens	2.232	>>
1692 Cens	2.764	>>
1703 Fogatge	2.863	>>
1712 Campoflorido	2.932	>>
1730 Equivalent	3.193	>>
1786 Floridablanca	32.303	habitants
1793 Diari de València	7.437	cases o focs
1793-94 Cavanilles	9.254	>>
1842 Madoz	42.041	habitants
1857 Cens (PRIMER CENS MODERN)	52.106	>>
1860 Cens	54.065	>>
1877 Cens	58.263	>>
1887 Cens	59.843	>>
1900	68.447	>>
1910	73.575	>>
1920	71.468	>>
1930	77.829	>>
1940	81.007	>>
1950	88.322	>>
1960	105.558	>>
1970	129.635	>>
1981	144.593	>>
1991	150.291	>>
2001	160.692	>>
2011	195.832	>>
2015	191.609	>>

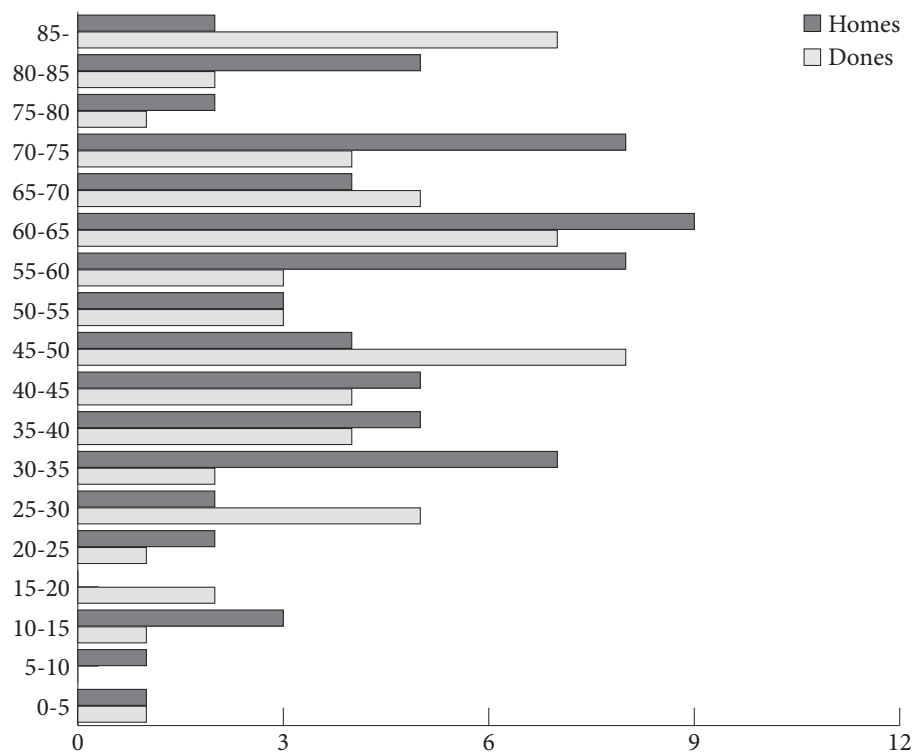
Evolució demogràfica de la Plana Baixa (1609-2015)
Font: Seminari d'Estudis de Població del País Valencià (SEPPV) i INE

Àrea	1950	1970	1981	1991	2001
Comunitat Valenciana	2.307.068	3.073.255	3.646.880	3.857.342	4.162.766
província de Castelló	325.091	385.823	431.755	448.182	484.566
la Plana Baixa	88.322	129.635	144.593	150.291	160.692
l'Alt Palància	33.982	27.316	24.237	22.452	22.564
l'Alt Millars	14.605	7.820	5.098	4.157	3.930
Àrea PRUG Serra d'Espadà	13.023	10.125	8.845	7.670	7.525

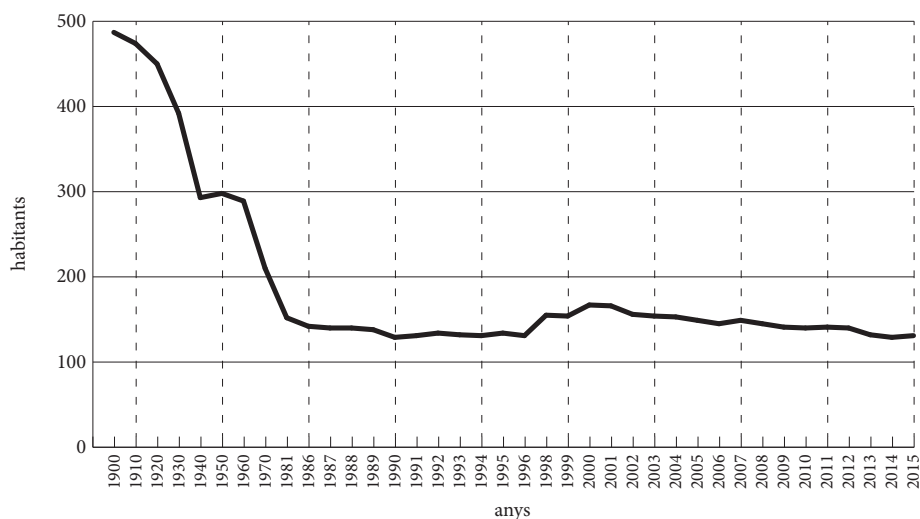
Evolució de la població de 1950 a 2001
Font: Pla rector d'ús i gestió del Parc Natural de la Serra d'Espadà (PRUG)

Pobles	1900	1910	1920	1930	1940
Aín	487	474	450	392	293
l'Alcúdia de Veo	867	859	794	780	550
Almenara	1.503	1.778	1.825	2.106	2.412
les Alqueries	0	0	0	0	0
Artana	2.758	2.845	2.695	2.780	2.183
Betxí	2.077	2.122	2.032	2.221	2.256
Borriana	12.962	14.243	13.895	14.675	18.473
Eslida	1.504	1.552	1.440	1.368	1.125
Fondeguilla	943	945	946	867	797
la Llosa	293	264	329	377	448
Moncofa	1.820	2.224	2.236	2.711	2.712
Nules	5.367	5.826	5.874	6.703	6.374
Onda	6.595	7.027	6.631	7.472	7.304
Ribesalbes	1.012	1.103	936	990	877
Suera	1.291	1.206	1.191	1.146	864
Tales	1.112	1.142	1.052	978	934
la Vall d'Uixó	8.643	8.856	8.807	9.216	9.630
Vila-real	16.068	17.554	16.770	18.982	20.025
la Vilavella	2.275	2.394	2.462	2.742	2.570
Xilxes	870	1.161	1.103	1.323	1.180
Total Plana Baixa	68.447	73.575	71.468	77.829	81.007
Pobles	1950	1960	1970	1981	1991
Aín	298	289	210	152	131
l'Alcúdia de Veo	616	507	364	274	191
Almenara	2.840	3.505	4.091	5.032	5.030
les Alqueries	0	0	0	0	3.615
Artana	2.214	2.106	2.169	2.024	1.905
Betxí	2.333	2.903	3.996	4.824	5.285
Borriana	17.697	18.616	22.651	25.003	25.671
Eslida	1.055	919	875	849	846
Fondeguilla	1.009	1.008	968	928	919
la Llosa	569	658	855	958	957
Moncofa	3.194	3.252	3.183	3.433	3.566
Nules	7.916	8.460	9.633	10.957	11.533
Onda	8.696	12.414	15.131	17.363	17.975
Ribesalbes	1.238	1.344	1.498	1.392	1.336
Suera	934	819	646	598	590
Tales	935	1.118	916	822	785
la Vall d'Uixó	11.712	18.596	24.105	26.145	27.837
Vila-real	20.703	24.516	33.218	38.385	37.927
la Vilavella	2.730	2.842	3.150	3.401	3.456
Xilxes	1.633	1.686	1.976	2.053	2.135
Total Plana Baixa	88.322	105.558	129.635	144.593	151.690

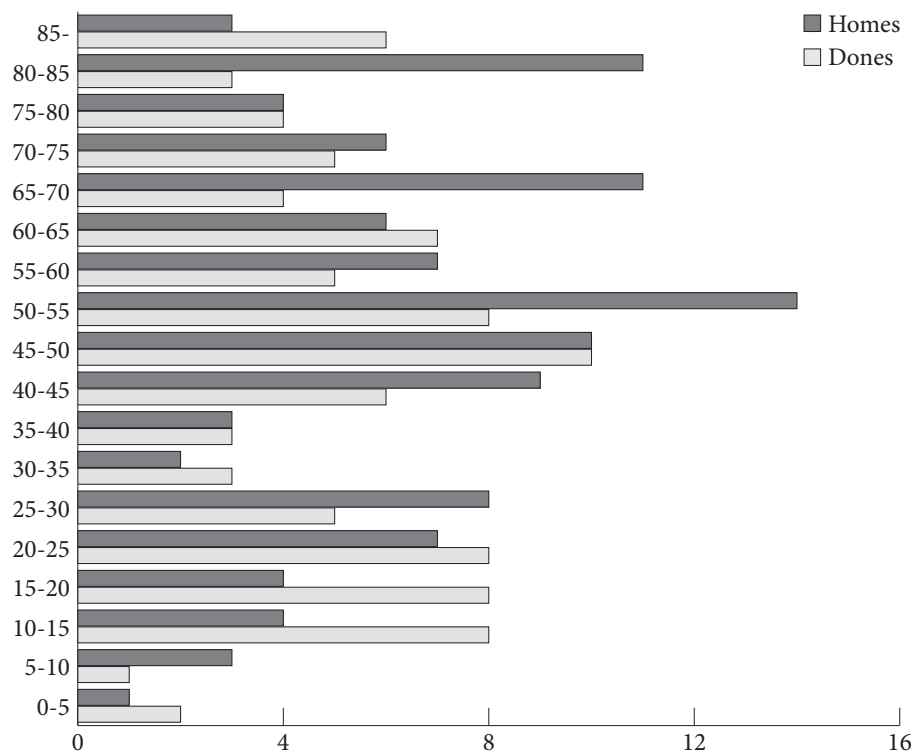
4. Piràmides de població i evolució demogràfica poble a poble

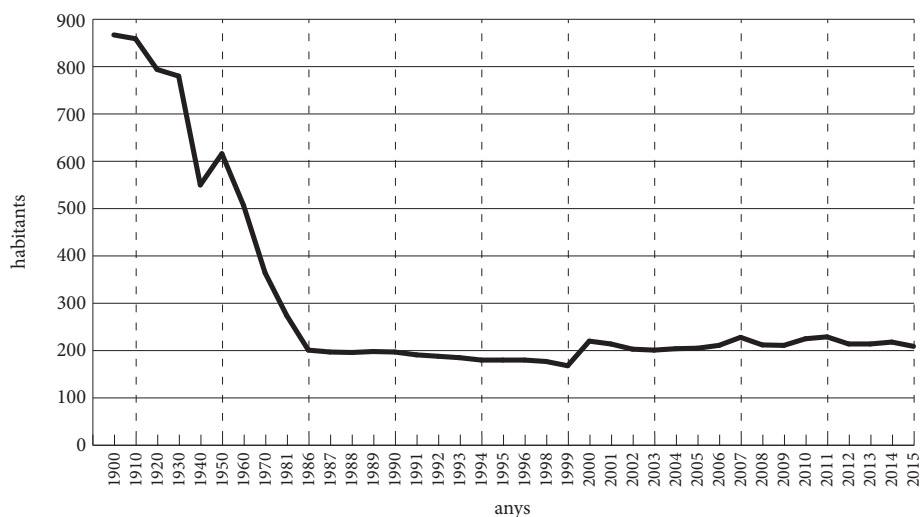
Població d'Aín per sexe i edat 2015: homes 71, dones 60, total 131

Aín, evolució de la població de 1900 a 2015

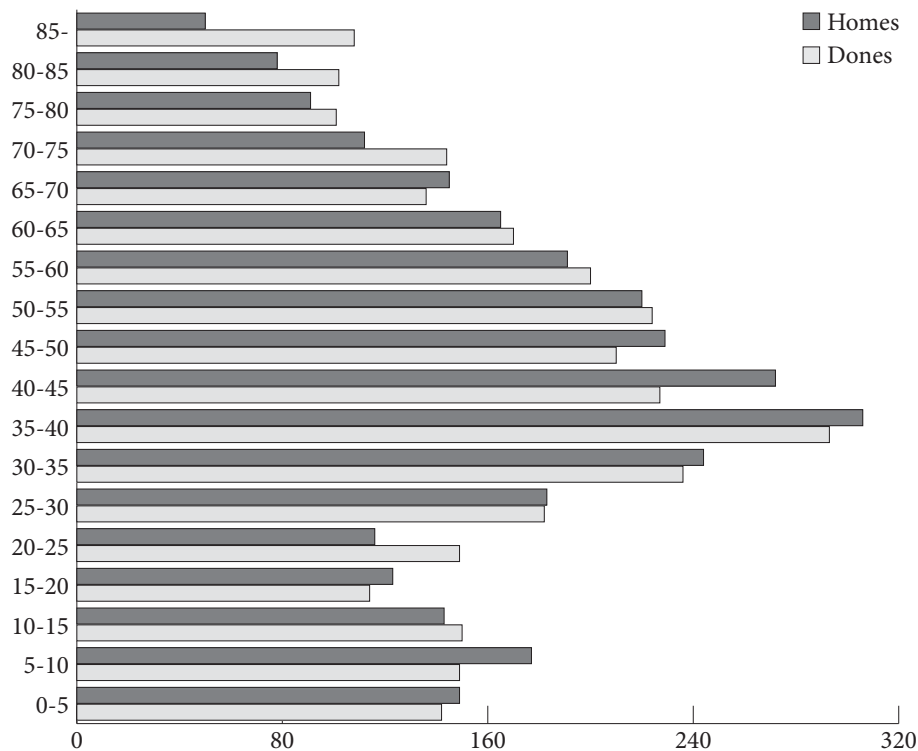

Població de l'Alcúdia de Veo per sexe i edat 2015: homes 113, dones 96, total 209

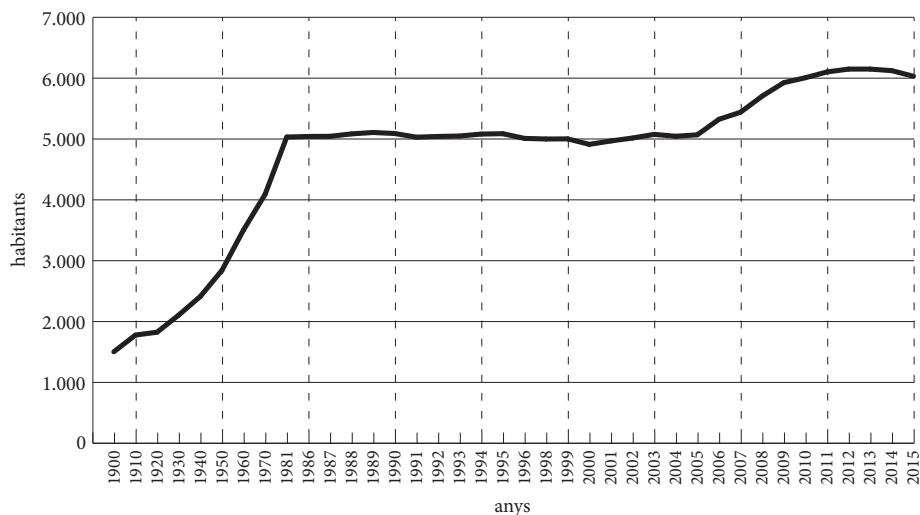

L'Alcúdia de Veo, evolució de la població de 1900 a 2015

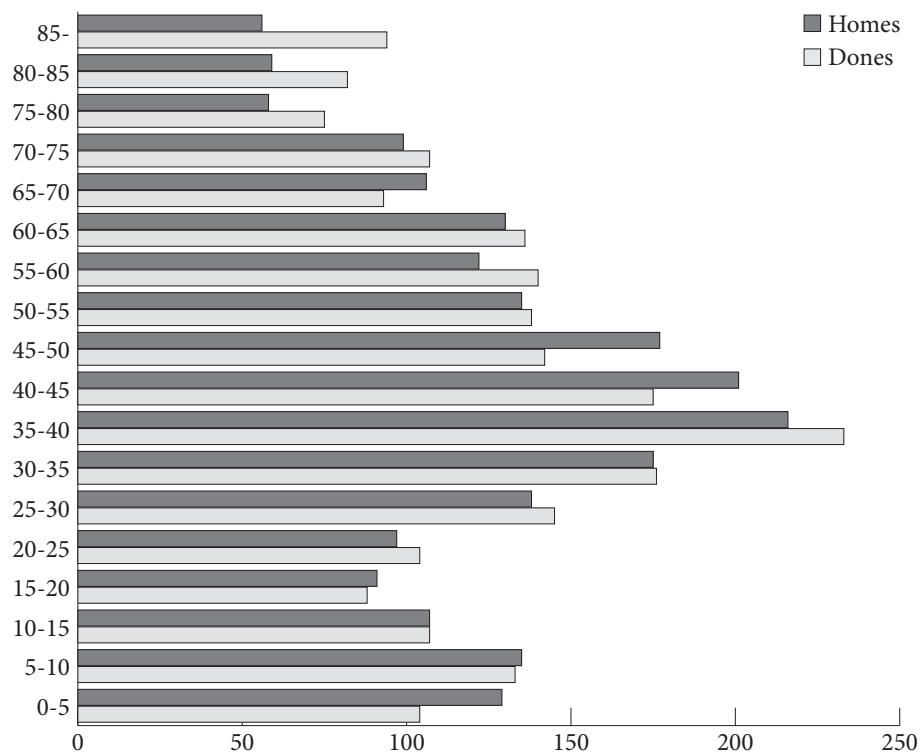

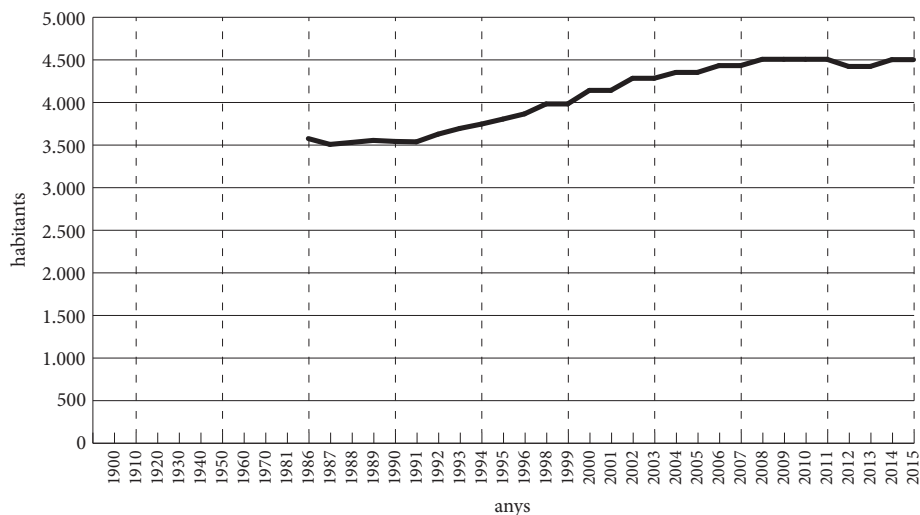
Població d'Almenara per sexe i edat 2015: homes 2.994, dones 3.037, total 6.031

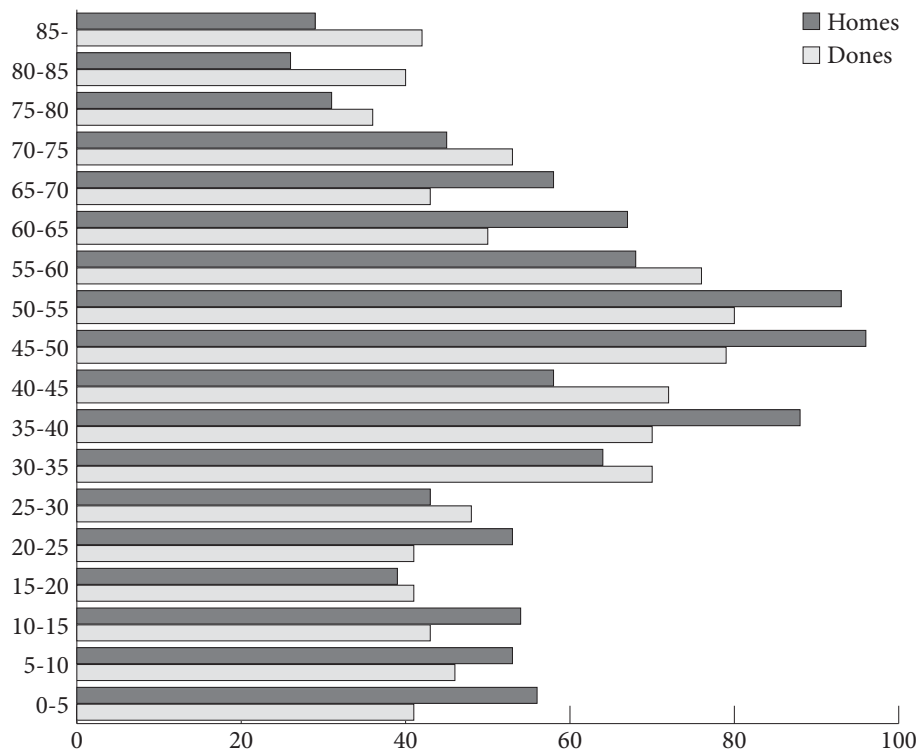
Almenara, evolució de la població de 1900 a 2015

Població de les Alqueries per sexe i edat 2015: homes 2.231, dones 2.272, total 4.503

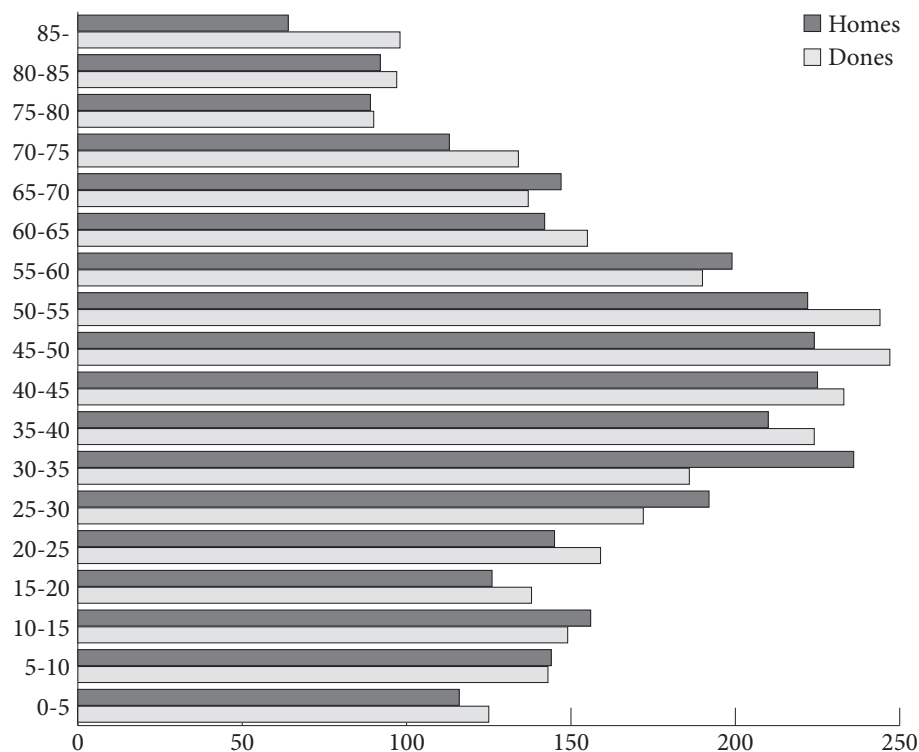
Les Alqueries, evolució de la població de 1900 a 2015

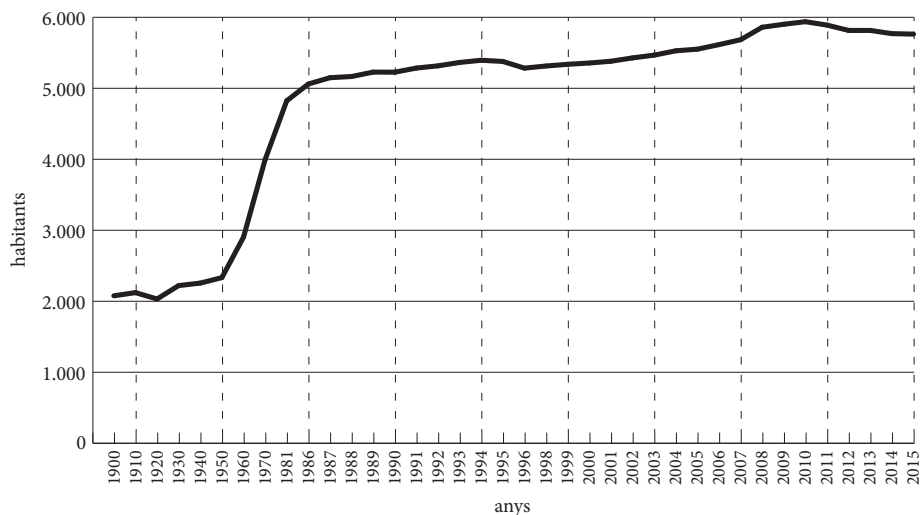
Població d'Artana per sexe i edat 2015: homes 1.021, dones 971, total 1.992

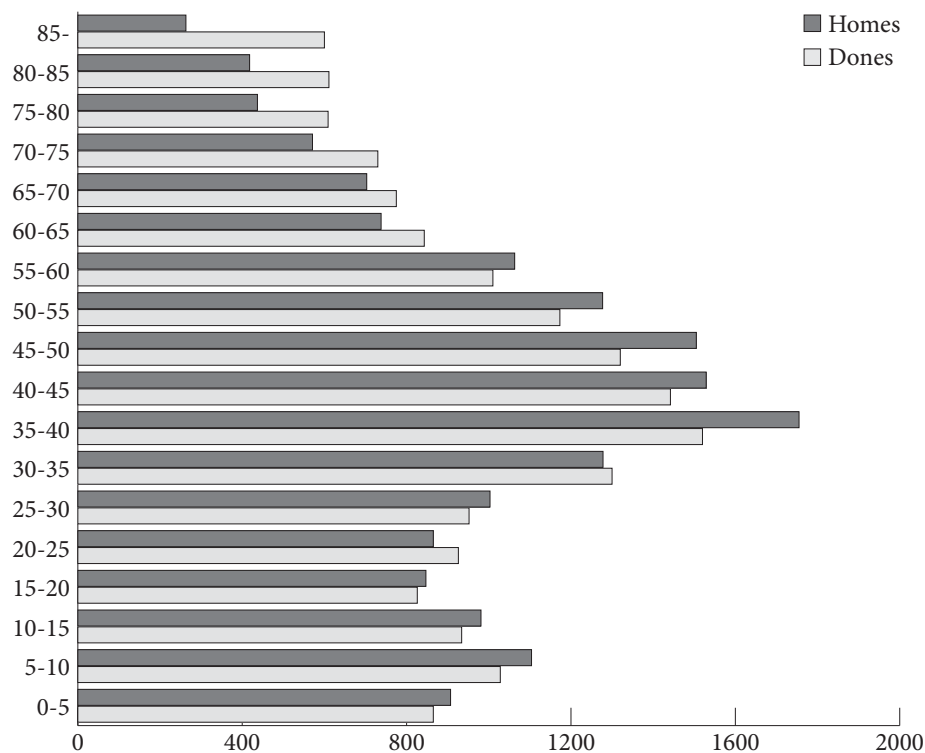
Artana, evolució de la població de 1900 a 2015

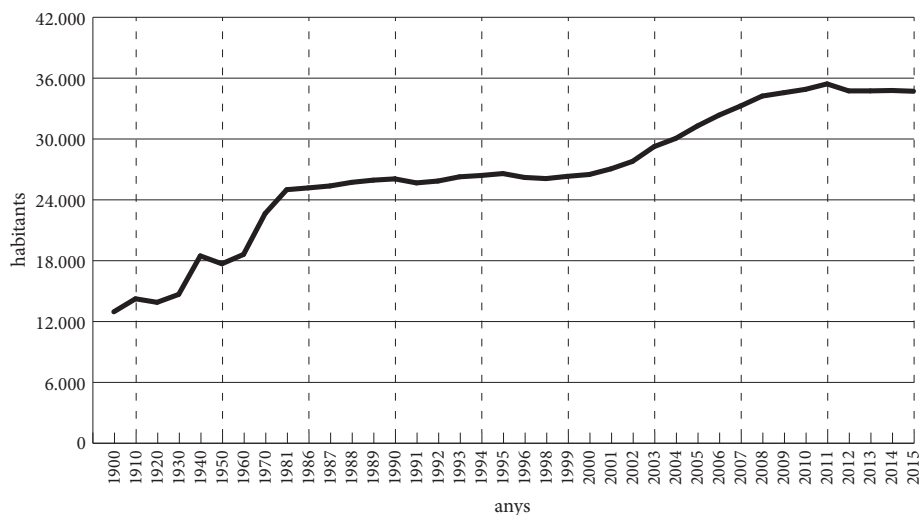
Població de Betxí per sexe i edat 2015: homes 2.842, dones 2.921, total 5.763

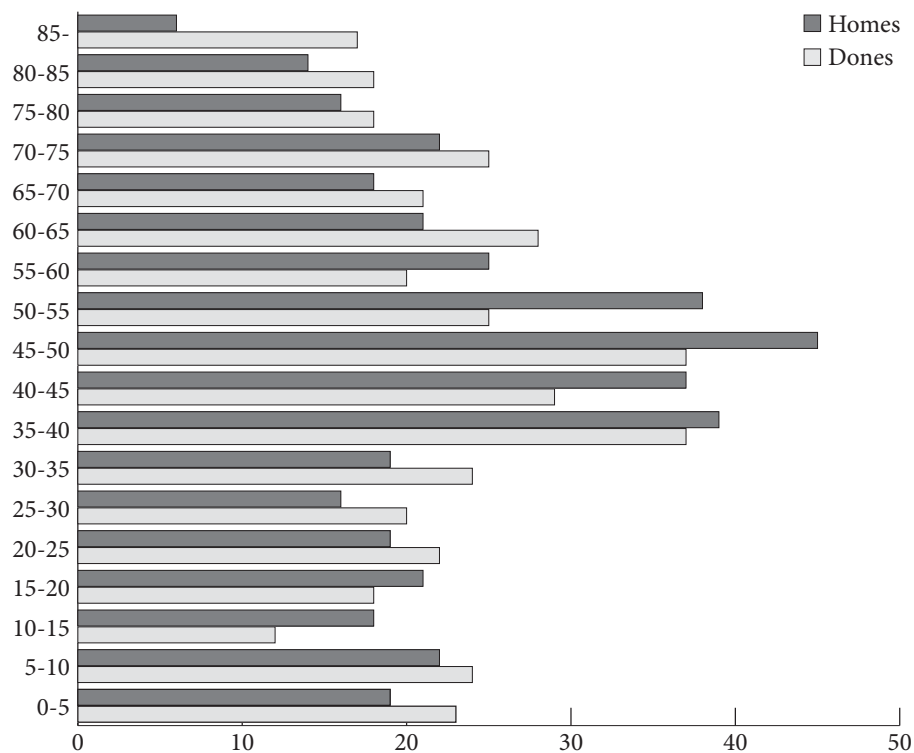
Betxí, evolució de la població de 1900 a 2015

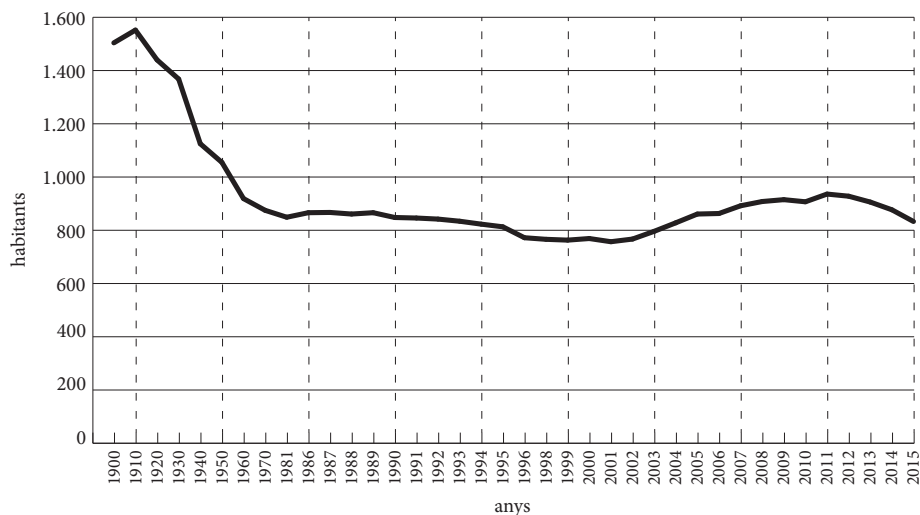
Població de Borriana per sexe i edat 2015: homes 17.244, dones 17.464, total 34.708

Borriana, evolució de la població de 1900 a 2015

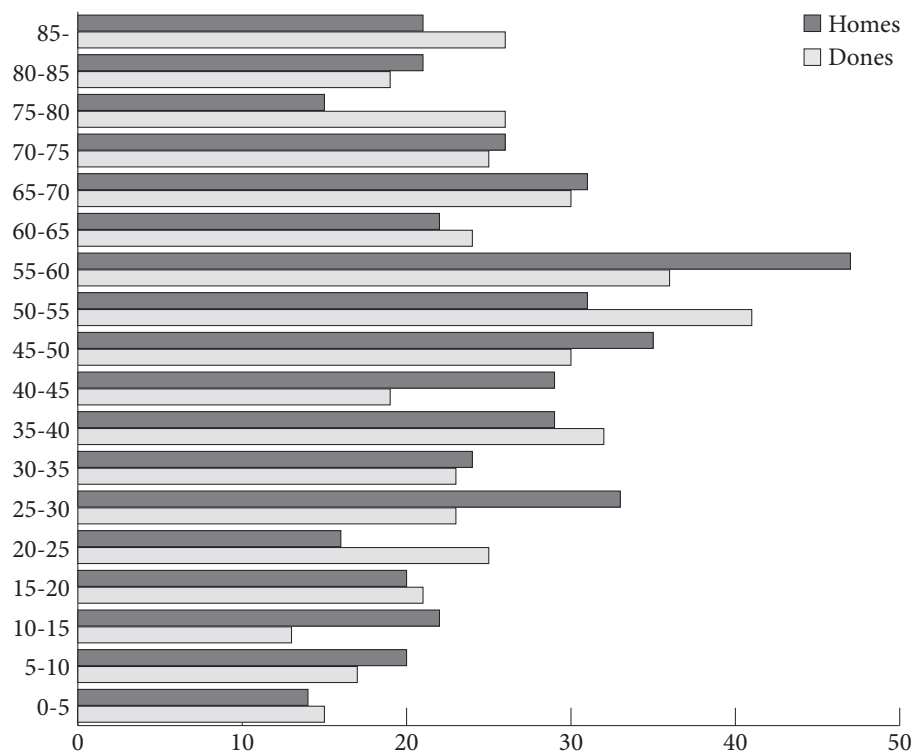

Població d'Eslida per sexe i edat 2015: homes 415, dones 418, total 833

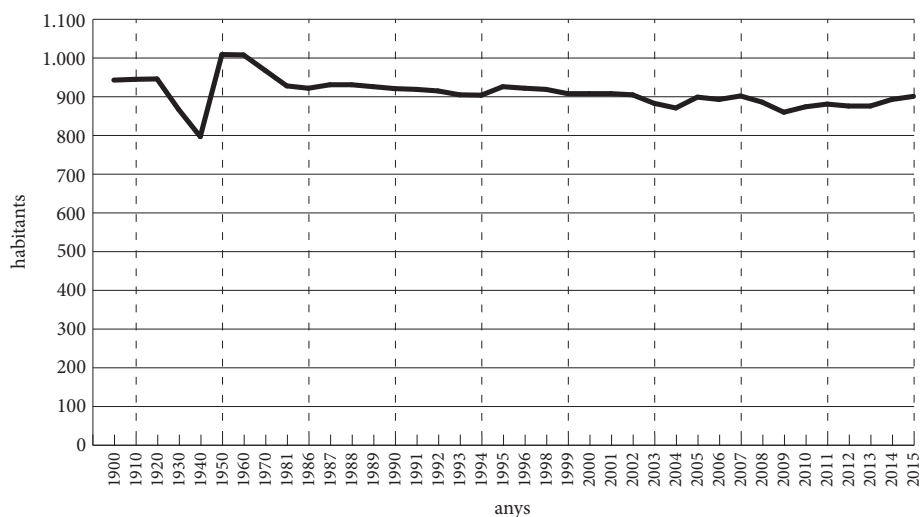

Eslida, evolució de la població de 1900 a 2015

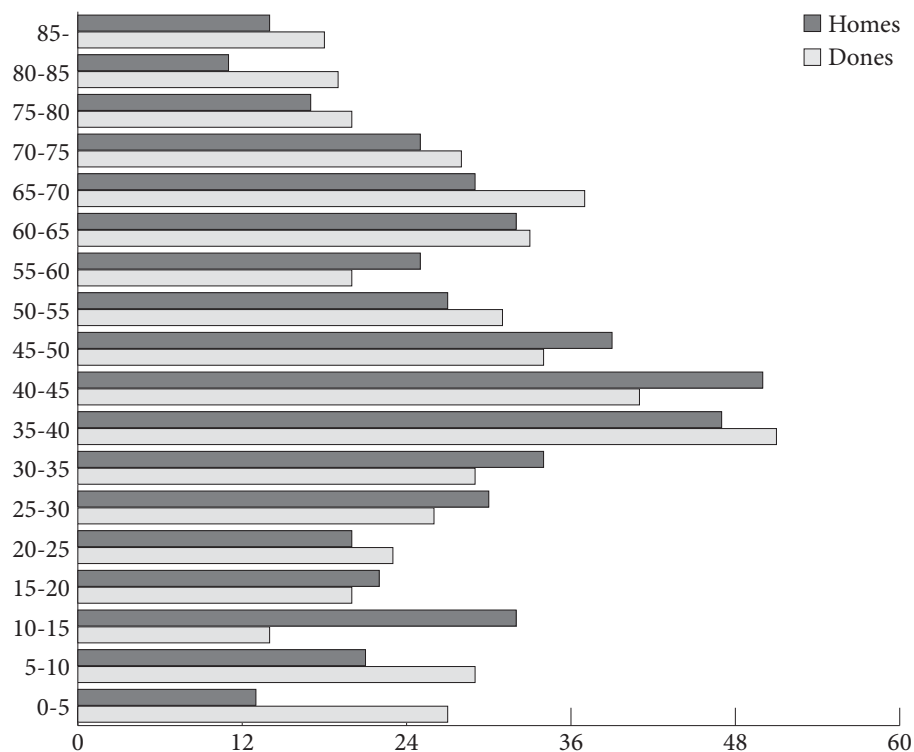

Població de Fondegulla per sexe i edat 2015: homes 456, dones 445, total 901

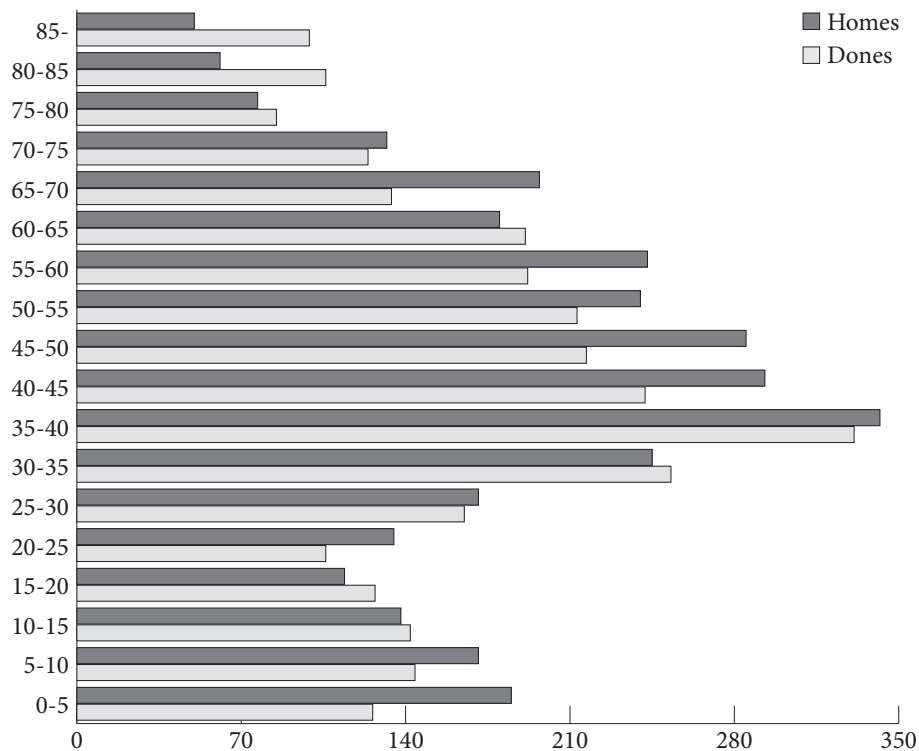
Fondegulla, evolució de la població de 1900 a 2015

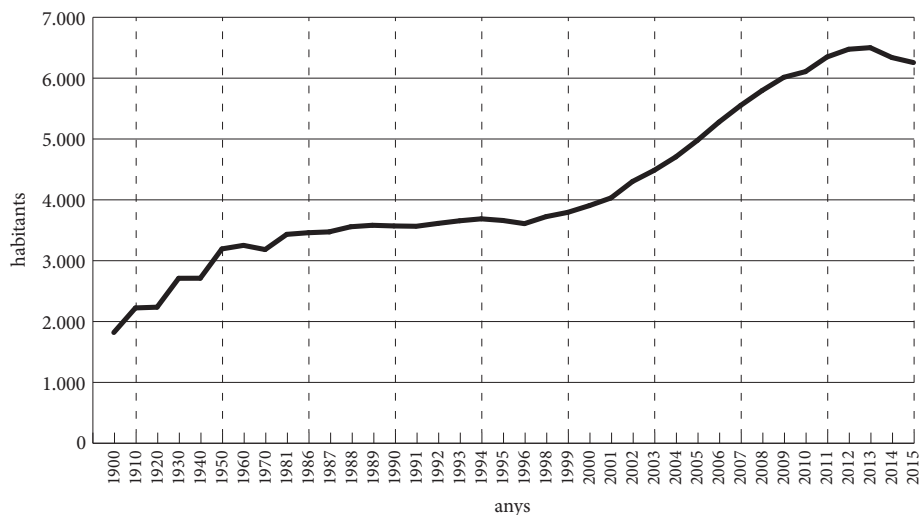
Població de la Llosa per sexe i edat 2015: homes 488, dones 500, total 988

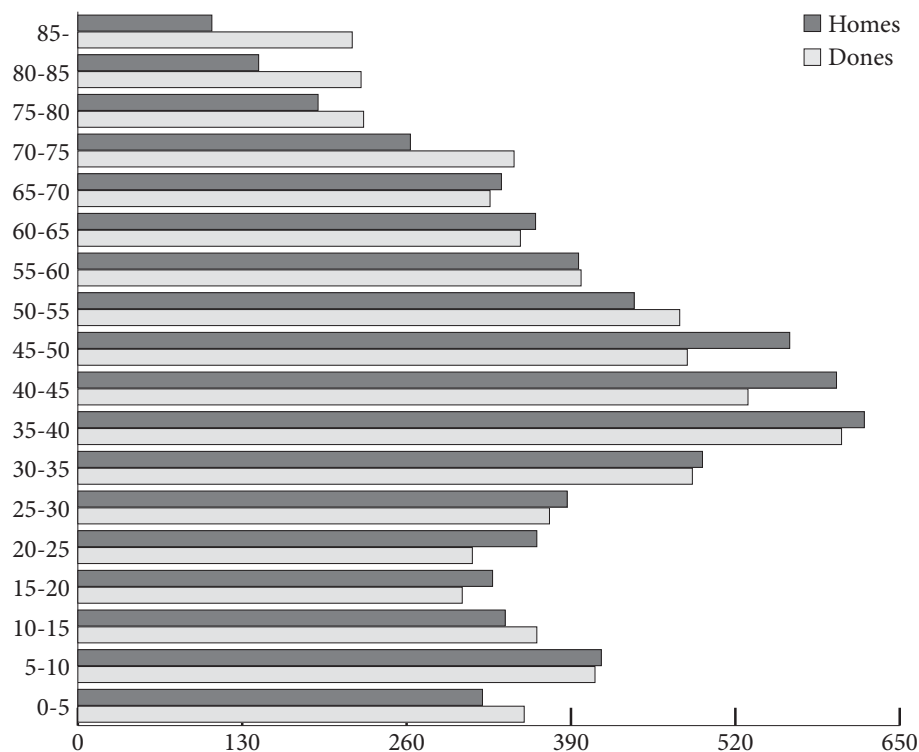
La Llosa, evolució de la població de 1900 a 2015

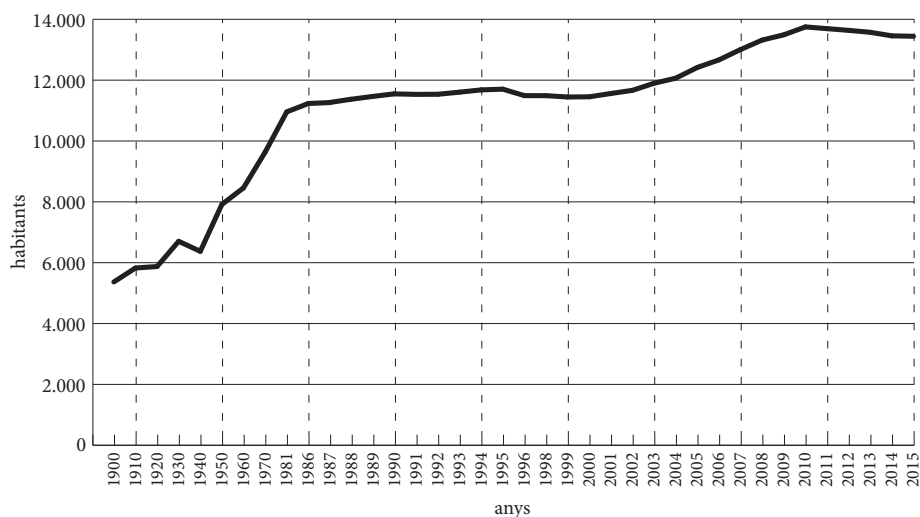
Població de Moncofa per sexe i edat 2015: homes 3.259, dones 2.997, total 6.256

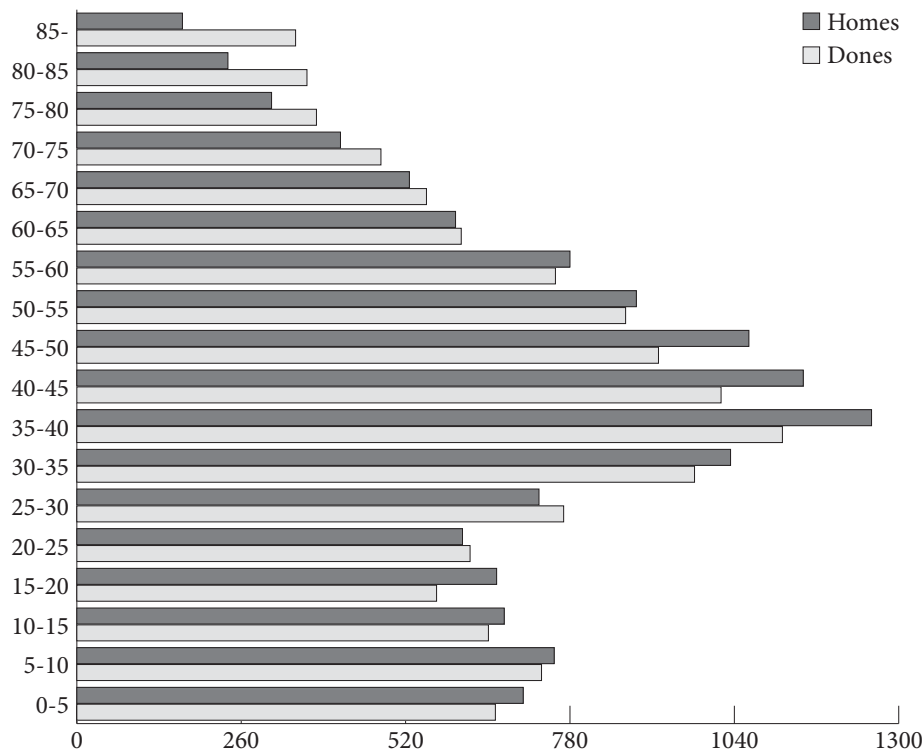
Moncofa, evolució de la població de 1900 a 2015

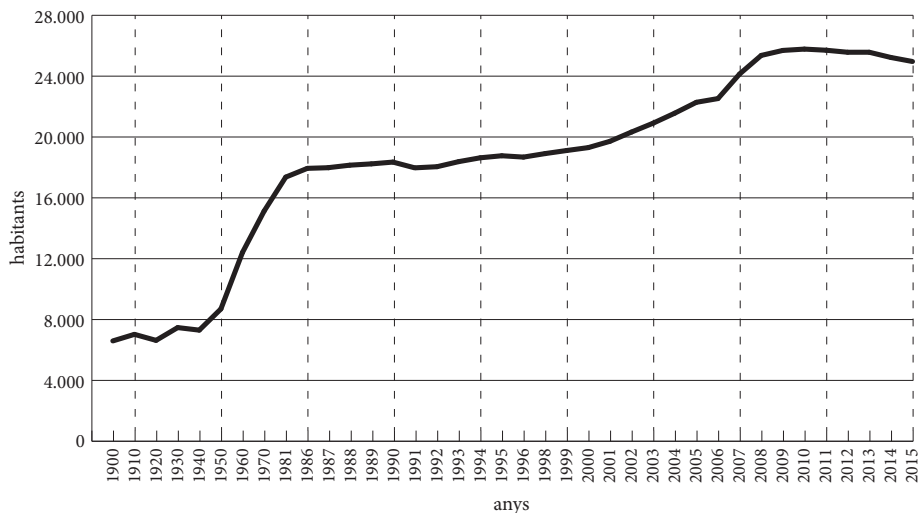
Població de Nules per sexe i edat 2015: homes 6.664, dones 6.778, total 13.442

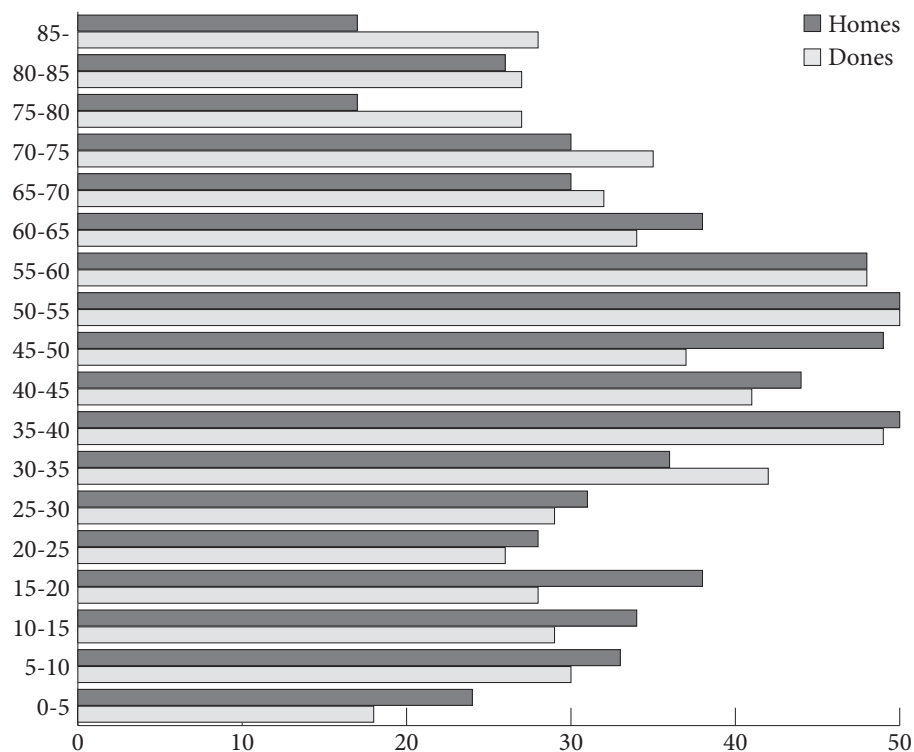
Nules, evolució de la població de 1900 a 2015

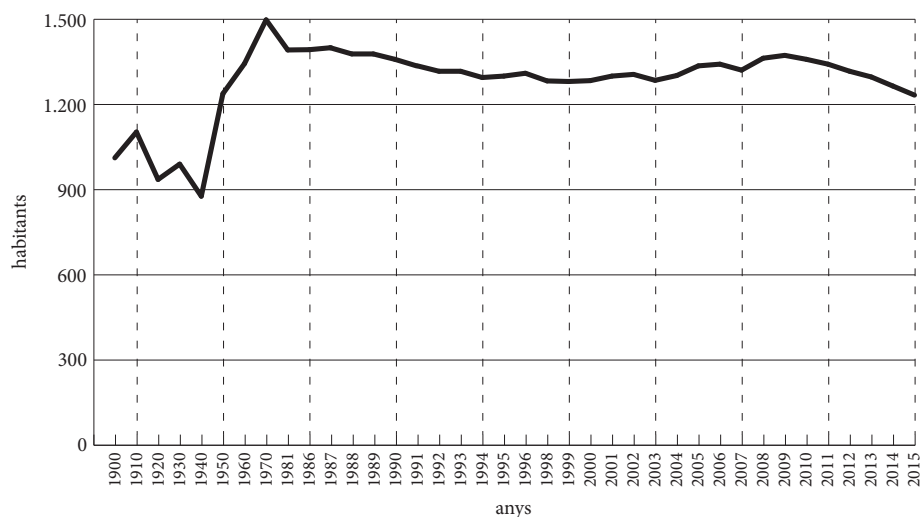
Població d'Onda per sexe i edat 2015: homes 12.566, dones 12.397, total 24.963

Onda, evolució de la població de 1900 a 2015

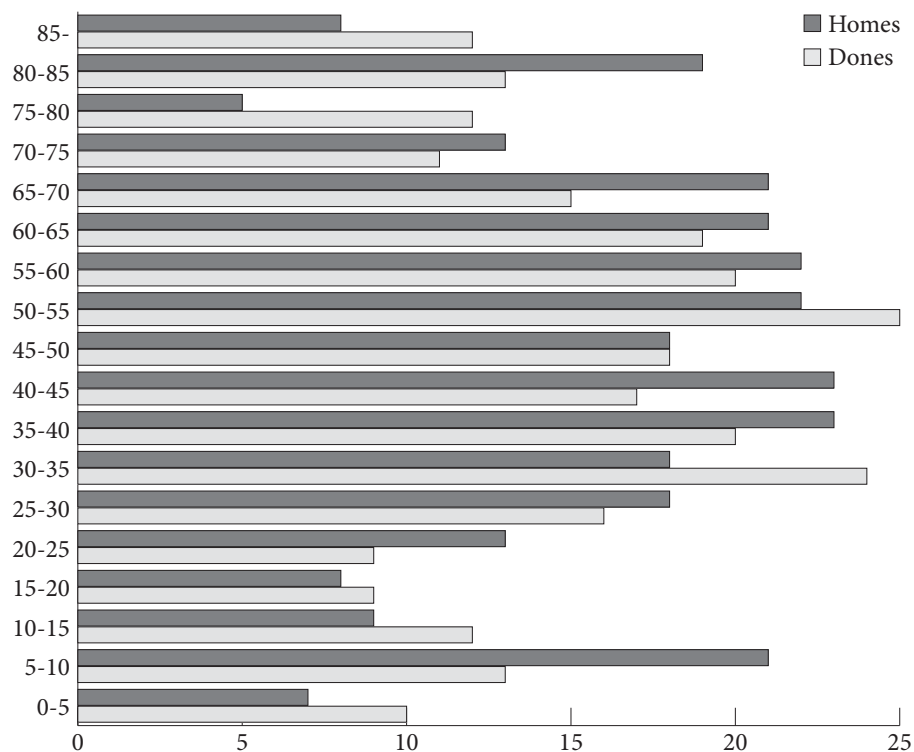

Població de Ribesalbes per sexe i edat 2015: homes 623, dones 610, total 1.233

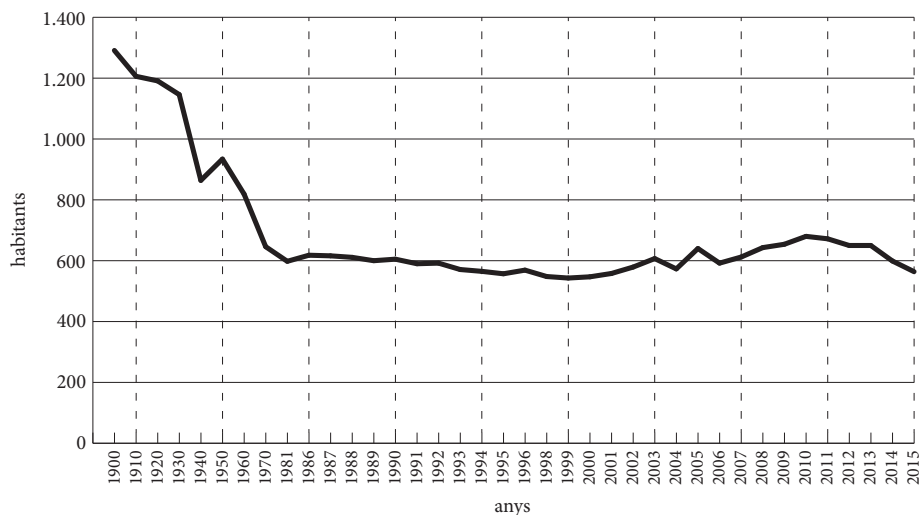

Ribesalbes, evolució de la població de 1900 a 2015

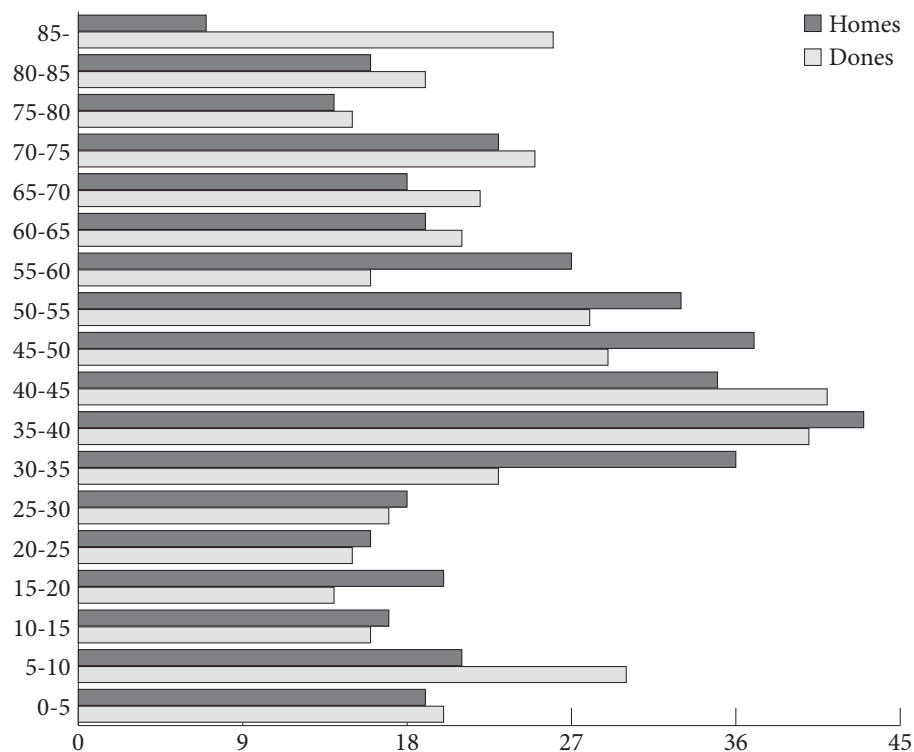

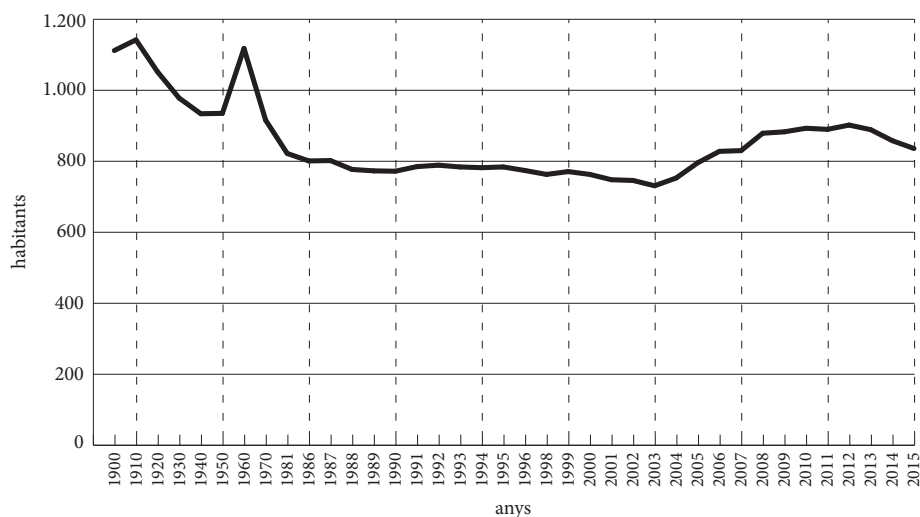
Població de Suera per sexe i edat 2015: homes 289, dones 275, total 564

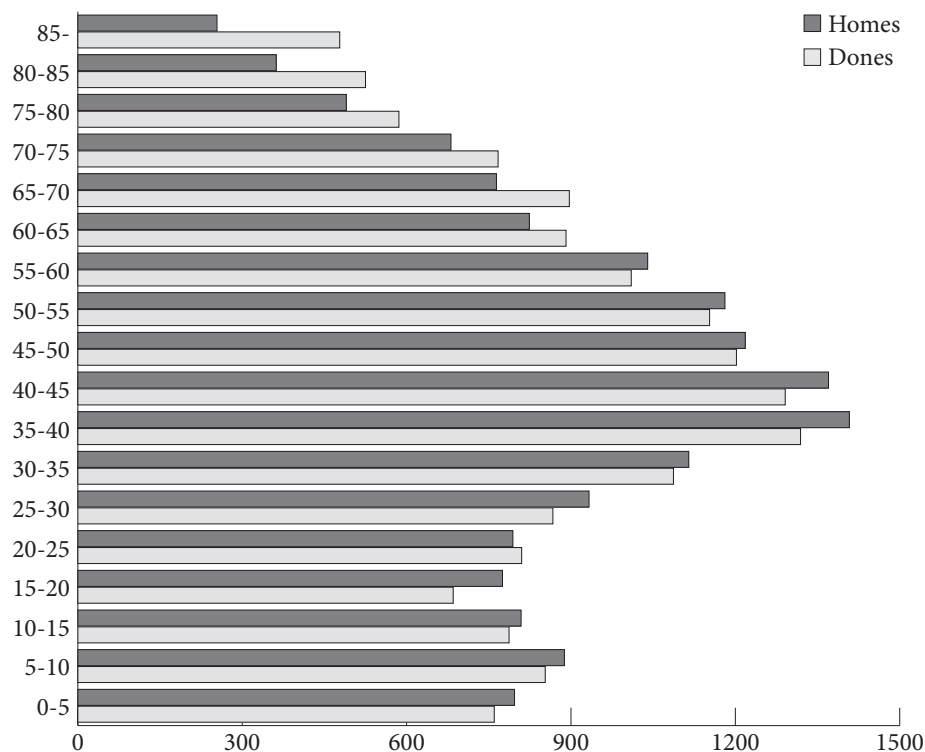
Suera, evolució de la població de 1900 a 2015

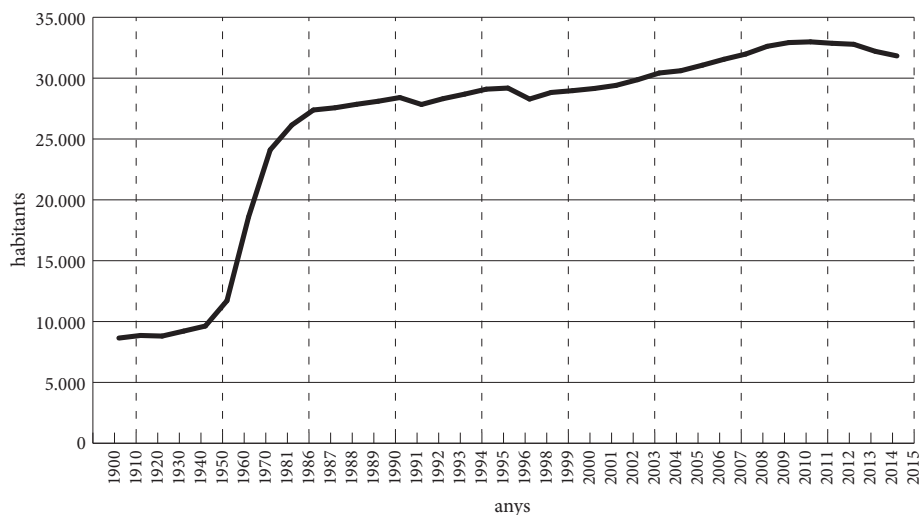
Població de Tales per sexe i edat 2015: homes 419, dones 417, total 836

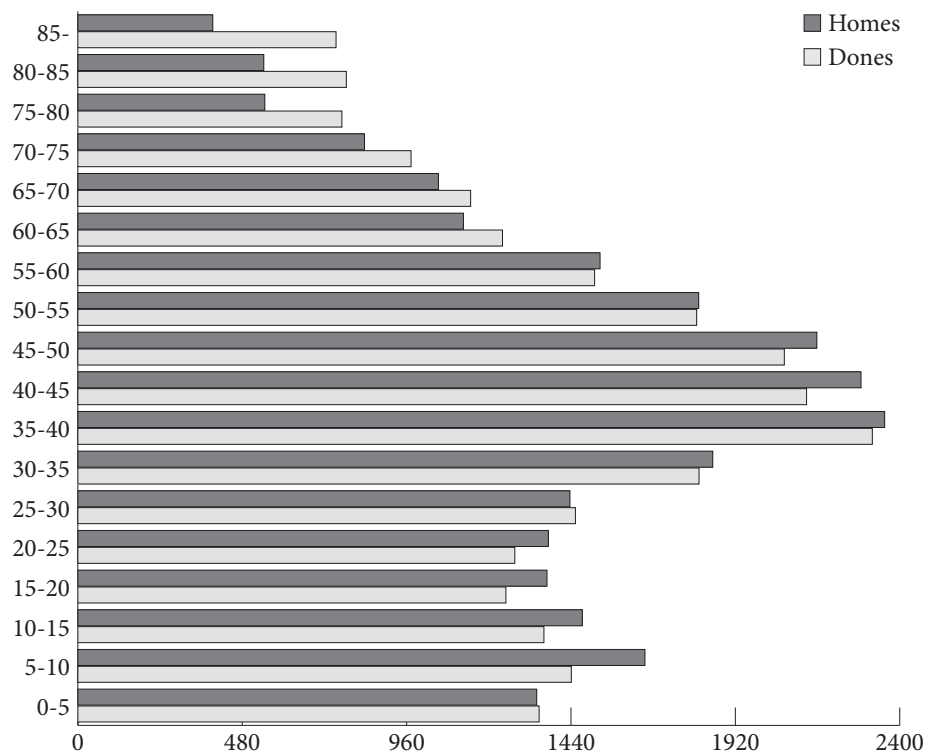
Tales, evolució de la població de 1900 a 2015

Població de la Vall d'Uixó per sexe i edat 2015: homes 15.703, dones 15.968, total 31.671

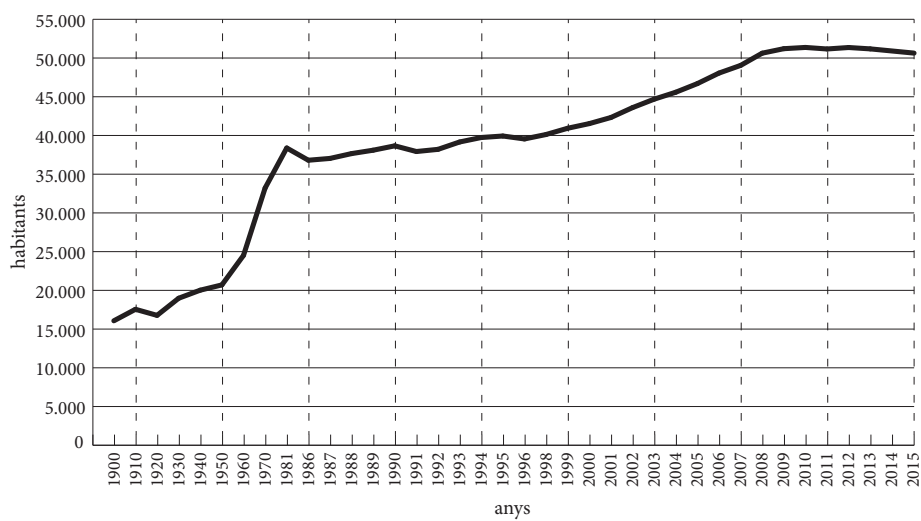
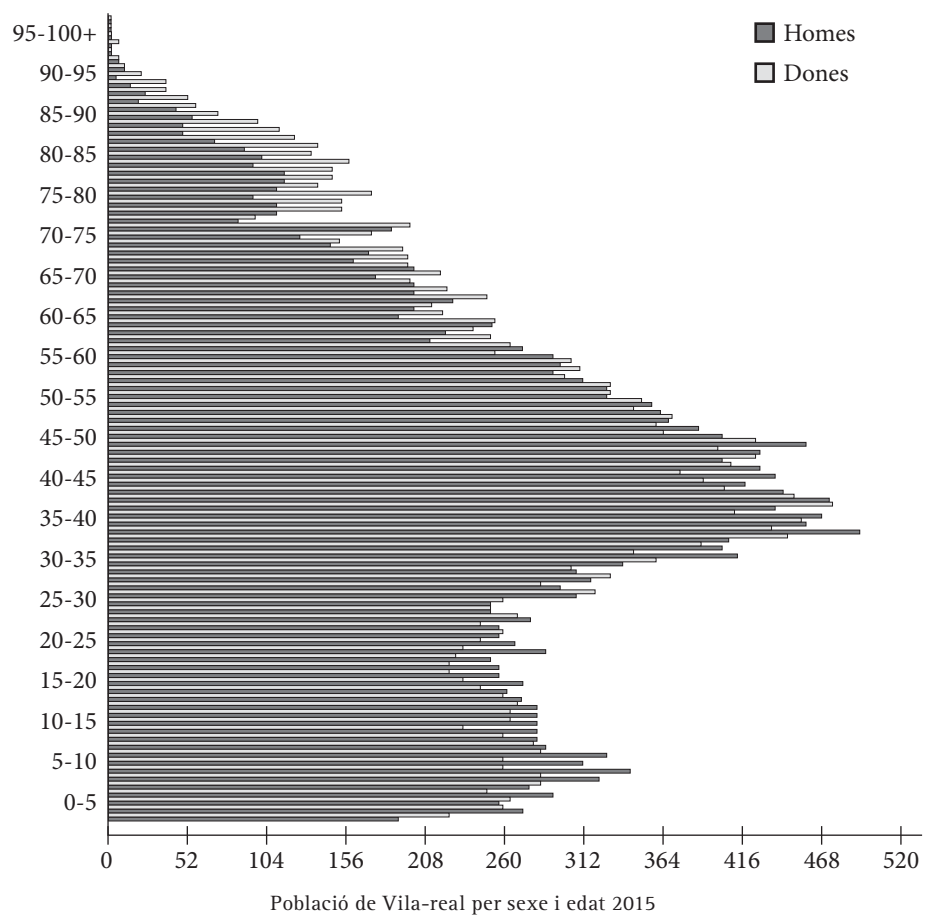

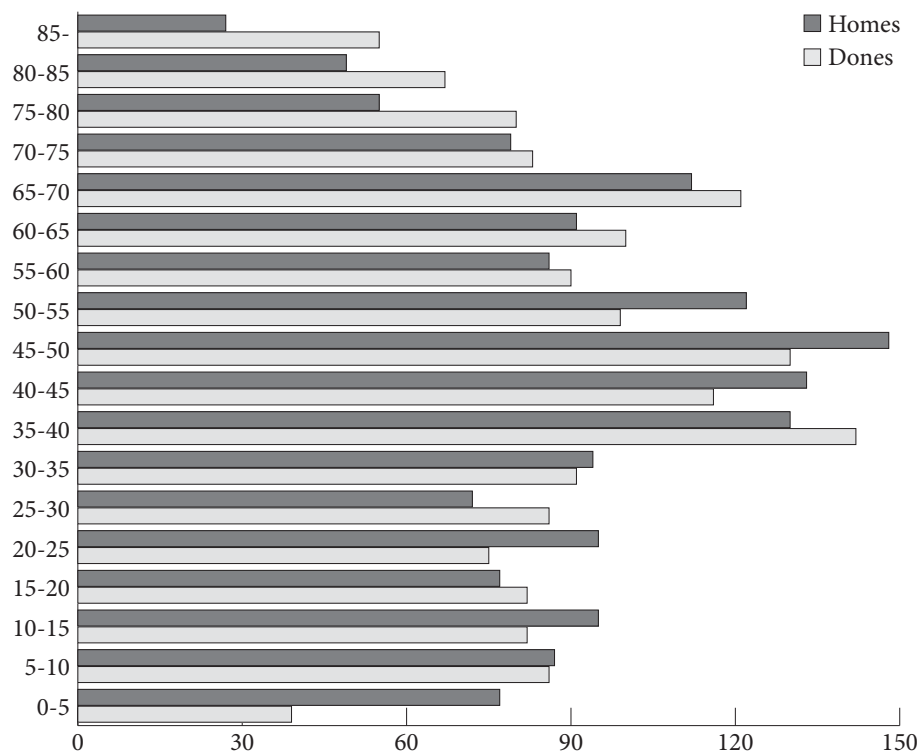
La Vall d'Uixó, evolució de la població de 1900 a 2015

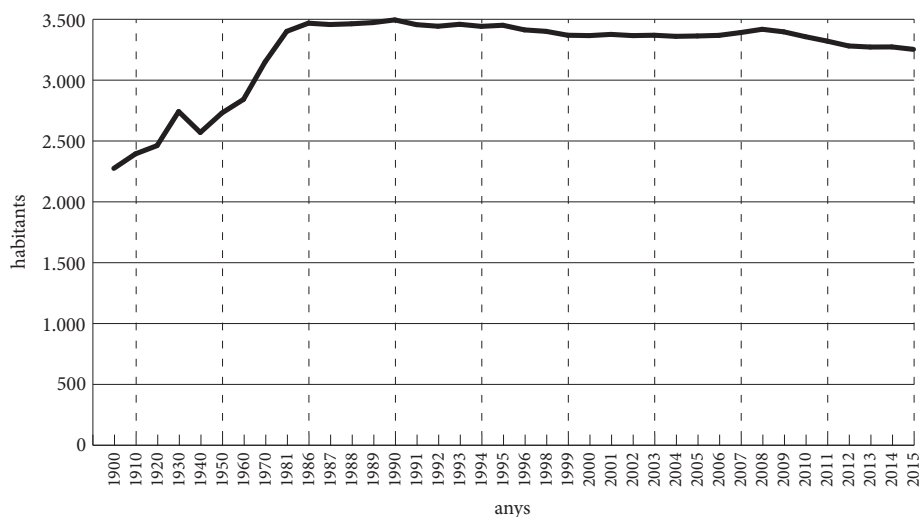
Població de Vila-real per sexe i edat 2015: homes 25.142, dones 25.438, total 50.580

Edat	Homes	Dones	Total
0-5	1.340	1.347	2.687
5-10	1.656	1.441	3.097
10-15	1.473	1.361	2.834
15-20	1.370	1.250	2.620
20-25	1.374	1.276	2.650
25-30	1.437	1.453	2.890
30-35	1.854	1.814	3.668
35-40	2.356	2.320	4.676
40-45	2.287	2.128	4.415
45-50	2.158	2.063	4.221
50-55	1.813	1.807	3.620
55-60	1.525	1.509	3.034
60-65	1.126	1.240	2.366
65-70	1.053	1.147	2.200
70-75	837	973	1.810
75-80	546	771	1.317
80-85	543	784	1.327
85-	394	754	1.148
Total	25.142	25.438	50.580

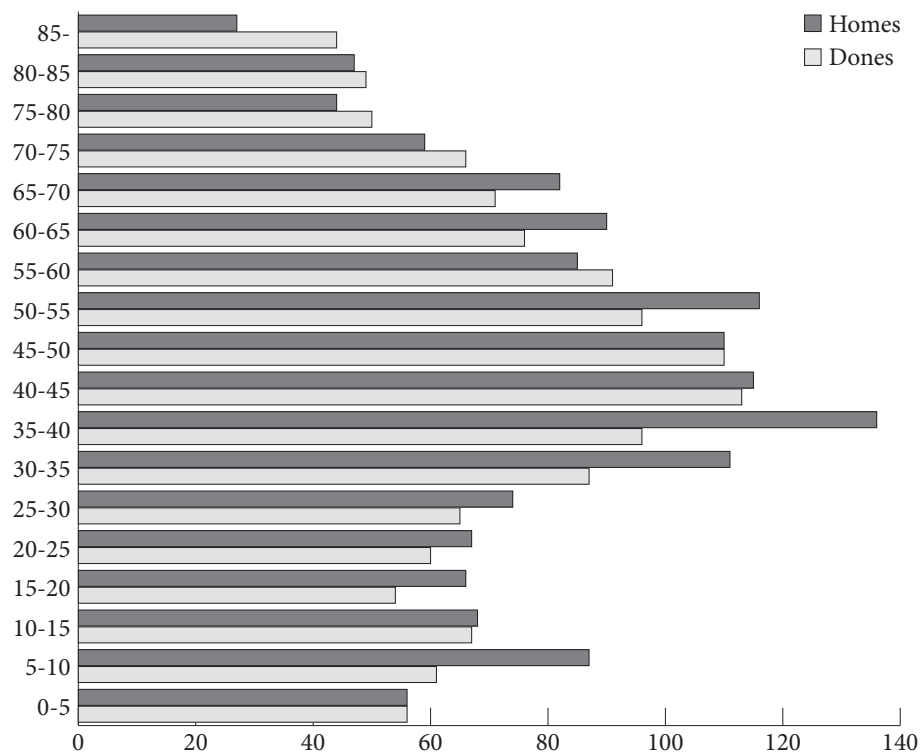

Població de la Vilavella per sexe i edat 2015: homes 1.629, dones 1.624, total 3.253

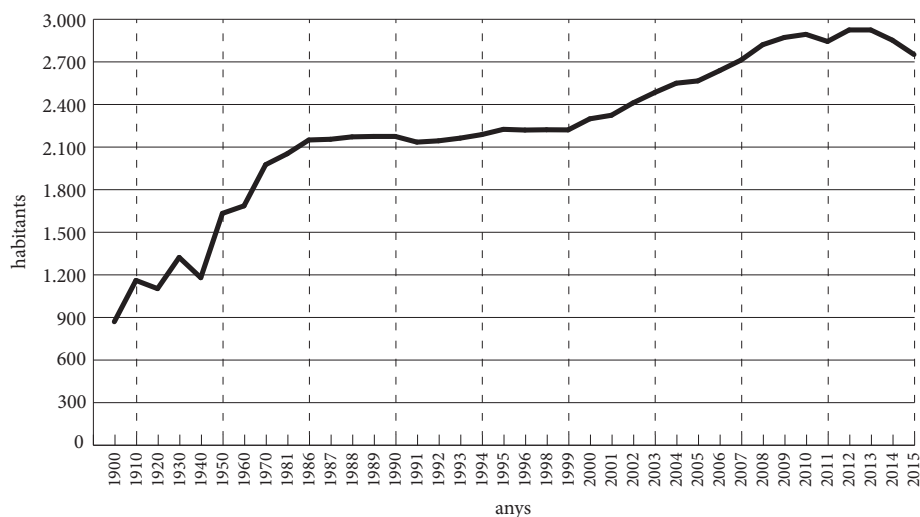

La Vilavella, evolució de la població de 1900 a 2015

Població de Xilxes per sexe i edat 2015: homes 1.440, dones 1.312, total 2.752

Xilxes, evolució de la població des de 1900 a 2015

5. Notes i bibliografia

Avui internet ens ofereix la possibilitat d'investigar des de casa entrant a les pàgines de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), l'Institut Valencià d'Estadística (IVE), les de *www.foro-ciudad.com* o les pròpies dels ministeris del Govern central i del Govern de la Generalitat Valenciana, però també els ajuntament s'han afanyat als darrers anys a enriquir els webs municipals, en els quals cada dia podem trobar més dades i també molta més transparència informativa. De tota manera, sempre és recomanable consultar bibliografia específica:

BERNAT MARTÍ, J. S., ALCAÑIZ MOSCARDÓ, M. i MARTÍ CASTILLO, R. *La situació sociodemogràfica de la dona a Vila-real*. Vila-real: Regidoria de la Dona, Ajuntament de Vila-real, 1999.

BERNAT MARTÍ, Joan Serafi i BADENES MARTÍN, Miquel Àngel. *El crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*. València: Edicions Alfons El Magnànim, 1994.

CAVANILLES, A. J. *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*. Madrid: Imprenta Real, 1795.

DIVERSOS AUTORS. *La població valenciana actual. Materials didàctics*. Grup de Didàctica del Seminari d'Estudis de la Població del País Valencià. Simat de la Vallidigna: Ed. La Xara, 2002.

MARTÍ CASTILLO, Raquel. "Vila-real: creixement demogràfic i urbà (1960-1991)". *Temes vila-realencs*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1995.

MEZQUITA BROCH, P. i VILANOVA AÑÓ, S. "Vida i mort a Vila-real en el segle XIX". *Temes vila-realencs III*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1990.

PITARCH FONT, Antoni. "Vila-real (1274-2000). Evolució demogràfica". *Font* núm. 2. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, setembre de 2000.

VILANOVA AÑÓ, Santiago. "Gent d'ahir. Evolució demogràfica de Vila-real: de la fundació a la guerra del Francès (1274-1808)". *Temes vila-realencs III*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1988.

— "Perspectives econòmiques i demogràfiques de Vila-real i de la Plana (2011-2015)". *Font* núm. 14. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, maig de 2012.

Ajuntament
de Vila-real

Normalització Lingüística

Vila-real
avança en valencià

Vila-real
20 anys treballant
pel valencià

PORCELANOSA®

FUNDACIÓ
CAIXA RURAL
VILA-REAL

facsa
ciclo integral del agua

innpulso

Ciutat de la Ciència
i la Innovació

MINISTERI D'ECONOMIA I COMPETITIVITAT

